

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АЕРОКОСМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
М. Є. ЖУКОВСЬКОГО «ХАРКІВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

*читай,
аналізуй,
спостерігай,
опановуй,
підкорюй,
імпровізуй,
самовдосконалюйся !*

науково-виробничий журнал

№ 1 (41), 2021

Харків 2021

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

№ 1 (41) 2021

Науково-виробничий журнал

засновано у 2010 році

Співзасновники: Східноукраїнський національний університет імені В. Даля; Національний аерокосмічний університет імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Журнал зареєстровано в Міністерстві юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію

друкованого засобу масової інформації

Серія КВ № 23547-13387 ПР

від 31.08.2018 р.

ISSN 2221-8440 (Print)

ISSN 2663-2896 (Online)

TIME DESCRIPTION OF ECONOMIC REFORMS

№ 1 (41) 2021

The scientific and production journal was founded in 2010

Founders: Volodymyr Dahl East Ukrainian National University; National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute»
Registered by the Ministry of Justice of Ukraine

Registration Certificate

KB № 23547-13387 ПР

dated 31.08.2018

ISSN 2221-8440 (Print)

ISSN 2663-2896 (Online)

<http://nti.khai.edu/ojs/index.php/cher>

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук (економічні науки).

Наказ Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р.

Журнал індексується міжнародними наукометричними базами :

Index Copernicus International (*Польща*);

Ulrich's Periodicals Directory (*США*);

Research of Bible (*Японія*);

Scientific Indexing Services (*США–Австралія*);

Google Scholar; CrossRef; WorldCat;

Eurasian Scientific Journal Index;

Open Academic Journal Index;

International Innovative Journal Impact Factor.

Головний редактор:

Т. В. Калінеску, д-р екон. наук, проф.,

заслужений діяч науки і техніки України, Scopus ID 57201301529

Відповідальний редактор:

Г. С. Ліхоносова, д-р екон. наук, доц., Scopus ID 57201290872

Редакційна колегія:

Л. А. Костирко, д-р екон. наук, проф. (*заступник головного редактора*); С. К. Рамазанов, д-р екон. наук, д-р техн. наук, проф. (*голова редакційної колегії*); М. Г. Безпарточний, д-р екон. наук, доц.; І. Р. Бузько, д-р екон. наук, проф.; В. В. Дружиніна, д-р екон. наук, проф.; Ю. Ю. Д'яченко, д-р екон. наук, проф.; І. В. Заблудська, д-р екон. наук, проф.; О. В. Панухник, д-р екон. наук, проф.; Е. Гамс, Ph.D. in Economic, проф. (*Естонія*); В. Драшківич, Ph.D. in Economic, проф. (*Чорногорія*); Ю. Закжевський, Ph.D. in Economic (*Польща*); Н. М. Іманов, д-р екон. наук, проф. (*Азербайджан*); М. Т. Койчуєва, д-р екон. наук, проф. (*Киргизстан*); В. Г. Папава, д-р екон. наук, проф. (*Грузія*); П. Димова Пеева, д-р наук, проф. (*Болгарія*); А. Ф. Расулев, д-р екон. наук, проф. (*Узбекистан*); М. У. Рахімбердінова, Ph.D. in Economic (*Казахстан*); Б. Сегаль, Ph.D. in Economic, проф. (*Угорщина*); Л. Стемплевська, Ph.D. in Economic (*Польща*); А. Стратан, д-р екон. наук, проф. (*Молдова*); Сузі Сухендра, Ph.D. in Economic (*Індонезія*); У. С. Хикматов, д-р екон. наук, проф. (*Таджикістан*); Н. Цогані, Ph.D. in Economic (*Греція*).

Відповідальний за випуск: С. К. Рамазанов, д-р екон. наук, д-р техн. наук, проф. (*Україна*).

Рекомендовано до друку та поширенню в мережі Internet:

Вченою радою Національного аерокосмічного університету імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (протокол № 8 від 24 березня 2021 р.).

Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 9 від 26 березня 2021 р.).

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори статей. Висловлювані у статтях думки можуть не співпадати з точкою зору редакційної колегії та не покладають на неї ніяких зобов'язань.

Передруки і переклади дозволяються лише за згодою авторів та редакційної колегії.

© Національного аерокосмічного університету імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», 2020

© National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», 2020

Цей твір ліцензовано на умовах Ліцензії Creative Commons із зазначенням авторства — Некомерційна 4.0 Міжнародна.

Номер пропонує
БЛОГ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Калінеску Т. В.
Коронавірус, дистанційність, весна та нові позитиви... _____ 5

ТЕМАТИЧНІ РУБРИКИ

• **Економіка**

Доронін А. В., Дороніна М. С., Михайленко Д. Г.
Humanization of economic science, human beings and production organization: problems and prospects _____ 6

Дружиніна В. В., Луценко Г. П., Романюк Б. Ф.
Сутність поняття «інвалідність» в перспективі соціально-трудової інклюзії _____ 15

Pavlov K., Asadullina N.
Socio-economic factors of Uzbekistan in the conditions of pathological challenges and digitalization _____ 23

Rybalko Y.
Ecological and economic aspects of the development of integration processes in the agro-industrial complex _____ 29

Татар М. С.
Теоретико-методологічний базис соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів _____ 37

• **Облік і оподаткування**

Калінеску Т. В.
Обліково-фінансові механізми соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання _____ 50

Ліхоносова Г. С., Чаплигін І. К.
Концепція систематизації фінансових результатів підприємства: обліково-аналітичні аспекти забезпечення _____ 58

Прозоров Д. В.
Відображення інформації про капітали в інтегрованій звітності _____ 67

Юрченко О. С.
Формування облікової політики за принципом безперервності діяльності підприємств _____ 74

• **Менеджмент**

Бондарєва Т. І., Барішева К. В., Коломієць К. В.
Структурні моделі організації маркетингової діяльності на підприємстві _____ 82

Ivanov V.
Strategic planning and forecasting of the agricultural sector _____ 91

Mustafaev A.
Features of management of industries and enterprises of the agro-industrial complex _____ 99

• **Готельно-ресторанна справа**

Зеленко О. О., Готкевич Р. А.
Гастротуризм як складова туристичної галузі на сході України _____ 107

• **Публічне управління та адміністрування**

Дегтяр А. О., Ковальчук В. Г., Бублій М. П.
Центр управління компетенціями: вирішення протиріч публічного управління обумовлених застосуванням інформаційних технологій _____ 117

НОВИНИ НАУКИ ТА ПРАКТИКИ

Стандарт викладача закладу вищої освіти: вимоги та надії _____ 125

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ РЕКОМЕНДУЄ

Нові видання економічної літератури _____ 126

Перелік рецензентів поточного випуску журналу _____ 128

Вимоги щодо змісту та оформлення статей до науково-виробничого журналу «ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ»

Sentence of number
BLOG SHEFF-EDITOR

Calinescu Tetyana
Corona virus, distance, spring and new positives... _____ 5

TOPICAL SUBJECTS

• *Economy*

Doronin A., Doronina M., Mykhailenko D.
Humanization of economic science, human beings and production organization:
problems and prospects _____ 6

Druzhynina V., Lutsenko G., Romaniuk B.
The essence of the concept of "disability" in the perspective of social and labor inclusion _____ 15

Pavlov K., Asadullina N.
Socio-economic factors of Uzbekistan in the conditions of pathological challenges and digitalization _____ 23

Rybalko Y.
Ecological and economic aspects of the development of integration processes in the
agro-industrial complex _____ 29

Tatar M.
Theoretical and methodological basis of socio-economic interaction of businesses in
the conditions of global challenges _____ 37

• *Accounting and taxation*

Calinescu T.
Registration-financial mechanisms of socio-economic development the subjects of business _____ 50

Likhonosova G., Chaplyhin I.
The concept of systematization of financial results of the enterprise: accounting and analytical
aspects of ensuring _____ 58

Prozorov D.
Reflecting information about capital in integrated reporting _____ 67

Yurchenko O.
Formation of accounting policy on the principle of continuity of enterprises _____ 74

• *Management*

Bondarieva T., Barysheva K., Kolomiet K.
Structural models of organization of marketing activity at the enterprise _____ 82

Ivanov V.
Strategic planning and forecasting of the agricultural sector _____ 91

Mustafaev A.
Features of management of industries and enterprises of the agro-industrial complex _____ 99

• *Hotel and restaurant business*

Zelenko O., Hotkevych R.
Gastrotourism as a component of the tourism industry in eastern Ukraine _____ 107

• *Public management and administration*

Diegtiar A., Kovalchuk V., Bublik M.
Competence management center: resolving contradictions of public administration caused by
the use of information technologies _____ 117

NEWS SCIENCE AND PRACTICE

Standard of a teacher of higher education: requirements and hope _____ 125

EDITORIAL BOARD RECOMMENDS

New edition of economic literature _____ 126

The list of reviewers of the journal's current issue _____ 128

REQUIREMENTS the content and the articles to scientific production journal
"TIME DESCRIPTION OF ECONOMIC REFORM"

Коронавірус, дистанційність, весна та нові позитиви...

А чи думали ми у минулому році, коли вперше вимушені були піти на дистанційну роботу, навчання, обмеження щодо переміщення, спілкування і т.п., що знову й знову (і це вже втретє) будемо переживати нові й нові емоції, перешкоди та втрати з приводу пандемії коронавірусу, котрі примушують нас усіх шукати інші способи удосконалення та змін свого життєвого простору. І це ще не кінець... Бо за прогнозами світових фахівців, вчених й вірусологів, людство зможе дійсно керувати й справлятися з процесами мутації коронавірусу тільки до кінця 2021 року. То ж припинення дистанційності ще не на часі. Та при цьому ми маємо бути оптимістами, бо життя продовжується, не зважаючи ні на що!

Хтось спитає: «А до чого тут позитиви?» А їх якраз слід шукати у тому, що ми стали більш уважнішими не тільки до себе й свого здоров'я, але й до своїх найрідніших людей, знайомих, партнерів по бізнесу, колег, просто до сусідів у черзі, щоб сісти у транспорт і, загалом, до нашого оточуючого середовища... Хтось з нас довершено оволодів усіма способами дистанційного навчання, починаючи зі Skype, ZOOM і, закінчуючи, Google Meet. Хтось за час дистанційного перебування в одному місці, замість довготривалого переміщення на транспорті з одного кінця міста у інше, щоб добратися до своєї роботи, зробив те, що відкладав до кращих часів: написав монографію, освоїв досконало іноземну мову і здав екзамен на В2; зробив нові відкриття щодо впливу коронавірусу на усі сфери нашого буття. Як кажуть: «Не було б щастя, якби нещастя не допомогло!» І це ще не межа, бо людські феномени й можливості ще до кінця не досліджені. Ми стали, безумовно, сильнішими, стійкішими, загартованішими, гнучкішими, досвідченішими фахівцями, що цінують кожен мить свого існування.

Сподіваємось, що прийдешня весна принесе нам тільки добрі і світлі надії. Все колись закінчується, то ж закінчиться й ця пандемія... Треба тільки не втрачати нашої енергії, боротися з нею усіма тими способами, якими наділила нас природа. Та пам'ятати Шевченківські настанови: «Боріться та й поборете!».

Ми щиро вдячні усім нашим колегам, авторам, рецензентам, хто в не прості часи пандемії підтримував нас своїми статтями, побажаннями й рекомендаціями щодо подальшого розвитку нашого журналу. Безумовно, ми дуже цінуємо усі позитивні й негативні відгуки, ми змінюємось та намагаємось тримати курс щодо переходу журналу у категорію «А». Задля цього ми залучаємо більше статей, що підготовлені англійською мовою, що має підвищити статут журналу, якість поданого матеріалу та можливості залучати міжнародних фахівців та науковців до рецензування статей.

Бажаємо усім міцного здоров'я, оптимістичного погляду у майбутнє, успіхів у розпочатих справах, натхнення та неспинного бажання досягати самих недосяжних вершин свого життя! Ми завжди будемо раді підтримати, допомогти Вам у цих добрих, яскравих на події справах та висвітити ваші успіхи на сторінках нашого видання. Творчої вдачі нам усім та досягнення усіх поставлених тактичних й стратегічних задач.

Головний редактор науково-виробничого журналу «Часопис економічних реформ»

Т. В. Калінеску

УДК 005:001.8

JEL Classification: B40; O30

DORONIN A.,¹ DORONINA M.,² MYKHAILENKO D.³

HUMANIZATION OF ECONOMIC SCIENCE, HUMAN BEINGS AND PRODUCTION ORGANIZATION: PROBLEMS AND PROSPECTS

DOI: 10.32620/cher.2021.1.01

Formulation of the problem. Economic instability, intensification of social problems, uncertainty of economic development guidelines in Ukraine indicate the need in reviewing problems and prospects of economic science and practice. *The purpose of the article is to generalize the possibilities of forming sustainable development of society in general and its economic system in particular through new justifications of problems and prospects for restoring a decent standard of living today and its guarantees for future generations. The methodological basis of the study is the ideas of prominent scientists and practitioners, methods of dialectics, system-synergetic and interdisciplinary approaches to the analysis of the humanization of economics, human models and a production organization. The main hypothesis of the study is the assumption that the clarification of the functions and elemental composition of humanization of economics, human models and a production organization will provide constructive discussions to identify the main problems and prospects for its development and adaptation to domestic conditions. Statement of basic materials.* The loss of control over the system of economics and practice requires revision of their research technologies based on methodological pluralism, focused on identifying opportunities for transformation of the economy focused on the production of goods into the economy of expanded reproduction of potential human capacity to respond to increasing non-traditional situations. Humanization of economics is possible by involving the recommendations of disciplines that study the behavior and relationships of people, ways to unite them into project teams, opportunities to develop their creative potential, the ability to generate unique ideas to overcome crises. *Originality and practical significance of the research.* The level of management humanization depends on the ability of managers to unite subordinates into emotionally stable project teams. In personnel activity management, humanization is provided by the ability to diagnose the uniqueness of its potential and to intensify the desire to generate unique ideas for overcoming crises - stratagems. *Conclusions and prospects for further research.* The effectiveness of economics humanization depends on a constructive dialogue between the parties interested in its development. The initial stage of the dialogue shall be interpretation of its functions and content. Prospects for further research are related to the development of reforms, building their logical matrix, which will contribute to the reform of society in general and its economic subsystem in particular.

Key words:

economic science, human model, organization model, humanization, sustainable development.

¹ **Доронін Андрій Віталійович**, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна

Doronin Andrew, Doctor of Economic Science, Professor, Head of Management Department, National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute", Kharkiv, Ukraine.

e-mail: andrej.doronin@khai.edu

ORCID ID: 0000-0003-2257-4278

² **Дороніна Майя Степанівна**, д-р екон. наук, професор, старший науковий співробітник, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку Національної Академії наук України, м. Харків, Україна.

Doronina Maya, Doctor of Economic Science, Professor, Senior Research Fellow, Research Center for Industrial Development Problems, National Academy of Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine.

e-mail: doroninamas@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8074-375X

³ **Михайленко Дар'я Геннадіївна**, канд. екон.н., доцент, старший науковий співробітник відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку Національної Академії наук України, м. Харків, Україна.

Mykhailenko Daria, Ph.D. in Economics, Associate Professor, Senior Researcher Scientist in Macroeconomic Policy and Regional Development Department of the Research Center for Industrial Development Problems, National Academy of Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine.

e-mail: mikhailenko.dg@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8420-6510

ГУМАНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ, ЛЮДИНИ І ВИРОБНИЧОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Постановка проблеми. Економічна нестабільність, посилення соціальних проблем, невизначеність економічних орієнтирів розвитку в Україні свідчать про необхідність перегляду проблем і перспектив розвитку економічної науки і практики. *Метою статті є* узагальнення можливостей формування сталого розвитку суспільства в цілому і його економічної системи зокрема за рахунок нових обґрунтувань проблем і перспектив відновлення гідного рівня життя сьогодні і його гарантій для майбутніх поколінь. *Методологічна основа* дослідження створена з ідей видатних вчених і практиків, методів діалектики, системно-синергетичного і міждисциплінарного підходів до аналізу гуманізації економічної науки, моделей людини і виробничої організації. *Основною гіпотезою* дослідження стало припущення, що уточнення функцій і елементного складу гуманізації економічної науки, моделей людини і виробничої організації забезпечить конструктивні дискусії щодо визначення основних проблем і перспектив її розвитку і адаптації до вітчизняних умов. *Виклад основного матеріалу.* Втрата контрольованості системи економічної науки і практики вимагає перегляду технологій їх дослідження на основі методологічного плюралізму, зорієнтованого на визначення можливостей трансформації економіки, зосередженої на виробництві товарів в економіку розширеного відтворення потенціальних здібностей людини реагувати на збільшення нетрадиційних ситуацій в житті. Гуманізація економічної науки можлива за рахунок залучення рекомендацій дисциплін, які вивчають поведінку і взаємовідносини людей, способи об'єднання їх в проектні команди, можливості розвитку їх творчого потенціалу, вміння генерувати унікальні ідеї для виходу із кризових ситуацій. *Оригінальність і практичне значення дослідження.* Рівень гуманізації менеджменту залежить від вміння керівників об'єднувати підлеглих в емоційно стійкі проектні команди. В управлінні активністю персоналу гуманізація забезпечується вмінням діагностувати унікальність його потенціалу і активізувати бажання генерувати унікальні ідеї подолання криз – стратагеми. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Ефективність гуманізації економічної науки залежить від конструктивного діалогу сторін, зацікавлених в її розвитку. Вихідним етапом діалогу необхідно обрати узгодження тлумачення її функцій і змісту. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розвитком реформ, побудови їх логічної матриці, яка сприятиме реформуванню суспільства в цілому і його економічної підсистеми зокрема.

Ключові слова:

економічна наука, модель людини, модель організації гуманізація, сталий розвиток.

ГУМАНИЗАЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКИ, ЧЕЛОВЕКА И ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Постановка проблемы. Экономическая нестабильность, усиление социальных проблем, неопределенность экономических ориентиров развития в Украине свидетельствуют о необходимости пересмотра проблем и перспектив развития экономической науки и практики. *Целью статьи является* обобщение возможностей формирования устойчивого развития общества в целом и экономической системы в частности за счет новых обоснований проблем и перспектив восстановления достойного уровня жизни сегодня и его гарантий для будущих поколений. *Методологическая основа исследования* создана из идей выдающихся ученых и практиков, методов диалектики, системно-синергетического и междисциплинарного подходов к анализу гуманизации экономической науки, моделей человека и производственной организации. *Основной гипотезой исследования* стало предположение, что уточнение функций и элементного состава гуманизации экономической науки, моделей человека и производственной организации обеспечит конструктивные дискуссии по определению основных проблем и перспектив ее развития и адаптации к отечественным условиям. *Изложение основного материала.* Потеря контролируемости системы экономической науки и практики требует пересмотра технологий их исследования на основе методологического плюрализма, ориентированного на определение возможностей трансформации экономики, сосредоточенной на производстве товаров в экономику расширенного воспроизводства потенциальных способностей человека реагировать на увеличение нетрадиционных ситуаций в жизни. Гуманизация экономической науки возможна за счет привлечения рекомендаций дисциплин, изучающих поведение и взаимоотношения людей, способы объединения их в проектные команды, возможности развития их творческого потенциала, умение генерировать уникальные идеи для выхода из кризисных ситуаций. *Оригинальность и практическое значение исследования.* Уровень гуманизации менеджмента зависит от умения руководителей объединять подчиненных в эмоционально устойчивые проектные команды. В управлении активностью персонала гуманизация обеспечивается умением диагностировать уникальность его потенциала и активизировать желание генерировать уникальные идеи преодоления кризисов - стратагеми. *Выводы и перспективы*

дальнейших исследований. Эффективность гуманизации экономической науки зависит от конструктивного диалога сторон, заинтересованных в ее развитии. Исходным этапом диалога нужно выбрать согласования толкования ее функций и содержания. Перспективы дальнейших исследований связаны с развитием реформ, построения их логической матрицы, которая будет способствовать реформированию общества в целом и экономической подсистемы в частности.

Ключевые слова:

экономическая наука, модель человека, модель организации, гуманизация, развитие.

Problem statement. In Ukrainian society, economic instability, increasing social problems, uncertainty of economic development guidelines, the loss of the vast majority of the population's faith in a secure future is observed. Unpredictable dynamics of all society spheres (economy, politics, culture, science), the imbalance of economic and social processes indicate the need to revise the program ideas of the country's development, identify factors and conditions that can more or less reliably guarantee safe and harmonious life. The implementation of the logical and obvious idea of sustainable development of society in general and its economic system in particular has become extremely difficult in content and mechanism of organization, although almost everyone who analyzes the possibilities of its provision, considers the main condition for the implementation of sustainable development as management humanization in all spheres of society. Ukrainians expect from science new ideas, new justifications for constructive technologies to restore a decent standard of living today and its guarantees for future generations.

The purpose of the article is to analyze theoretical and methodological prerequisites for

humanization of economics, human models and a production organization, the results of which can be used to create a program of sustainable development of the economic system of society.

Statement of basic materials. A human has long realized the importance of interacting with the world around him; that it must be constantly studied. Knowledge of the laws of phenomena and processes that exist in the world is necessary for a person so that his actions, his behavior would not destroy the relationship therewith. After all, only the exchange with the environment save both the human and the environment. This can be fully attributed to the economic sphere of human life.

Studying the world of economics, a person develops, involves in the process of making what meets his needs, an increasingly complicated complex of his energy: physical, intellectual, spiritual, emotional [1, p. 10]. This contributes to the development, intellectualization of productive forces, socialization and psychologization of industrial relations, and at the same time creates problems at the level of production organizations (Table 1).

Table 1 – Trends in Economic Changes

Change	Problem
Development of industries related to the formation and use of knowledge; intellectualization, strengthening the information saturation of the economy	The unwillingness of managers to organize intellectually rich processes, to regulate the interaction of staff in the internal environment of the organization with its external social environment
The emergence of organizations focused on the constant development of unique knowledge	There are no (and cannot be) technologies to transfer the experience of generating unique knowledge
Uneven and unforeseen changes in the organization	Lack of reliable methods for coordinating changes that differ in quality
Change, development of cultural, informal regulators of personnel activity	Lack of skills and knowledge systematization and coordination of informal tools
Actualization of emotional leadership in the team	Lack of experience and methodological support for such leadership
Opportunities to accelerate changes by the leader through delegation of authority and self-management	The organization of these processes is slowed down by the reluctance of managers to lose power, the disadvantages of implementing professional potential of subordinates
Organization of work through project teams	Lack of knowledge and experience
Transformation of information into knowledge, understanding and competence	There is practically no experience of such transformation in labor collectives

Source: compiled by the authors

The intensity of these processes is growing, requiring filling of economics with ideas of humanization. After all, the economy is a system in which people are necessarily present. It is created by people and works for them. Preservation and development of a human is the ultimate goal of its various functions. Humanism as a philosophical doctrine justifies the need to preserve the relationship between people in the development of the economy to ensure the balance of current needs and create the conditions for the satisfaction of future ones.

Relationships between people have never gone unnoticed by economists. However, constructive recommendations have not yet been developed to address many theoretical and practical problems of humanization. For example, in the economic literature there is still no unambiguous interpretation of the term "economy humanization" neither in its meaning, nor in functions or in structure, despite the fact that scientists have been studying this category for a long time.

Today, Ukraine is looking for an option for such development that will ensure the harmonious integration of economic goals with human development. First of all, because of the expanded reproduction of its socio-psychological potential and the results of its use. The complicated complex of human energy (physical, intellectual, spiritual, emotional) is not directly included in the subject of economics. Therefore, it is forced to enrich its methods with the technologies of the humanities. Understanding the conditions for the humanization of the economic system and economic science becomes a critical resource for restoring the effective functioning of society and its sustainable development.

As already noted, the economy is not a dead mechanism. It is filled with living beings. Their desires, needs, expectations affect the situation in the economy. However, for a long time, many authoritative economists viewed human relations only as the environment for the implementation of material and financial economic laws, without trying to fill it with special human characteristics. Although the classic of economics Adam Smith is known for the fact that, in addition to his most quoted work "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations" (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, 1776), realized himself in life as a moral philosopher. In the monograph "The Theory of Moral Sentiments" (The Theory of Moral Sentiments, 1759), the

author wrote that he could not imagine a human community without empathy - the ability to empathize with others. R. Akoff also drew attention to the need for careful handling of human resources. He considered one of the reasons for the lag of science from the requirements of practice as the lack of understanding of the nature of change through the focus on objective rather than subjective causes of variability [2, p. 13].

The objective dependence of economic processes on the complexity of the role of labor resources has forced scientists to turn to scientific disciplines that study man as a living being, whose life is impossible without ties to the economic environment. Many Nobel laureates were awarded for researching the reserves of socialization and psychologization of economics [3]. Today, philosophers clearly declare the need to supplement economics with technologies of sociology and psychology [4; 5].

To humanize economic development, it is necessary to control the social outcome of the transformations taking place in society. Sociality, and hence humanization, are reflected in the interpersonal relationships of people, forms of their joint activities, ways of their communication.

Diagnosis of the humanity of economic development shall be focused on the assessment of a human, firstly, as a factor of production; secondly - as a result of economic development. Economic development is really provided by the development of creative personal abilities of a human and his desire to realize almost his potential in work.

Currently, the number of people who positively perceive the ideas of humanism is growing rapidly. These ideas are becoming worldview, a social phenomenon requiring scientific research. The process of humanization is ensured by the desire of people to implement its principles for the benefit of everyone. Under such conditions, this process will promote the maximum possible harmonization of relations between individuals, each person and society, a human and a state, a human and a system, which gave him the opportunity to be realized in work as a person.

It is already quite common opinion that a country with favorable conditions for the humanization of development and self-realization of its citizens can be considered developed in the context of civilization.

The humanistic economy is built and operates on the principle "not people for the econ-

omy, but the economy for people". It is individual who stands at the center of economic activity, and the activity itself is aimed at meeting his needs and interests. A human in the humanistic economy is seen, first, as a professional producer of goods; secondly, as their rational consumer; thirdly, as the owner of highly developed physical and spiritual potential, as the bearer of social responsibility.

Humanization of economics strengthens its social orientation. The priority is to determine the possibility of balancing the interests of the individual, social group (team, enterprise) and society as a whole. To solve this problem, it is advisable to use such scientific tool as a model. Its purpose is to systematically reproduce the essential features of the subject of study.

As for the economy, human models, enterprise models (as an open socio-economic system) and management models are often used to reflect the dynamics of its development.

The main element in the study of the human model are the sources of streamlining work activity. Important components of the model of a production organization (as an open socio-economic system) include the human model, indicators of financial, economic and human potential and their ratio. Models of humanistic management provide for the use by performers of its functions as both logical and emotional tools. The humanization of the economy depends on the ability of its management system to control changes - to introduce innovations, to adapt to existing needs, to form new ones. As for the resources of the primary link of the economic system - a production organization, cooperation between two forms of labor activity of its staff can create and implement the reliability of its operation. The first form is the activity. It is regulated by job descriptions. The second form is the behavior, characterized by the creative staff. Problems regulating activity of a creative person are associated with the presence of two sources of regulation - external and internal at first. On the one hand, high employee creativity can be aimed at achieving the objectives set by the supervisor by familiar management tools. On the other hand, the effectiveness of using such tools is limited. Creative people have their own goals which they seek to achieve on their workplace applying their own unique abilities and skills. The behavior of such subordinates can be regulated by intangible incentives, such as delegating the right to solve work problems independently [6-8].

Currently, the vision of the constructive model of a production organization is changing. The value of the enterprise is determined not only by the volume of its physical and financial capital. Additional advantages are provided by the quality of the socio-psychological climate, corporate culture, cohesion of the management team.

Scientific and technological progress has transformed production organizations from a closed mechanical system that processes raw materials into a product, into an open socio-economic system that ensures the reliability of its existence through the development of intellectual capital. This system protects companies from unforeseen crises, but requires the formation of conditions for the use of unique abilities of the staff. Due to this, on the one hand, the reliability of competitiveness of production organizations is preserved, and consequently - the growth of their value. On the other hand, there is the problem of reconciling the interests of the owners of material and financial capital and the owners of unique professional potential.

Mankind is gradually mastering new models of building society. Recent trends are connected with the transition from post-industrial to information society, knowledge society. Cognitive society is coming. Its positive dynamics is ensured not by the use of existing knowledge, but by the generation of unique knowledge by a person using his own unique abilities. If we compare this process with strategic management, then thanks to this generation of knowledge a person creates stratagems - unique, not always logical, but at the same time extremely effective behaviors. The scientific basis of such options is provided not by models of paradigm, but by models of culturedigm and monographic study of unique critical situations [9-11].

Critical links constructing cognitive society remain methodology about unity of the unique expertise of individuals for rapid diagnostics of crisis situations and mechanisms to overcome them. The source of ideas in such situations is intuition, and work activity is defined by the term "behavior", an element of which is a non-standard action - an act. Unlike activity in the form of action, behavior is not modeled on the basis of statistical data. Instead, it requires constant updating of system knowledge, in-depth analysis and combination of non-standard methods, the ability to use intuition.

The development of a modern enterprise as an open socio-economic system is ensured by an appropriate management system for its personnel and human resources. The man-employee of such an enterprise from a resource being dependent on the owners of capital becomes the owner of the capital of competence, a kind of intellectual capitalist. He receives freedom of behavior in the information society and, at his desire, can "lease" its unique capital to the owners of financial and material capital. Ignoring this fact slows down the development of each enterprise and the economic base of society as a whole.

The system of factors of both intellectual and physical labor consists of the means of labor, the object of labor and the potential of the employee. But they differ significantly in content and nature. For example, the critical means of intellectual work is the human brain, its subconscious. The subject of work is information, knowledge and competence. In addition to the above, important factors in the effectiveness of intellectual work are currently positive emotional state of the employee, the speed of transformation of his ideas into clear to the work partner algorithms and schemes. Additional opportunities for the intellectual capitalist provide the level of development of his intuition, the ability to transform information into knowledge, and then - to understanding and competence. It is difficult to manage an intellectual capitalist with the help of administrative methods. It is better to find an opportunity to organize a partnership with him on a mutually beneficial basis, which will create a basis for combining the interests of a person and an organization that needs a highly skilled workforce. In this case, understanding the emotional intelligence of a man, the emotional capital of the team provides additional reliability in the management of partnerships [12; 13].

Modern trends in the development of management theory and practice coexist and interact on the basis of three approaches: systemic, process and situational, with a specific dominance of situational one. When using a situational approach, it is necessary to take into account that human resources are significantly different from other resources of a production organization. First, people are endowed with intelligence. They respond to management emotionally, thoughtfully, not mechanically. This means that the process of relationship between the leader and the subordinate becomes two-way. Second, both managers and subordinates are constantly

improving and evolving. The relationship between them can also be regulated.

The main condition for the development of a modern enterprise is the creation of an integrated human resources management system. It is almost impossible to build it using only traditional theories and studies. There are several reasons for this. First, time that has no countdown has become an invaluable resource. Secondly, the only means of reaction to time is knowledge, which is constantly enriched through the intensification of information processes. They fill all spheres of life: economics, politics, culture, science, require from scientists reliable methods of effective use.

Successful countries hold the first positions in the rankings due to the fact that they master the highest levels of technical and economic systems of human civilization, full of information and knowledge. Scientists, working on these problems, specify the models of post-industrial, information society, knowledge society, cognitive society. However, the published ideas do not always stand the test of time, require additional research and recommendations.

The combination of technologies of command-administrative and market economy of Ukraine hinders the formation of socially oriented market economy of knowledge. Such an economy is able to ensure the intensive development of processes combining unique cognitive models of cognition of the world by creative people into a logical model of non-standard critical situations and generating successful ideas for their solution.

Economic transformations of Ukrainian society have negatively affected the quality of its social potential. Many economic and social problems have become extremely difficult for Ukraine due to the lack of highly professional and, at the same time, socially responsible staff in the management system. Ukrainian management is still unable to significantly change traditional technologies. To do this, first, it is necessary to master the latest methods of personnel activity management, to analyze and understand the values, rules and ethical norms of behavior that operate in the civilized world. Secondly, the national moral values obtained through religion, family, historic culture shall be maintained for their effective use.

Changes in approaches to personnel management shall be consistent with the nature of employment. Today, its success depends on both the qualification of the employee and his rapid

adaptation to the conditions of the external and internal environment of the organization, which are constantly changing.

The development of science and technology, reducing the life cycle of goods and organizations requires permanent generation of new knowledge and skills, the formation on this basis of new skills and their successful application in solving problems that require a creative approach. At the same time, the head of a modern

production organization, focusing on the humanization of his tools of influence, must solve problems related to the development of intellectual potential of individual workers, and at the same time - with the formation of a team - a mental worker.

Ideas for strengthening the impact on staff activity can be obtained from the analysis of its sources [6-8 and others], which are reflected in the evolution of human models (Figure 1).

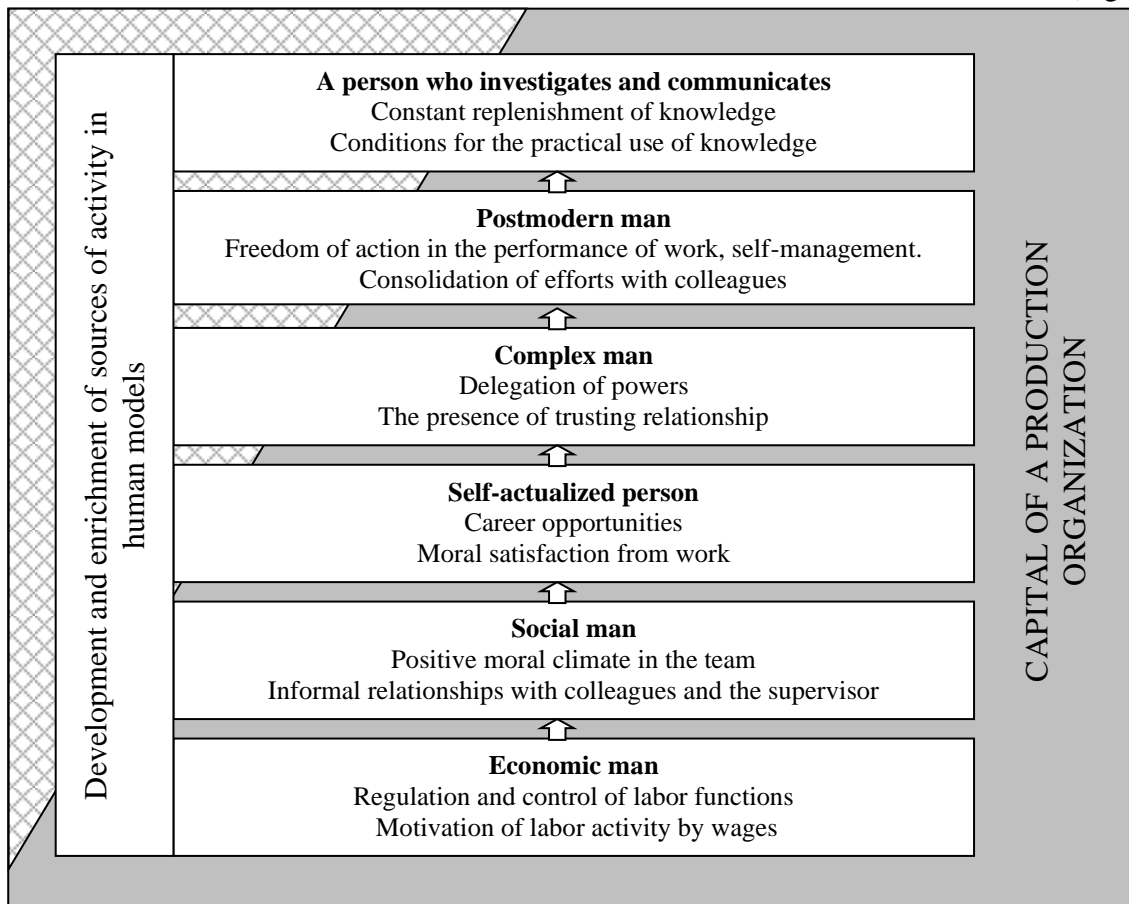

Figure 1 – The Evolution of Sources of Human Activity in a Production Organization and the Trend of Intellectualization of its Capital

The share of intangible assets

Source: compiled by the authors

Analysis of these models suggests that they not only indicate a gradual complication of tools to influence human activity, but also reflect the relationship of this process with informatization, intellectualization of labor, increasing the share of intangible assets in the capital structure.

Technical-technological, human resources of enterprises are developing ambiguously, organizational decisions are becoming more complex. The model of a production organization depends on their combinations (Table 2).

In the model "Mechanical System" the worst variant of development of human resources of the

organization is realized. In such a team there are almost no strategic plans, the situation is rather close to a crisis. The organization is either in a state of restructuring or is in bankruptcy proceedings.

"Technological System" has an unsatisfactory financial and economic situation. However, the potential of technical and technological equipment (though not modern), cooperation with other enterprises, the presence of demand for products ensure its functioning in the market. At the same time, the competence of human resources is low, the staff of qualified personnel is gradually reduced.

Table 2 – Matrix of Models of a Production Organization

		Focus on the development of the production base		
		<i>low</i>	<i>average</i>	<i>high</i>
Focus on human resources development	<i>high</i>	Behavioral system	Information Saturated system	Clever system
	<i>average</i>	Social system	Economic and social system	Sociotechnical system
	<i>low</i>	Mechanical system	Technological system	Organized logistics system

Source: compiled by the authors

"Organized Logistics System" is characterized by a high level of flexibility of technical and technological equipment, support for business processes, the products of which are in demand. Human resource management is not focused on humanistic technologies, staff is perceived as a necessary addition to machinery and equipment.

"Social System" is reproduced through the development of certain critical components of human resources development. In a situation of overcoming the crisis, means are used to intensify the work behavior of qualified personnel.

"Economic and Social System" works stably, has a limited niche in the market, which is saturated with competitors. There is a turnover of unskilled workers. Key employees are motivated both materially and by recognition of professional potential.

"Sociotechnical System" invests in the renewal of the material and technical base and at the same time takes care of the high level of commitment of the organization's staff. Organizations are interested in retaining and developing those key employees who are needed to ensure the effective use of advanced technologies.

"Behavioral System" is focused on maintaining friendly relations in the team, developing corporate culture of the organic type, forming a positive moral and psychological climate. Employees are focused on self-development, maximum efforts are made to form and maintain unified team spirit.

"Information-Rich System" coordinates the development of its human resources with the introduction, improvement and development of innovative and information technologies. The practice of continuous and independent learning is stimulated. Adaptation is rapid only in highly professional and promising employees, others - are not perceived by the team.

"Smart System" - focuses as much as possible on the harmonious development of human

resources and production. The results of intellectual activity are quickly implemented in the organization. The goals are to improve the education of staff and purposeful training. Employees are transformed into partners interested in achieving the strategic goals of the organization.

It is expedient for production organizations to combine in the structure defined in Figure 2 elements in such a way as to adapt them to the real resources of humanization of their economic activity.

Conclusions and prospects for further research. Thus, humanization of economics is possible through the use of recommendations of disciplines that study the behavior and relationships of people, ways to unite them in project teams, opportunities to develop their creative potential, the ability to generate unique ideas to overcome crises.

To intensify work behavior of the staff, it is necessary to first diagnose the performance of the existing system of motives and identify those areas of humanization for which there are material and financial resources, with the level of competence of managers being able to quickly implement them.

The level of management humanization depends on the ability of managers to unite subordinates into emotionally stable project teams.

In personnel activity management, humanization is provided by the ability to diagnose the uniqueness of its potential and to intensify the desire to generate unique ideas for overcoming crises – stratagems.

Further research will be focused on identifying reserves for humanization of partnerships between different entities for the formation of reliable communications and social capital.

References

1. Mercer, D. (1991). *IBM: Management in the Most Successful Corporation in the World /*

translated from English V. S. Zagashvili. Moscow: Progress, 456.

2. Akoff, R. (2002). *Akoff about Management* / translated from English of L. A. Volkova. Saint-Peterburg: Piter, 448.

3. Doronina, M. S., Doronin, A. V. (2009). Humanization of Economics in the Works of Nobel Laureates. *Economics: Problems of Theories and Practice*, 256, 5, 1317–1324.

4. Stepin, V. S. (1989). Scientific Knowledge and Values of Man-Made Civilization. *Questions of Philosophy*, 10, 3–18.

5. Bazilevich, V., Ilin, V. (2015). *Economic and Philosophical Thought of the Modern World*. Kiev: Znaniia, 821.

6. Spivak, V. A. (2000). *Organizational Behavior and Personnel Management*. Saint-Peterburg: Piter, 2000. 416 p.

7. Doronin, A. V. (2008). *Behavior of Personnel of the Production Organization. Evaluation, Management, Development*. Kharkiv: INZHEK Publishing House, 320.

8. Doronin, A. V., Polubedova, A. A. (2011). Retrospective Analysis of the Formation of the Theory of Streamlining the Organizational Behavior of Personnel. *Development Economics*, 3, 22–26.

9. Kozina, I. M. (1996). *Method of Case Study as a Research Strategy of Sociological Research: Candidate of Sociological Sciences*. Moscow, 28.

10. Stepanov, S. Yu. (2000). *Reflexive Practice of Creative Development of a Man and Organizations*. Moscow: Nauka, 174.

11. Doronin, A. V. (2008). Prerequisites for Creating a Cultural Dilemma for Managing the Behavior of Personnel of the Organization. *Development Economics*, 3, 72–76.

12. Kets de Vries, M. (2013). *Leadership Mystery. Development of Emotional Intelligence*. 2nd ed. / translation from English. Moscow: Alpina Publisher, 277.

13. Goleman, D., Boiatsis, R., Makki, E. (2010). *Emotional Leadership: The Art of People Management based on Emotional Intelligence*. 2nd ed. / translation from English. Moscow: Alpina Publisher, 302.

1. Мерсер Д. IBM: *Управління в найуспішнішій корпорації у світі*. Переклад з англійської; заг. ред. В. С. Загашвілі. Москва: Прогрес, 1991. 456 с.

2. Акофф Р. *Акофф про Управління*. Переклад з англ.; під ред. Л. А. Волкова. Санкт-Петербург: Пітер, 2002. 448 с.

3. Дороніна М. С., Доронін А. В. Гуманізація економіки у працях Нобелівських лауреатів. *Економіка: проблеми теорій і практики*. 2009. Випуск 256. В. 5. С. 1317–1324.

4. Стьопін В. С. Наукові знання та цінності техногенної цивілізації. *Питання філософії*. 1989. № 10. С. 3–18.

5. Базилевич В., Ілін В. *Економічна та філософська думка сучасного світу*. Київ: Знання, 2015. 821 с.

6. Співак В. А. *Організаційна поведінка та управління персоналом*. Санкт-Петербург: Пітер, 2000. 416 с.

7. Доронін А. В. *Поведінка персоналу виробничої організації: оцінка, управління, розвиток*: Харків: Вид-во ІНЖЕК, 2008. 320 с.

8. Доронін А. В., Полубедова А. А. Ретроспективний аналіз формування теорії оптимізації організаційної поведінки персоналу. *Економіка розвитку*. 2011. № 3. С. 22–26.

9. Козіна І. М. *Метод кейсу як стратегія дослідження соціологічних досліджень*: автореферат дисертації: кандидат соціологічних наук. Москва, 1996, 28 с.

10. Степанов С. Ю. *Рефлексивна практика творчого розвитку людини та організації*. Москва: Наука, 2000. 174 с.

11. Доронін А. В. Передумови для створення культурної дилеми щодо управління поведінкою персоналу організації. *Економіка розвитку*. 2008. № 3. С. 72–76.

12. Кец де Врас М. *Таємниця лідерства. Розвиток емоційного інтелекту*. 2-е вид. / переклад з англійської. Москва: Вид-во «Альпіна», 2013. 277 с.

13. Големан Д., Бояціс Р., Маккі Е. *Емоційне лідерство: мистецтво управління людьми на основі емоційного інтелекту*. 2-е вид. / переклад з англійської. Москва: Вид-во «Альпіна», 2010. 302 с.

Література

Стаття надійшла
до редакції : 20.12.2020 р.

Стаття прийнята
до друку: 30.03.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Doronin A. Humanization of economic science, human beings and production organization: problems and prospects / A. Doronin, M. Doronina, D. Mykhailenko // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 1(41). – С. 6–14.

**СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ІНВАЛІДНІСТЬ» В ПЕРСПЕКТИВІ
СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ**

DOI: 10.32620/cher.2021.1.02

Постановка проблеми: В умовах фінансово-економічної кризи, військових конфліктів, дефіциту державного бюджету, загострюється проблема соціального захисту осіб з інвалідністю. Сучасна соціальна політика орієнтована на забезпечення рівності прав і можливостей в реалізації потенційної здатності та індивідуальних ресурсів кожного члена суспільства. Актуальність даної теми обумовлена незмінно високим числом осіб з інвалідністю та відсутністю цілісного підходу до вирішення проблем, пов'язаних з інвалідністю, що у свою чергу викликало необхідність аналізу теоретичних підходів до визначення сутнісних характеристик ряду понять. *Мета дослідження* – узагальнити теоретичні підходи і положення з питань сутності поняття «інвалідність» в перспективі соціально-трудова інклюзії. *Предметом дослідження* є теоретичні аспекти та сучасний стан розвитку поняття «інвалідність» в перспективі соціально-трудова інклюзії. *Методи дослідження:* методологічну базу дослідження склали наукові досягнення вітчизняних та зарубіжних вчених при розкритті змістовного навантаження понять. *Гіпотеза дослідження.* Припущено, що в основу соціально-трудова інклюзії має бути покладено сукупність теоретичних засад, історичних передумов та сучасних обставин розвитку наукового поняття «інвалідність» під впливом соціально-культурних, історичних та географічних факторів, а також рівня знань про суспільство та його домінуючими цінностями. *Виклад основного матеріалу.* У результаті дослідження даного питання було розглянуто основні підходи та альтернативні погляди вітчизняних і зарубіжних авторів щодо визначення поняття «інвалід», «інвалідність», «інвалідизація», «стигматизації», представлено концепцію повноцінної інтеграції інвалідів в суспільство та основні бар'єри пов'язані з інвалідністю. *Оригінальність та практична значимість дослідження:* представлені у дослідженні наукові підходи щодо визначення дефініцій поняття «інвалідність» з урахуванням просування їх до суспільства. *Висновки та перспективи подальших досліджень:* Необхідно вживати рішучі спільні дії усіх органів самоврядування, установ соціального захисту разом із закладами охорони здоров'я, неурядовими організаціями та роботодавцями, що дозволить запобігти інвалідності, а також професійно активізувати інклюзивних осіб у нашій країні. Ефективна система повинна включати комплексну реабілітацію, розпочату на найранішій стадії захворювання, щоб її ефективність була якомога більшою.

Ключові слова:

інвалід, інвалідність, інвалідизація, стигматизація, особи з обмеженими можливостями, ринок праці.

**THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF "DISABILITY" IN THE PERSPECTIVE
OF SOCIAL AND LABOR INCLUSION**

¹ Дружиніна Вікторія Валеріївна, д-р екон. наук, професор, професор кафедри бізнес адміністрування, маркетингу і туризму, Кременчуцький національний університет ім. Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна.

Druzhynina Viktoriia, Doctor of Economic Science, Professor, Professor of the Business Administration, Marketing and Tourism Department, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Kremenchuk, Ukraine.

e-mail: drughinina.vd@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8776-1408

² Луценко Галина Павлівна, викладач-методист вищої категорії циклової комісії економіки та управління, Кременчуцький льотний коледж Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Кременчук, Україна.

Lutsenko Galyna, teacher-methodologist of the highest category of the cycle commission of economics and Management, Kharkiv National University of Internal Affairs Kremenchuk flight college, Kremenchuk, Ukraine.

e-mail: lucenkogalina1952@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2628-5521

³ Романюк Богдан Федорович, студент спеціальності 242 «Туризм», Кременчуцький національний університет ім. Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна.

Romaniuk Bogdan, student of 242 Tourizm, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Kremenchuk, Ukraine.

e-mail: bogdan.romaniuk99@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5740-8571

Problem statement. In the conditions of financial and economic crisis, military conflicts, state budget deficit, the problem of social protection of persons with disabilities is exacerbated. Modern social policy is focused on ensuring equal rights and opportunities in the realization of the potential capacity and individual resources of each society member. The relevance of this topic is due to the consistently high number of people with disabilities and the lack of a holistic approach to solving problems related to disability, which in turn necessitated the analysis of theoretical approaches to determining the essential characteristics number of concepts. *The purpose of the study* – to summarize the theoretical approaches and provisions on the essence of the "disability" concept in the perspective of social and labor inclusion. *The subject of the research* is the theoretical aspects and the current development state of the "disability" concept in the perspective of social and labor inclusion. *Research methods:* the methodological basis of the study was the scientific achievements of domestic and foreign scientists in revealing the content of concepts. *Research hypothesis* it is assumed that the basis of socio-labor inclusion should be a set of theoretical principles, historical background and current circumstances of the scientific "disability" concept under the influence of socio-cultural, historical and geographical factors, as well as knowledge about society and its dominant values. *Presentation of the main material.* As a result of the study of this issue the main approaches and alternative views of domestic and foreign authors on the definition of "disabled", "disability", "disability", "stigmatization" were considered, the concept of full integration of disabled people into society and the main barrier related to disability. *Originality and practical significance of the research.* The research presents scientific approaches to defining the concept of "disability" taking into account their promotion in society. *Conclusions and prospects for further research.* It is necessary to take decisive joint action of all self-government bodies, social protection institutions together with health care institutions, non-governmental organizations and employers, which will prevent disability and professionally inclusive people in our country. An effective system should include comprehensive rehabilitation initiated at the earliest stage of the disease to maximize its effectiveness.

Key words:

disability, disability, disability, stigmatization, persons with disabilities, labor market.

СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ «ИНВАЛИДНОСТЬ» В ПЕРСПЕКТИВЕ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВОЙ ИНКЛЮЗИИ

Постановка проблемы. В условиях финансово-экономического кризиса, военных конфликтов, дефицита государственного бюджета, обостряется проблема социальной защиты лиц с инвалидностью. Современная социальная политика ориентирована на обеспечение равенства прав и возможностей в реализации потенциальной способности и индивидуальных ресурсов каждого члена общества. Актуальность данной темы обусловлена постоянно высоким числом людей с инвалидностью и отсутствием целостного подхода к решению проблем, связанных с инвалидностью, что в свою очередь вызвало необходимость проведения анализа теоретических подходов к определению существенных характеристик понятий. *Цель исследования* – обобщить теоретические подходы и положения по вопросам сущности понятия «инвалидность» в перспективе социально-трудовой инклюзии. *Предметом исследования* являются теоретические аспекты и современное состояние развития понятия «инвалидность» в перспективе социально-трудовой инклюзии. *Методы исследования:* методологическую базу исследования составили научные достижения отечественных и зарубежных ученых при раскрытии смысловой нагрузки понятий. *Гипотеза исследования:* предположено, что в основу социально-трудовой инклюзии должен быть положен совокупность теоретических основ, исторических предпосылок и современных обстоятельств развития научного понятия «инвалидность» под влиянием социально-культурных, исторических и географических факторов, а также уровня знаний об обществе и его доминирующими ценностями. *Изложение основного материала.* В результате исследования данного вопроса были рассмотрены основные подходы и альтернативные взгляды отечественных и зарубежных авторов по определению понятия «инвалид», «инвалидность», «инвалидизация», «стигматизации», представлена концепция полноценной интеграции инвалидов в общество и основные барьеры связанные с инвалидностью. *Оригинальность и практическая значимость исследования:* представлены в исследовании научные подходы к определению дефиниций понятия «инвалидность» с учетом продвижения их к обществу. *Выводы и перспективы дальнейших исследований.* Необходимо принимать решительные совместные действия всех органов самоуправления, учреждений социальной защиты вместе с учреждениями здравоохранения, неправительственными организациями и работодателями, что позволит предотвратить инвалидность, а также профессионально активизировать инклюзивных лиц в нашей стране. Эффективная система должна включать комплексную реабилитацию, начатую на ранней стадии заболевания, чтобы ее эффектив-

ність була як можна більше.

Ключевые слова:

инвалид, инвалидность, инвалидизация, стигматизация, лица с ограниченными возможностями, рынок труда.

Постановка проблеми. Інвалідність являє собою соціальний феномен, уникнути якого не може не одне суспільство, і кожна держава згідно рівня свого розвитку, пріоритетів та можливостей формує соціальну та економічну політику по відношенню до людей з інвалідністю. Інтеграція осіб з інвалідністю в суспільство є їх невід’ємним цивільним правом та свобода праці виступає в якості одного з основоположних прав людини, адже основна частина населення забезпечує свої життєві потреби шляхом здійснення трудової діяльності, тому забезпечення рівності щодо праці і рівна плата за неї є основоположним пунктом соціально-економічної політики у всіх країнах світу. Фактично значна кількість людей з інвалідністю, які мали бажання працювати, в сучасних реаліях позбавлені доступу до реабілітації та можливості якісного працевлаштування. Враховуючи вище викладене актуальним є більше детально розкрити характеристики різних наукових підходів стосовно осіб з обмеженими можливостями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття інвалідності формувалося століттями, ця еволюція в основному визначається соціально-культурними, історичними та географічними факторами, а також рівнем знань про суспільство та його домінуючими цінностями. У давнину хвороби та психічні розлади, а також деформації та фізичні вади розглядалися як покарання богів за гріхи, вчинені їхніми батьками або подальшими предками, перебуваючи у володінні злих сил або духів, передбаченні неминучої поразки або катастрофи. Тому люди з інвалідністю були витіснені на узбіччя громад, в яких вони жили. Беата Боровська-Бешта пише, що історично простежується неприйняття суспільством осіб з інтелектуальними вадами, боротьба з ними та створення жорстких умов життя для дітей-інвалідів, підлітків та дорослих. Такий підхід був домінуючим у Греції та Римі. У Стародавній Греції домінували позиції, що відзначали чорну пляму розвитку людства. Ці часи були сповнені браку знань, незнання та жорстокості щодо людей з обмеженими можливостями. Подібним чином, у Стародавньому Римі немовлят із видимими деформаціями

вбивали, щоб врятувати суспільство від катастроф або полегшити соціальну тривогу.

Серйозність відхилення через деформацію чи інвалідність відрізнялася в різних частинах стародавнього світу завдяки традиціям та культурі громади. Найвідомішим і водночас рішучим прикладом є Спарта, де застосовувались евгенічні практики, а «відмова від хворих новонароджених навіть вимагалася законом». Афіни характеризувались набагато м’якшим підходом до інвалідності, де були організовані форми підтримки для тих, хто втратив повноту фізичної форми в результаті війни або на роботі. У країнах Далекого Сходу інвалідність трактувалася як боротьба між добром і злом або як порушення балансу між людиною та навколишнім середовищем (Китай, Японія) та як дар богів (Індія).

Наступні епохи відзначаються розвитком знань про інвалідність та форми навчання, розвитку, допомоги та підтримки. Однак це не означає, що асоціація інваліда з неповним або навіть непотрібним елементом суспільства була повністю ліквідована із соціальної свідомості. Поляризація поглядів у цій галузі є найкращою у 1930-х роках. В ті часи простежується як позитивне, наприклад розвиток освіти людей з обмеженими можливостями, поліпшення їх життєвих умов, так і негативне ставлення до таких категорій людей, використовуючи наукові концепції та соціальні рухи, наприклад, евгенічні теорії.

Інвалідність також по-різному сприймається сьогодні в соціальному та громадському просторі. Вирішенню теоретичних і практичних проблем, пов’язаних з питанням осіб з обмеженими можливостями та їх інтеграція у трудову діяльність присвятили свої праці такі вчені, як: Андреев В. С., Байда Л., Безпалько О. В., Гусак Н., Слахіна В. П., Артюх С. О., Котова Л. В., Лукашевич М. П., Мигович І. В., Похвощев А. В., Чуксіна В. В., Шурма І.М. та інші. Незважаючи на поширення ідеї прав людини, розвиток суспільства в дусі співпереживання та розуміння інших, а також поваги до їх гідності та функціонування в законі про недискримінацію, негативні установки, пов’язані з соромом, нерозуміння, відсутність елементарних почуттів або не-

знання суті інвалідності все ще часто з'являються в суспільстві.

Мета статті. Узагальнити теоретичні підходи і положення з питань сутності поняття «інвалідність» в перспективі соціально-трудової інклюзії.

Виклад основного матеріалу дослідження. В нинішній час гострим питанням є невпинне збільшення кількості осіб з обмеженими можливостями не тільки в нашій країні, але і у всьому світі. Така велика кількість людей з інвалідністю викликана різними причинами (війнами, катастрофами, нещасними випадками, погіршенням екологічних умов, небезпечними умовами праці та інше) які, безсумнівно, повинні враховуватися при формуванні законодавства, відповідно соціального захисту цієї категорії населення. Тривалий час до людей з обмеженими можливостями ставилися не так як до інших. В нинішній час відношення до них також відрізняється від відношення до тих людей, які відхилені не мають. Відсутність результативної системи соціального захисту залишило відбиток у свідомості багатьох людей з обмеженими можливостями, щодо своєї другорядності і неповноцінності. Що не тільки ображає гідність людини, але і обмежує можливість самозахисту. Проте, змінюються пріоритети та принципи побудови соціальної сфери, відношення до різноманітних соціальних груп та системи соціального захисту. При цьому особу з обмеженими можливостями слід розглядати не як пасивного отримувача допомоги та підтримки, в першу чергу, необхідно враховувати його життєву силу та енергію, індивідуальні, культурні та гендерні відмінності.

Аналіз розвитку проблеми інвалідності як соціального явища свідчить про те, що пройшовши шлях від ідеї ізольованості «неповноцінних» осіб суспільства до концепції їх залучення до трудової діяльності, людство підійшло до розуміння необхідності інтеграції осіб з обмеженими можливостями до суспільних інститутів. У зв'язку з чим питання обрало нову актуальність та викликало необхідність більш детально окреслити ключові поняття даної теми.

У науковій літературі існує достатня кількість визначень стосовно інвалідності, у наукових статтях була спроба їх класифікувати і узагальнити, тому доречно провести аналіз поширених тлумачень різноманітних ав-

торів до визначення терміну «інвалід» та «інвалідність» (таблиця 1).

Таблиця 1 демонструє розмежування понять згідно медичного, соціального та економічного підходів. Медична (традиційна) модель передбачає, що інвалідність являє собою деякі відхилення від норми у зв'язку з порушенням здоров'я, викликано хворобою, травмою, що призвела до довгострокової, повної або часткової втрати працездатності. В медицині інвалід досить тривалий час розглядався в якості неповноцінної людини, внаслідок чого вважалося, що йому слід перебувати у спеціально утворених для цього умовах окремо від інших людей, при тому що рішення відносно його життя мають приймати спеціалісти в медичній області та реабілітації. Однак варто відзначити, що деякі фізичні недоліки не означають автоматичної неможливості до самореалізації особистості, відповідно, відсутні підстави для встановлення контролю над зазначеними особами або ж позбавлення їх можливості самостійно жити та розвиватися у суспільстві [10].

Соціальна модель, передбачає, що всі без винятку люди є повноцінними, незалежно від стану їх здоров'я та наявності тих чи інших фізичних недоліків. Інвалідність виступає як деякий стан, за якого унаслідок порушень здоров'я особа зустрічається з певними соціальними бар'єрами при реалізації його здібностей і можливостей. Так, наприклад, М. Лукашевич та І. Мигович зазначають, що поняття «інвалід» увійшло з латинської мови «invalidus» у визначенні слабкої та немічної особи. Як правило, спочатку це поняття характеризувало нетиповий стан людини та мало безліч різноманітних відтінків, починаючи з особи «не з цього світу», яка є презреним для суспільства, та особи, що функціонально непридатна до існування у суспільстві. Згодом трактування інвалідності набуло змін, що дало змогу не тільки відобразити суспільне відношення, але й сформулювати цілісний підхід до інвалідів, як до окремого соціального прошарку [11, 124].

О. В. Безпалько, І. В. Братусь та Т. Л. Лях зазначають, що інвалід – це особа, яка має порушення здоров'я зі стійкими розладами функцій організму, обумовлене захворюванням, наслідками травми чи дефектами, що призводять до обмеженої життєдіяльності, й потребує соціального захисту [7, с. 42].

Т а б л и ц я 1 – Дефініції поняття «інвалідність» згідно різних підходів

Поняття	Джерело
<i>Медичний підхід</i>	
Інвалідність є «стан організму людини, що характеризується постійною або тривалою втратою професійної працездатності та значним обмеженням її»	[1, с. 6]
Інвалідність – це тривала або постійна втрата працездатності, що виникла внаслідок хронічного захворювання або травми, що призвели до значного порушення функцій організму	[2, с. 7 – 8]
Інвалід це особи зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які при взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими	[3]
Інвалідність – втрата або аномалія фізіологічної, психологічної або анатомічної структури або функції	
Інвалідність – стан, при якому особа внаслідок хронічного захворювання або анатомічних дефектів, що викликають стійке, незважаючи на лікування, порушення функцій організму, вимушена припинити професійну діяльність на тривалий термін або може працювати при значній зміні звичайних умов праці	[4, с. 132]
<i>Соціальний підхід</i>	
Інвалідність - «повну або часткову втрату громадянином здатності чи можливості здійснювати самообслуговування, самостійно пересуватися, орієнтуватися, спілкуватися, контролювати свою поведінку, навчатися або займатися трудовою діяльністю	[5]
«Інвалідність - це перешкода чи обмеження активності, викликане сучасним соціальним устроєм, яке приділяє незначне або не приділяє взагалі ніякої уваги людям, які мають фізичні дефекти, і таким чином виключає їх участь в основній соціальній діяльності товариства	[6, с. 46-48]
Інвалідність – це порушення здоров'я людини зі стійкими розладами функцій організму, обумовлене захворюванням, наслідками травми чи дефектами, що призводять до обмеженої життєдіяльності, й потребує соціального захисту	
Інвалідність - це специфічний соціальний феномен, що відображає дисфункціональні порушення різноманітних суспільних відносин в системі «інвалід-соціум», що характеризується відхиленням від норми у здоров'ї, обмеженням життєдіяльності особистості в конкретному просторово-часовому континуумі, а також наявністю особливих світосприйняття, світорозуміння, соціальних інститутів, інакшість поведінки, що вимагає створення спеціальних медичних, психологічних і соціальних умов.	[7, с. 42].
<i>Економічний підхід</i>	
Інвалідність - це нездатність підтримувати інвалідом економічну незалежність, яка веде до незалежності від оточуючих і (або) від держави	[8]
Інвалідність - тривала або постійна, повна або часткова втрата працездатності, причиною якої є стійкі або зворотні порушення функцій організму, захворювання, каліцтва або дефекти розвитку	[9]

Джерело: розроблено авторами

Л. В. Котова виокремлює поняття «інвалід» – як людину, що має особливий психо-фізіологічний стан, який зумовлений захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що призводить до обмеження нормальної життєдіяльності [12].

Слагін В. П. та Артюх С. О. під терміном «інвалід» вважається особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, наслідком травм або уродже-

ними дефектами, що призводить до обмеження життєдіяльності, до необхідності в соціальній допомозі та захисті [13].

Великий тлумачний словник сучасної української мови пояснює, що інвалід – це людина, яка частково чи повністю втратила працездатність унаслідок поранення, хвороби, каліцтва чи старості, а інвалідність є станом інваліда [14, с. 397].

Що стосується поняття «інвалідність» так на думку Левчук Н. М. термін розгляда-

ється як важлива характеристика стану здоров'я населення та окреслює ту межу, за якою травми, хвороби та інші порушення здоров'я обертаються стійким зниженням працездатності та звуженням «простору» життєдіяльності.

В сучасному трансформаційному суспільстві відбуваються позитивні зміни у ставлення до людей з інвалідністю. Аналізуючи понятійний апарат відносно людей з інвалідністю помічаємо, що він еволюціонує а також розширюються підходи до вивчення даного явища.

Так наприклад, Байда Л. визначає, що інвалідність – це соціальне явище, а не захворювання чи вирок. Інваліди не вимагають чогось особливого, лише елементарне — можливість жити серед людей, бути в суспільстві і відчувати себе людьми. Як доводить практика, люди з особливими потребами можуть бути і стають повноцінними членами суспільства, які надихають своїм прикладом багатьох, зокрема й абсолютно здорових людей [15].

Іпатов А. В та Ханюкова І. Я. зазначає, що інвалідність неможливо розглядати ізольовано від соціального і фізичного світу, який інколи є причиною обмежень людей з інвалідністю. Інвалідність – це наслідок середовища, що не відповідає можливостям людини.

Якщо розглядати інвалідність з точки зору економічного підходу, то до такої категорії людей належать особи, які не здатні або частково здатні брати участь в процесі виробництва, не здатні або частково здатні до продуктивної праці і, як наслідок, живуть на допомогу з інвалідності або на мінімальну заробітну плату. В результаті у людей з інвалідністю виникає велика кількість бар'єрів, що буде суспільство з різними поглядами стосовно людей з інвалідністю, наприклад, таких, як стигма та дискримінація: недостатня доступність послуг з охорони здоров'я та реабілітаційних послуг чи проблем доступності транспорту, приміщень та інформації.

Стигма поєднує знання, ідеологічні уявлення та емоційні компоненти. Стигма – це досить часто не просто страх невідомого характерний для кожної людини, а страх захворювання і, в кінцевому підсумку, смерті, усвідомлення власної незахищеності [16, с. 43]. Стигматизація представників даної соціальної групи означає необґрунтоване приписування їм негативних соціальних якостей до

їхніх індивідуальних характеристик, виключно на основі групової належності.

Ще один термін, який потребує осмислення – «інвалідизація». На відміну від інвалідності, вживаючи термін «інвалідизація» маємо на увазі не окремих індивід та його проблеми, а взаємозв'язок людини і навколишнього середовища, вплив суспільства на життєдіяльність людини. Обмежені можливості розуміються як наслідок того, що соціальні та фізичні умови (культура суспільства, психологічний клімат, соціальна і політична організація тощо), у яких живе і працює людина з особливими можливостями, звужують можливості її самореалізації. Суть проблеми полягає у нерівності можливостей при проголошенні рівності прав. Завданням соціального захисту на сучасному етапі стає соціальна інтеграція людей з особливими можливостями і допомога в усвідомленні й реалізації ними своїх невід'ємних людських прав [17].

Концепція повноцінної інтеграції осіб з інвалідністю в суспільство включає в себе наступні положення:

- люди с обмеженими можливостями повинні жити в звичайному середовищі і (за необхідної підтримки держави) вести повноцінне життя на рівні з звичайними громадянами.

- інваліди мають право на отримання гарантованої державної соціальної допомоги та реабілітації в звичайних та спеціалізованих закладах.

- люди с обмеженими можливостями приймають рівноправну участь у соціально-економічному житті суспільства, включаючи реалізацію права на трудову діяльність.

- мають рівні обов'язки с іншими членами суспільства [18].

Інвалідизація пов'язана із стигматизацією, яка виражає одночасно процес, результат, причину та наслідок і є руйнівним елементом у процесі соціального впливу. Стигма впливає на соціальну ідентичність особистості та включення людини в соціальне життя та комунікацію викликає серйозні зміни в поведінці [19].

Значна кількість перешкод існує на шляху до адаптації та інтеграції осіб з обмеженими можливостями в суспільство. У всесвітній доповіді щодо інвалідів [20] окреслені основні бар'єри та обмеження, пов'язані з інвалідністю:

1. Неадекватні заходи політики і стандарти. При розробці політики не завжди врахову-

ються потреби людей з інвалідністю, або не застосовуються на практиці існуючі заходи політики і стандарти.

2. Негативне відношення. Упередження та забобони сприяють утворенню бар'єрів на шляху до освіти, трудової зайнятості та участі у соціальному житті.

3. Недолік реабілітаційних послуг і проблеми з їх наданням. Гострий дефіцит реабілітаційних послуг, слабка координація відомств, недостатнє кадрове забезпечення та низький рівень професійної підготовки негативно позначаються на якості, доступності та адекватній соціальній допомозі інвалідам.

4. Недостатнє фінансування. Ресурсів, виділених на здійснення заходів соціальної політики часто недостатньо або вони не ефективно залучені.

5. Відсутність доступності. Більшість будівель, транспортних систем та інформації не є доступною для всіх. Відсутність доступу до транспорту для багатьох інвалідів є поширеною причиною відмови від пошуку роботи або фактором.

Заслужує на увагу той факт, що поряд із поняттям «інвалід», «інвалідність» використовуються у науковій літературі і практичній роботі такі дефініції, як «люди з особливими потребами», «люди з обмеженими фізичними можливостями», «люди з функціональними обмеженнями», «люди з інвалідністю», «люди з обмеженнями життєдіяльності». Тривалий час слово «інвалід» вживалося разом з такими поняттями, «неповноцінна людина», «дефектна людина». Це свідчило про низький соціальний статус інвалідів, відображало негативне ставлення в суспільстві до цієї категорії осіб і формувало внутрішню та зовнішню картину світу людей з даним статусом. Наразі щодо таких людей застосовують іноземні терміни «abled reople» або «reople with abilities», тобто людьми, які мають здібності, і потребують особливих умов для їх розвитку, вітчизняні ж науковці використовують термін «люди з інвалідністю» та «люди з обмеженнями життєдіяльності».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, дослідження питання осіб з обмеженими можливостями є надзвичайно важливим. Від того, як піклується держава про таких осіб, можна зробити висновки про ступінь її соціально-економічного розвитку та від цього залежить не тільки особистий рівень життя окремо взятої особи з фізичними вадами, але й нації в цілому.

Наразі зустрічається декілька підходів до розуміння інвалідності. Але згідно наукових досліджень буде розглядатися соціально-

трудова модель адаптації осіб з інвалідністю, які є важливими учасниками суспільного процесу поділу праці, беручи участь в соціальній і виробничій житті. Люди з обмеженими можливостями щодня, у багатьох компаніях і установах, доводять свою професійну цінність. Вони є рушійною силою розвитку і успіху багатьох підприємств, в яких вони зосереджені на своїй роботі і можливості, що відрізняє їх від «звичайних» людей, а так само це можливість працювати на посадах, які не обмежують їх діяльність, дають можливість займатися своїми компетенціями, удосконалювати навички, досвід і перш за все дають можливість для самостійних і вільних дій. Все завдяки адаптації робочого місця до вимог в результаті інвалідності, мова про які піде в подальших дослідженнях.

Література

1. *Большая медицинская энциклопедия*. Т. 2. Москва, 1959. 316 с.
2. *Справочник по врачебно-трудова експертизе*. Москва, 1972. С. 7 – 8.
3. Генеральная Ассамблея ООН. *Пекинская декларация и платформа действий о правах инвалидов* (2000). URL: <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20R.pdf>
4. Андреев В. С. *Право социального обеспечения в СРСР*: підручник. Москва: Юрид. лит., 1987. 352 с.
5. Сорокин Ю. *Словарь русского языка XVIII века*: в 14 вып. URL: <http://feb-web.ru/feb/sl18/slov-abc/>
6. Холостова Е., Дементьева Н. *Социальная реабилитация*. Москва: Изд-котогровая корпорация «Дашков и К», 2002. С.46 – 48.
7. Безпалько О. В., Братусь І. В., Лях Т. Л. Соціальна робота з людьми з особливими потребами. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. № 6. С. 33–46.
8. Мартыненко А. В. *Основы социальной медицины*: учебник для СПО. Москва: Издательство Юрайт, 2018. 375 с.
9. *Демографический энциклопедический словарь*. Гл. ред. Д. И. Валентей. Москва: Сов. энцикл., 1985. 608 с.
10. Чуксіна В. В. Комісаров Н. Н. Дискримінація за ознакою інвалідності в трудових відносинах. *Право і законодавство. Звістки Іркутської державної економічної академії*. 2015. Т.25. № 1. С.126 – 134.
11. Лукашевич М. П., Мигович І. І. *Теорія і методи соціальної роботи*: навч. посіб. 2-ге вид. Київ: МАУП, 2003. 168 с.

12. Котова Л. В. Правове регулювання праці осіб з інвалідністю. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 3. С. 85–90.

13. Єлагін В. П., Артюх С.О. Розробка ефективної моделі соціальної підтримки осіб з обмеженими фізичними можливостями в соціальній державі. *Теорія та практика державного управління*. 2010. Вип. 4. С.125 – 131.

14. *Український тлумачний словник*. Укл. та гол. ред. Вячеслав Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2016. 1692 с.

15. Байда Л. *Інвалідність та суспільство*: навч. посіб. Л. Байда, О. Красюкова. Київ, 2011. 184 с.

16. Финзен А. *Психоз и стигма*. Пер. с нем. И.Я. Сапожниковой. Москва: Алетей, 2001. 216 с.

17. Шурма І. М. Проблеми інтеграції людей з обмеженими можливостями в суспільство. *Державне будівництво*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2013_1_39.

18. Похвощев А. В. Методологічні основи професійної реабілітації та сприяння зайнятості людей з обмеженими можливостями здоров'я. *СВІТ (Модернізація. Інновації. Розвиток)*. 2017. Т.8. №2. С.330–336

19. Гусак Н. Соціальна реабілітація: підходи до визначення поняття. *Соціальна політика та соціальна робота*. 2008. №1. С. 103–114.

20. *Всесвітня доповідь щодо інвалідності*. Мальта, 2011. С. 9–11. URL: http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/

References

1. *Great medical encyclopedia*. (1959). Т. 2. Moscow, 316.

2. *Handbook of medical and labor expertise*. (1972). Moscow, 7–8.

3. UN General Assembly. *Beijing Declaration and Platform for Action on the Rights of Persons with Disabilities* (2000). Retrieved from: <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20R.pdf>

4. Andreev, V. S. (1987). *The right of social security in the SRSR*. Moscow: Juice lit., 352.

5. Sorokin, Yu. *Dictionary of the Russian language of the 18th century*: in 14th issue. Retrieved from: [http://feb-web.ru/feb/sl18/slov- abc /](http://feb-web.ru/feb/sl18/slov-abc/)

6. Kholostova, E., Demytyeva, N. (2002). *Social rehabilitation*. Moscow: Publishing corporation "Dashkov and K", 46–48.

7. Bezpalko, O. V., Bratus, I. V. and Lyakh, T. L. (2002). Social work with people with special needs. *Practical Psychology and Social Work*, 6, 33–46.

8. Martynenko, A. V. (2018). *Fundamentals of social medicine*. Moscow: Yurayt Publishing House, 375.

9. *Demographic encyclopedic dictionary*. (1985). Ed. D. I. Valentey. Moscow: Sov. encycl., 608.

10. Chuksina, V. V., Komissarov, N. N. (2015). Discrimination on the grounds of disability in labor relations. *Law and legislation. Reports of the Irkutsk State Economic Academy*, 25, 1, 126–134.

11. Lukashevich, M. P., Migovich, I. I. (2003). *Theory and methods of social work*. Kyiv: MAUP, 168.

12. Kotova, L. V. (2017). Legal regulation of labor of persons with disabilities. *Legal Bulletin. Air and space law*, 3, 85–90.

13. Yelagin, V. P., Artyukh, S. O. (2010). Development of an effective model of social support for people with disabilities in the welfare state. *Theory and practice of public administration*, 4, 125–131.

14. *Ukrainian explanatory dictionary*. (2016). Ed. V. Busel. Kiev; Irpen: Perun, 1692.

15. Baida, L., Krasnyukova, O. (2011). *Disability and society*. Kyiv, 184.

16. Finzen, A. (2001). *Psychosis and stigma*. Moscow: Aleteyya, 216.

17. Shurma, I. M. (2013). Problems of integration of people with disabilities into society. *State building*, 1. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2013_1_39.

18. Pokhvoshchev, A. V. (2017). Methodological foundations of vocational rehabilitation and employment of people with disabilities. *WORLD (Modernization. Innovation. Development)*, 8, 2, 330–336

19. Gusak, N. (2008). Social rehabilitation: approaches to the definition. *Social policy and social work*, 1, 103–114.

20. *World Report on Disability*. (2011). Malta, 9–11. Retrieved from: http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/

Стаття надійшла

до редакції : 20.01.2020 р.

Стаття прийнята

до друку: 30.03.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Дружиніна В. Сутність поняття «інвалідність» в перспективі соціально-трудової інклюзії / В. Дружиніна, Г. Луценко, Б. Романюк // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 1(41). – С. 15–22.

УДК 330.336
JEL Classification: E02, L22

PAVLOV K.¹, ASADULLINA N.²

SOCIO-ECONOMIC FACTORS OF UZBEKISTAN IN THE CONDITIONS OF PATHOLOGICAL CHALLENGES AND DIGITALIZATION

DOI: 10.32620/cher.2021.1.03

Formulation of the problem. Formulation of the problem. In the context of an increased level of uncertainty and variability of the organizational and economic environment, the significance and influence of various kinds of pathologies of a social nature (for example, the COVID-19 pandemic, all kinds of color revolutions, etc.), which have significant negative consequences for the functioning of society and its most important structures, has increased. *The purpose of the article* is to characterize the set of socio-economic factors in Uzbekistan in the context of pathological challenges and digitalization. *The object of the research* is the socio-economic processes of the development of the economy of Uzbekistan in the context of pathological challenges and digitalization. *The methods used* in the research are logical, comparative, analytical, scientific and methodological. *The research hypothesis* is based on the assumption that there is a dependence of the cost of restoring the ecological balance on the volume of national non-financial production assets. *Presentation of the main material.* The use of the latest achievements of scientific and technological progress, such as comprehensive digitalization and modeling of the most important factors and trends of social development, can resist the impact of modern negative challenges. The article analyzes and simulates some of the most important parameters of the functioning of the Uzbek economy, the results of which can be used in developing a strategy of actions in priority areas of development of the Republic of Uzbekistan. *The originality and practical significance of the study* lies in the fact that the author substantiates the relationship between the diseases of a modern person and unfavorable environmental conditions arising from his own fault. *Conclusions of the study.* Thus, as a result of the studies, it became obvious that the factors of social development and the socio-economic trends arising as a result of their action can be divided into two large groups: the first should include factors and trends of a negative nature associated with the action of all kinds of social pathologies; the second group, on the contrary, includes positive factors and trends, primarily associated with the progressive influence of scientific and technological progress, including with such an important modern direction as the all-round digitalization of society.

Key words:

pathological challenges, digitalization of society, modeling of socio-economic processes, factors, trends.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ УЗБЕКІСТАНУ В УМОВАХ ПАТОЛОГІЧНИХ ВИКЛИКІВ І ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Постановка проблеми. В умовах збільшеного рівня невизначеності і мінливості організаційно-економічного середовища посилилося значення і вплив різного роду патологій громадського характеру (наприклад, пандемії COVID-19, всіляких кольорових революцій і т.п.), що мають суттєві негативні наслідки для функціонування соціуму і його найважливіших структур. *Мета статті* – охарактеризувати набір соціально-економічних чинників Узбекистану в умовах патологічних викликів і цифровізації. *Об'єкт дослідження* – соціально-економічні процеси розвитку економіки Узбекистану

¹ Павлов Костянтин Вікторович, д-р екон. наук, професор кафедри економіки, Полоцький державний університет, м. Новополоцьк, Республіка Білорусь.

Pavlov Konstantin, Doctor of Economics Sciences, Professor of Economics Department, Polotsk State University, Republic of Belarus.

ORCID ID: 0000-0000-6072-5139

e-mail: kvp_ruk@mail.ru

² Асадулліна Наїля Рамілівна, канд. екон. наук, доцент кафедри «Економіка праці та управління», Ташкентська філія «Російський економічний університет ім. Г. В. Плеханова», Ташкент, Узбекистан.

Asadullina Nailya, Ph.D. in Economics, Associate Professor of Economics Labor and Management Department Tashkent branch «Russian Economic University named G. V. Plekhanov», Tashkent, Uzbekistan.

ORCID ID: 0000-0001-7022-3638

e-mail: rasadullina@mail.ru

в умовах патологічних викликів і цифровізації. *Методи, використані в дослідженні* – логічних, порівняльний, аналітичний, науково-методологічний. *Гіпотеза дослідження* полягає в припущенні наявності залежності розміру витрат на відновлення екологічного балансу від обсягу національних нефінансових виробничих активів. *Виклад основного матеріалу.* Протистояти впливу сучасних негативних викликів може використання новітніх досягнень НТП, таких, як всебічна цифровізація і моделювання найважливіших факторів і тенденцій суспільного розвитку. У статті здійснюється аналіз та моделювання деяких найважливіших параметрів функціонування узбецької економіки, результати якого можуть бути використані при розробці стратегії дій щодо пріоритетних напрямів розвитку Республіки Узбекистан. *Оригінальність і практичне значення дослідження* полягає в тому, що автор обґрунтовує взаємозв'язок захворювань сучасної людини з несприятливими умовами навколишнього середовища, що виникають з його ж вини. *Висновки дослідження.* Таким чином, в результаті проведених досліджень стало очевидним, що фактори суспільного розвитку та виникають внаслідок їх дії соціально-економічні тенденції можна розбити на дві великі групи: до першої слід віднести чинники і тенденції негативного характеру, пов'язані з дією всіляких громадських патологій; до другої групи, навпаки, можна віднести позитивні фактори і тенденції, перш за все пов'язані з прогресивним впливом НТП, в тому числі, з таким важливим сучасним напрямком, як всебічна цифровізація суспільства.

Ключові слова:

патологічні виклики, цифровізація суспільства, моделювання соціально-економічних процесів, фактори, тенденції.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ УЗБЕКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ПАТОЛОГИЧЕСКИХ ВЫЗОВОВ И ЦИФРОВИЗАЦИИ

Постановка проблемы. В условиях возросшего уровня неопределенности и изменчивости организационно-экономической среды усилилось значение и влияние различного рода патологий общественного характера (например, пандемии COVID-19, всевозможных цветных революций и т.п.), имеющих существенные негативные последствия для функционирования социума и его важнейших структур. *Цель статьи* – охарактеризовать набор социально-экономических факторов Узбекистана в условиях патологических вызовов и цифровизации. *Объект исследования* – социально-экономические процессы развития экономики Узбекистана в условиях патологических вызовов и цифровизации. *Методы, использованные в исследовании* – логический, сравнительный, аналитический, научно-методологический. *Гипотеза исследования* состоит в предположении наличия зависимости размера затрат на восстановление экологического баланса от объема национальных нефинансовых производственных активов. *Изложение основного материала.* Противостоят воздействию современных негативных вызовов может использование новейших достижений НТП, таких, как всеобщая цифровизация и моделирование важнейших факторов и тенденций общественного развития. В статье осуществляется анализ и моделирование некоторых важнейших параметров функционирования узбекской экономики, результаты которого могут быть использованы при разработке стратегии действий по приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан. *Оригинальность и практическое значение исследования* состоит в том, что автор обосновывает взаимосвязь заболеваний современного человека с неблагоприятными условиями окружающей среды, возникающими по его же вине. *Выводы исследования.* Таким образом, в результате проведенных исследований стало очевидным, что факторы общественного развития и возникающие вследствие их действия социально-экономические тенденции можно разбить на две большие группы: к первой следует отнести факторы и тенденции негативного характера, связанные с действием всевозможных общественных патологий; ко второй группе, наоборот, можно отнести позитивные факторы и тенденции, прежде всего связанные с прогрессивным влиянием НТП, в том числе, с таким важным современным направлением, как всемерная цифровизация общества.

Ключевые слова:

патологические вызовы, цифровизация общества, моделирование социально-экономических процессов, факторы, тенденции.

Problem statement. Recently, the level of uncertainty and variability of the organizational, economic and ecological environment has significantly increased. This became especially evident in the context of the COVID-19 pandemic,

when even in developed countries the level of GDP decreased by 7-8%, social tension in society increased, and at the same time the likelihood of the emergence of the so-called color revolutions with all the ensuing negative consequences

increased. All these negatives, often called the challenges of the modern world, can be summarized as pathologies of a socio-economic and environmental nature (this term is derived from the Greek "pathos", which means disease). The impact of the COVID-19 pandemic on the functioning of the socio-economic system of almost all countries of the world has personally shown how serious the influence of pathogenic factors on the system of social reproduction can be, has shown how seriously the functioning of the so-called normal socio-economic and ecological system can change until the emergence of social patterns of the pathological type.

However, along with negative factors, progressive factors, especially those associated with advanced technologies and other areas of modern scientific and technological progress, have a great influence on the functioning of social systems. Thus, the balanced functioning of society largely depends on the ratio (one might even say - on the opposition) of these two groups of factors - the pathological challenges of the modern world and the factors associated with scientific and technological progress. In this regard, it should be added that the most important areas of modern scientific and technological progress include the processes of digitalization of society at different levels of the management hierarchy, therefore, the second most important research aspect in this work is currently the factors and prospects of digitalization of the reproductive system in different states of the post-Soviet period.

Analysis of recent research and publications. Taking into account that in recent decades at different levels of the social hierarchy all kinds of crises have become more frequent, which are very painfully experienced by the population, it seems that the development of various kinds of patho sciences is very relevant. And here we are talking not only about the well-known traditional sciences of a medicobiological nature (pathoanatomy, pathopsychology, pathophysiology, etc.), but also about new scientific and educational disciplines of a public profile. Since the 90s of the twentieth century, the author in a number of scientific works has already expressed the idea of the advisability of the emergence and development of this kind of pathology [1, p. 14], which was proposed to be called pathoeconomics [2, p. 136], pathoecology [3, p. 94], etc.

The purpose of the article is the analysis and modeling of economic processes in the Re-

public of Uzbekistan in the context of new pathological challenges and digitalization processes.

Presentation of the main material. A distinctive feature of modern society is its constant modernization and diversification, and the ongoing changes are of an ambivalent nature: some improve, others decline. Therefore, there is a need to analyze the socio-economic aspects of society's life, one of the tools of which is modeling various aspects of social development, such as environmental, demographic, industrial, etc. five priority directions of development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021, which set the task of "reducing the role of the state in regulating the socio-economic development of the country, decentralization and democratization of the public administration system" [4].

The relevance of modeling the socio-economic aspects of the life of the population is associated with the transitional processes of economic transformation in the context of globalization, when an incorrectly chosen strategic decision threatens the development of society, the prevention of which requires the use of an econometric modeling tool. It is especially important to model the processes of social development in a crisis, when the level of uncertainty of the socio-economic environment increases, the degree of its variability increases, and the importance of various pathoeconomic factors also increases [2, p. 247]. Econometric modeling of socio-economic systems is a controversial process. However, its rational use is one of the factors in increasing the competitiveness of economic systems, taking into account the possibilities of modern information technologies for making decisions for the future.

The use of models in the study of socio-economic aspects and factors is aimed at performing a number of functions: to deepen knowledge of the operating systems; identify the way to improve them; make a comparative analysis of a real object and its mathematical model, which will determine the features and qualitative characteristics of this object. Heuristic modeling functions are to identify negative trends and to choose positive ways to solve problems.

Simulation has its own goals: to find out the state of the problem at the moment; identify "critical" moments of contradictions; identify development trends and factors that correct the undesirable development of the modeling object; to search for the best options for resolving issues to promote the revitalization of government and public organizations. The fact that the model cannot reflect the whole picture of the process, but reflects only its individual essential aspects, is an integral prop-

erty of the model. On the one hand, this property of the method makes it difficult to analyze the process as a whole, taking into account all the various interrelationships of factors. At the same time, the effectiveness of the model depends not only on how well the process is theoretically studied, but also on how successfully the modeling techniques can be applied in each specific case.

On the other hand, the property under consideration provides a valuable opportunity to identify and simulate the most significant conditions and factors in the model and, on this basis, to study their action and interrelationships with other essential factors and the process as a whole. Here lies the possibilities for using the modeling method for prognostic purposes: based on knowledge about the functioning of the most important factors that determine the dynamics of the process, it is possible to predict its further development. The use of the strengths of the modeling method and knowledge of its weaknesses, the combination of this method with others, quantitative analysis with a qualitative one gives the basis in the process of its application to obtain reliable results.

When modeling social processes, a variety of goals are set and a variety of tasks are solved. With the help of modeling, the optimal sizes are determined, the behavior of the system is predicted, the factors are analyzed, as a result of which a different standard of living is justified [5]. The standard of living of the population is one of the most important indicators of the economic development of any country. For a comprehensive analysis of the standard of living of the population, the following indicators are used: the level of per capita income of the population, the degree of differentiation of the population by income and consumption, the size of the subsistence minimum, the level of poverty of the population, as well as the standard of living, that is, the minimum volume of consumer goods, which is guaranteed by the state.

The standard of living is characterized by different indicators, the possibilities of their implementation are calculated during modeling, one of which is the GDP per capita indicator, the dynamics and trend of which is shown in Figure 1.

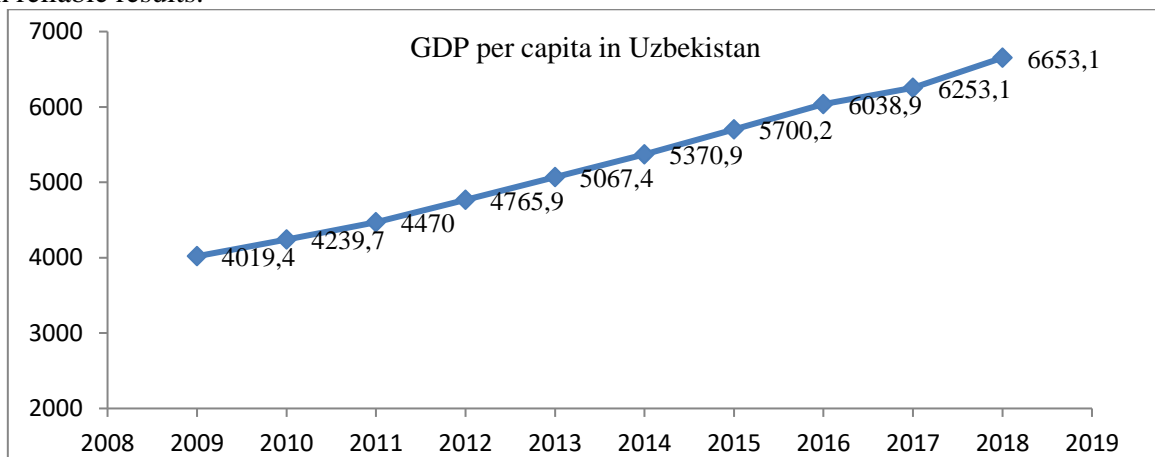

Figure 1 – Dynamics of the GDP per capita indicator in Uzbekistan for the period from 2009 to 2018

Source: developed by the authors based on [6]

The indicators of the standard of living of the population, in turn, are studied using a whole system of techniques and methods, in particular, methods of statistical and econometric modeling. The issues of regulation and management of socio-economic processes, including the standard of living of the population, imply the construction and development of econometric models. The particular difficulty of modeling socio-economic processes is that it requires theoretical comprehension in accordance with the existing social reality.

The relevance of modeling socio-economic processes in a market economy is primarily due to the fact that the modeling process is an integral part of forecasting, which determines the effectiveness of socio-economic management. -mathematical methods, a special place is occupied by econometric models, which make it possible to identify and measure quantitative relationships between the studied indicators and the factors influencing them.

Econometric models in the study of the standard of living of the population are used depending on the goals and directions of the

analysis, as well as on the availability of information. In this regard, a model of the dependence of GDP per capita in Uzbekistan on inflation and unemployment rates for the period from 2009 to 2019 was built and interpreted.

Based on the analysis of the matrix of pair correlation coefficients, the absence of the phenomenon of multicollinearity of factors was revealed, in connection with which all of the above factors were included in the model. As a result of multiple correlation-regression analysis, the following model with a full set of factors was obtained (1):

$$Y = 251808 - 2456,83X_1 - 103,01X_2 \quad (1)$$

where Y - GDP per capita, million soums;

X_1 - unemployment rate, %

X_2 - inflation rate, %

In mathematical modeling, it is necessary to assess the adequacy of the constructed model, that is, the correspondence of the model to the real process, while not just its adequacy, but its compliance with those properties that are considered essential for the study. Checking the adequacy of econometric models is a serious problem, since without such a check, the application of modeling results in management decisions may be impossible.

The analysis of the constructed model revealed the following: the factors included in the model contribute to a decrease in the standard of living. In particular, an increase in the unemployment rate by 1% leads to a decrease in GDP per capita by 2,456.83 million soums, respectively, an increase in the inflation rate by 1% reduces the value of this indicator by 103.01 million soums, i.e. there is an inverse relationship between the ratio of GDP per capita to unemployment and inflation. At the same time, a comparative analysis of the influence of factors on the volume of GDP per capita indicates a stronger influence on it of the unemployment rate than the inflation rate, which can be a guideline for managing the process of socio-economic development of society in the future.

The multiple correlation coefficient equal to 0.8587 shows that the relationship between the level of GDP per capita and the factors included in the model is strong, and this confirms the correctness of the hypothesis about the relationship between the indicators included in the model. The multiple coefficient of determination, equal to 0.7377, shows that the change in the

level of GDP per capita by 73.77% depends on the variation of the factors included in the model, which indicates the adequacy of the model. The evaluation of the significance of the regression equation as a whole was carried out using the Fisher's F-criterion, and since the condition $F_{calc} > F_{tbl}$ is satisfied, then with a probability of 95% a hypothesis is accepted about the statistical significance of the econometric model and the expediency of its use for decision-making or forecasting for the future.

Conclusions and prospects for further research. Thus, the approach proposed in the article for constructing econometric models on the analysis of socio-economic factors and aspects of the development of the Republic of Uzbekistan is currently very promising and can help to obtain useful information that will be in demand and used in the process of making effective management decisions. As a result of the research, it became obvious that the factors of social development and the socio-economic tendencies arising as a result of their action can, with a sufficient degree of convention, be divided into two large groups. The first group should include negative factors and trends associated with the action of all kinds of pathologies (economic, social, environmental, territorial, legal, etc.) that negatively affect the functioning of the reproductive system (for example, the impact on society of the COVID-19 pandemic, to the so-called modern challenges of a negative nature, etc.). The second group, on the contrary, includes positive factors and trends, primarily associated with the progressive influence of scientific and technological progress and effective organizational and managerial shifts and realities.

The confrontation between these two groups of factors and trends significantly affects the level of equilibrium and stability of social systems, and also determines the dynamics and prospects for the development of society in the foreseeable future. The state of the social structure will largely depend on which of these two groups of factors and tendencies prevails: whether it will degrade or, conversely, progress and develop. Obviously, the dynamics of the level and rates of GDP growth, the level and quality of life, inflation and many other parameters and indicators with which the daily life of the population as a whole and each of us is connected, largely depends on this.

Currently, many pessimistic specialists are inclined to implement a predominantly negative scenario of social development. This is under-

standable, the depletion of the natural resource base, the deterioration of the quality of the ecological environment, the growth of the world's population, not to mention the growth of the enormous nuclear potential - all this is unlikely to give power to the strengthening of optimistic sentiments. However, in our opinion, one should not despair and one should believe in the best. And the point here is not only the rational nature of mankind and the victory of good over evil, but above all in the hope for great opportunities for scientific and technological progress, and especially for technological and managerial progress.

Currently, the digitalization of society at all levels of the organizational and managerial hierarchy is the most important area of scientific and technological progress, in which the most advanced technologies, methods and forms of organizational and managerial thought are implemented. In this regard, it can be hoped that the implementation of positive processes associated with the introduction of advanced directions and methods of scientific and technological progress, including in the field of digitalization of society, will be able to smooth out the consequences of many negative pathological challenges in the modern world, as a result of which progressive trends in social development ultimately prevail over negative factors and trends.

References

1. Luzin, G. P., Pavlov, K. V. (1995). *Pathoeconomics: tasks, problems, research directions*. : monograph. Apatity: Publishing house of the Kola Scientific Center of the Russian Academy of Sciences, 111.
2. Pavlov, K. V. (2009). *Pathological processes in economics*: monograph. Moscow: Magister, 461.

3. Pavlov, K. V. (2011). *Pathological processes in the ecological and economic sphere*: monograph. Germany: Publishing house LAP LAMBERT, 438.

4. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "Strategy of actions in five priority areas of development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021" dated February 7, 2017 № UP-4947

5. Modeling of social processes. Handbook of Sociology. Retrieved from: https://spravochnick.ru/sociologiya/suschnost_i_principy_socialnyh_processov/modelirovanie_socialnyh_processov/

6. Official site of the State Committee on Statistics of the Republic of Uzbekistan. Retrieved from: <http://www.stat.uz>.

Література

1. Лузин Г.П. Патоекономика: задачи, проблемы, направления исследований. : монография/ Г.П. Лузин, К.В. Павлов – Апатиты: Изд-во Кольского НЦ РАН, 1995. – 111с.;

2. Павлов К.В. Патологические процессы в экономике: монография / К.В. Павлов – М.: Магистр, 2009. – 461 с.;

3. Павлов К.В. Патологические процессы в эколого-экономической сфере: монография / К.В. Павлов – Германия: Изд-во LAP LAMBERT, 2011. – 438 с.

4. Указ Президента Республики Узбекистан «Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах» от 7 февраля 2017 года № УП-4947

5. Моделювання соціальних процесів. Довідник соціології. URL: https://spravochnick.ru/sociologiya/suschnost_i_principy_socialnyh_processov/modelirovanie_socialnyh_processov/

6. Официальный сайт Государственного комитета по статистике Республики Узбекистан. URL: <http://www.stat.uz>.

Стаття надійшла

до редакції : 20.12.2020 р.

Стаття прийнята

до друку: 30.03.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Pavlov K. Socio-economic factors of uzbekistan in the conditions of pathological challenges and digitalization / K. Pavlov, N. Asadullina // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 1 (41). – С. 23–28.

ECOLOGICAL AND ECONOMIC ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF INTEGRATION PROCESSES IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

DOI: 10.32620/cher.2021.1.04

Formulation of the problem. Despite the existing significant contribution to solving the integration process development problems it should be noted that the problems of ecological and economic development of integration processes in the agro-industrial complex have not been studied comprehensively. *Purpose of article.* To study domestic and foreign theory and practice of the integration relationships formation in the field of agro-industrial production, to identify the main factors of environmental and economic interaction of enterprises and industries of the agro-industrial complex. *The object of research* is integration processes in the agro-industrial complex. *Methods used in research.* The theoretical basis for the research was the works of scientists on the issues of cooperative-integration relations in the agro-industrial complex. In the course of research, the following methods were used: abstract-logical, monographic, comparative analysis, etc. *The hypothesis of the study.* The study of the problems of ecological and economic development of integration processes in the agro-industrial complex will make it possible to determine the strategic directions of sustainable development of even a separate region. *Presentation of the main material.* Identification of a number of factors of environmental and economic interaction between enterprises and industries of the agro-industrial complex on the basis of their integration in the context of increasing the competitiveness of production and products. *Originality and practical value.* The scientific novelty of the research lies in the development of theoretical and scientific-methodological approaches to solving the ecological and economic problems of the region's development. *Conclusions.* Attainment of ecological and economic balance in the conditions of the formation of scientifically based tools for the enterprises and industries of the agro-industrial complex interaction.

Key words:

integration processes, factors, interaction, balance, efficiency.

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ

Постановка проблеми. Незважаючи на наявний значний внесок у вирішення проблем розвитку процесу інтеграції, необхідно відзначити, що проблеми еколого-економічного розвитку інтеграційних процесів в агропромисловому комплексі комплексно не досліджувалися. *Мета статті* - дослідити вітчизняну і зарубіжну теорію і практику формування інтеграційних взаємовідносин у сфері агропромислового виробництва, виявити основні фактори еколого-економічної взаємодії підприємств і галузей АПК. *Об'єкт дослідження* – інтеграційні процеси в агропромисловому комплексі. *Методи, використані в дослідженні.* Теоретичною основою для досліджень послужили праці вчених з питань кооперативно-інтеграційних відносин в АПК. У процесі досліджень застосовувались такі методи: абстрактно-логічний, монографічний, порівняльного аналізу. *Гіпотеза дослідження.* Дослідження проблем еколого-економічного розвитку інтеграційних процесів в агропромисловому комплексі дозволить визначити стратегічні напрямки сталого розвитку навіть окремого регіону. *Виклад основного матеріалу.* Виявлення ряду факторів еколого-економічної взаємодії підприємств і галузей АПК на основі їх інтеграції в контексті підвищення конкурентоспроможності виробництва і продукції. *Оригінальність і практичне значення дослідження.* Наукова новизна дослідження полягає в розробці теоретичних і науково-методичних підходів до вирішення еколого-економічних проблем розвитку регіону. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Досягнення еколого-економічної рівноваги в умовах формування науково обґрунтованого інструментарію

⁹ Рибалко Юлія Олександрівна, канд. екон. наук, докторант, доцент кафедри маркетингу та міжнародного менеджменту, Поліський державний університет, м. Пінськ, Республіка Білорусь.

Rybalko Yulia, Ph.D. in Economics, Doctoral Student, Associate Professor of the Department of Marketing and International Management in Polessky State University, Pinsk, Belarus.

ORCID ID: 0000-0001-5732-5539

e-mail: yulia_polessu@mail.ru

взаємодії підприємств і галузей АПК.

Ключові слова:

інтеграційні процеси, фактори, взаємодія, рівновагу, ефективність.

ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ

Постановка проблемы. Несмотря на имеющийся значительный вклад в решение проблем развития процесса интеграции, в тоже время необходимо отметить, что проблемы эколого-экономического развития интеграционных процессов в агропромышленном комплексе комплексно не исследовались. *Цель статьи.* Исследовать отечественную и зарубежную теорию и практику формирования интеграционных взаимоотношений в сфере агропромышленного производства, выявить основные факторы эколого-экономического взаимодействия предприятий и отраслей АПК. *Объект исследования* – интеграционные процессы в агропромышленном комплексе. *Методы, используемые в исследованиях.* Теоретической основой для исследований послужили труды ученых по вопросам кооперативно-интеграционных отношений в АПК. В процессе исследований применялись следующие методы: абстрактно-логический, монографический, сравнительного анализа и др. *Гипотеза исследования.* Исследование проблем эколого-экономического развития интеграционных процессов в агропромышленном комплексе позволит определить стратегические направления устойчивого развития даже отдельного региона. *Изложение основного материала.* Выявление ряда факторов эколого-экономического взаимодействия предприятий и отраслей АПК на основе их интеграции в контексте повышения конкурентоспособности производства и продукции. *Оригинальность и практическое значение.* Научная новизна исследования заключается в разработке теоретических и научно-методических подходов к решению эколого-экономических проблем развития региона. *Выводы.* Достижение эколого-экономического равновесия в условиях формирования научно обоснованного инструментария взаимодействия предприятий и отраслей АПК.

Ключевые слова:

интеграционные процессы, факторы, взаимодействие, равновесие, эффективность.

Problem statement. The practical significance of the problems of ecological and economic development of integration processes in the agro-industrial complex, as well as the urgent relevance and the need to solve it, taking into account the formation of scientifically based tools for organizational and economic interaction of enterprises and industries of the agro-industrial complex, predetermined the relevance of research.

Analysis of the latest trends and publications. Various aspects of the agro-industrial integration development can be found in the works of Belarusian scientists. Thus, the state and prospects for the development of cooperative-integration relations in the Belarussian agro-industrial complex are comprehensively developed by V.G. Gusakov and M.I. Zapolsky; the main stages of the cooperative movement in Belarus were identified and substantiated by B.M. Shapiro; separate directions of creation and functioning of cooperative-integration structures in modern conditions were studied by N.A. Bychkov, I.P. Vorobiev, E.V. Gusakov, Z. M. Ilyina, N.V. Kireenko, A.S. Saiganov, A.V. Pilipuk, S.B. Shapiro, A.P. Shpak, L.F. Dogil and others.

The mechanisms and recommendations on integration issues proposed by domestic scientists are aimed at increasing the sustainability of the agro-industrial production development, improving its structure, increasing both the products competitiveness when supplying them to foreign markets, and the efficiency of interaction between business entities within the framework of grocery companies.

Purpose of the article. To study domestic and foreign theory and practice of the formation of integration relationships in the field of agro-industrial production, to identify the main factors of ecological and economic interaction of enterprises and industries of the agro-industrial complex.

Presentation of the main research material. The studies showed that currently in the domestic agro-industrial complex there are many types and forms of agro-industrial integration. However, according to Academician V.G. Gusakov, in the conditions of the formation of a market economy, the most appropriate for the agrarian sector of the republic may be:

– vertical integrated associations which are created by enterprises and organizations according to the technological principle from the receipt of agricultural raw materials to the sale

of finished quality food, including product processing, technical service, financial support and other economic links. They can function as agro-industrial corporations, firms, factories, holdings, economic and financial-industrial groups;

– horizontal integrated associations, the emergence and development of which is possible in the context of the transition from a diversified structure of agricultural organizations to a specialized one on the basis of economic cooperation between organizations and enterprises of various organizational and legal forms of ownership in order to organize the production of certain types of products on a modern technical basis using advanced methods and the latest technologies;

– inter-farm integration, the development of which is advisable during the period of successful development of the agricultural sector in order to combine some of the resources and funds in order to solve specific problems, such as the production of certain types of agricultural products and their processing, the main production maintenance, etc. [4, 5, 14].

Our studies have made it possible to determine that the main condition for increasing the products and production competitiveness is to improve the organizational and economic interaction of enterprises and industries of the agro-industrial complex.

This process provides a link between the growth of production efficiency of the final high-quality products (agricultural raw materials and food products) and the profitability of its sales. It was found that the predominance of state ownership at enterprises of a single food chain (engaged in the production and processing

of agricultural raw materials, as well as the sale of finished products) does not correspond to the market conditions of economic management, requiring the denationalization of property, an increase in the share of its individual and group forms, and a reduction in the participation of government structures in integration processes.

Improving the efficiency of interaction between the participants of integrated structures in the context of market transformations will be facilitated by the improvement of property relations, specifically the development of the transformation process of the latter, the development of an algorithm for creating product companies, the establishment of a procedure for delegating property rights to management structures (integrators), the distribution of the received financial income participants, etc.

The conducted research made it possible to study the diversity of viewpoints on the process of development of agro-industrial integration found in scientific literary sources. The positive and negative factors identified in this case are given by us in Table 1.

The research of different opinions of the authors, such as M. I. Zapolsky, M. K. Zhudro, E. G. Karpova, O. V. Kirsanova allows us to conclude that there is still an insufficient level of competitiveness in integrated formations. Studies show that the most significant factors that negatively affect the state and development of integration in the agro-industrial complex are weak competition in regional agro-industrial markets, insufficient level of technical equipment of enterprises, shortages in the organization of marketing services, lack of practical skills of management personnel, etc.

Table 1 – Assessment of different viewpoints on the agro-industrial integration development

Author, Source	Positive Results	Negative Results
1	2	3
M. K. Zhudro	<ul style="list-style-type: none"> – development of a general economic strategy and policy; – mutual responsibility and trust; – sales, pricing and marketing policy; – associations of legally independent business entities, capital consolidation; – improving the stability of resources concentration functioning; – the possibility of diversifying production; – general tax planning; – joint research and development work 	<ul style="list-style-type: none"> – the emergence of obstacles to free market entry; – monopoly position in the market or in its individual segments; – problems with determining the capital share of a particular participant in the corporate structure; – excessive diversification leading to increased costs and decreased competitiveness; – decreased budget receipts

1	2	3
M. I. Zapolsky	<ul style="list-style-type: none"> – payments reduction due to the payment of a single tax at the final stage of the finished products sale; – more reasonable profits distribution among the participants in the formation; – transaction costs saving associated with the conclusion of transactions for the products sales and the economic functions performance; – rational working capital redistribution between participants, reduction in the borrowed funds attraction, and on this basis reduction in interest payments for using a loan; – the possibility of forming a centralized reserve fund through the accumulation of monetary and other assets of participants, as well as by attracting external financial and material resources 	<ul style="list-style-type: none"> – not all integrated agro-industrial formations automatically become the effective participants in market relations and take full advantage of integration, therefore, there is a need for an objective analysis of the effectiveness of institutional transformations in agro-industrial formations at the regional level
E. G. Karpova	<ul style="list-style-type: none"> – reduction of transaction costs; – increase in the investment attractiveness of enterprises; – reducing financial risk; – the use of advanced technologies; – synergistic effect achieved through production scale-up 	<ul style="list-style-type: none"> – reduction in the role and importance of cooperative-integration formations to improve the efficiency of the industry
O. V. Kirsanova	<ul style="list-style-type: none"> – when creating an integrated structure, favorable conditions are created for attracting investments and credit resources; – reduction of financial risks for individual enterprises included in the integrated formation; – the use of advanced technologies, the development of innovations in agricultural production 	<ul style="list-style-type: none"> – property, land and legal rights infringement of regional producers
E. A. Bogdanova	<ul style="list-style-type: none"> – contributes to the strengthening of production ties between enterprises of the agro-industrial complex; – contributes to increasing the competitiveness of agricultural producers 	<ul style="list-style-type: none"> – lack of flexibility and reduced ability to adapt to changing market conditions; – inconsistency of goals and economic interests between enterprises that make up a single technological chain; – low level of innovation activity of enterprises; – lack of qualified specialists
E. I. Sevastyanova	<ul style="list-style-type: none"> – the ability to efficiently and quickly grow and diversify the business; – production costs reduction due to its large size advantage; – concentration of technical, technological and managerial experience 	<ul style="list-style-type: none"> – lack of adequate legal regulation; – artificial maintenance of unprofitable industries

Source: developed by the author based on [2, 6, 7, 8, 9, 10, 13]

A number of authors have paid considerable attention to the study of factors that promote or hinder the development of integration processes in the agro-industrial complex. For example, the investment attractiveness of the industry as a whole and its individual segments, as well as the attractiveness of economic entities in this segment of the economy; competitiveness of products in the domestic and world markets; the adequacy and effectiveness of the built interregional and intercountry relations; the specifics of the development of agriculture (as an industry producing primary raw materials) and the agro-industrial complex as a whole; the level of technological development of the complex; integration and export potential of the economy of a territory (region or country) [3].

Scientific and technological progress, along with an increase in the population standard of living, has led to environmental problems. The assessment of sustainable development of the agro-industrial complex, taking into account the balance of the environmental, social and economic components, is worth paying attention to.

The ecological-economic system, which is a complex and contradictory set of elements, connections and relationships, is in dynamic interaction, alternately taking on an equilibrium and non-equilibrium state.

According to R.M. Nurtdinov and A.R. Nurtdinov, the balance represents a certain optimum between the economic potential and the qualitative parameters of the life of society, the compliance of environmental management methods with rational criteria for the development and restoration of the environment with sufficient provision of production with natural resources. In this context, the ecological-economic system is influenced by various factors of the external and internal environment, therefore, the equilibrium state is relative, temporary, and transient. The main factor disturbing the balance is human intervention in the natural environment and their production activities. This influence is opposed by the tendency to return the ecological-economic system to a state of equilibrium under new, changed conditions. These are the factors that ensure

the optimal mode of human activity from the ecological environment standpoint. The state of equilibrium seems to be ideal and therefore difficult to achieve, thus a non-equilibrium position is far more frequent. As a result of the quantitative accumulation of negative environmental and economic changes, the system transitions to a qualitatively new state defined as non-equilibrium.

The systematization of existing approaches [1, 11, 12] and the assessment of the effectiveness of ecological and economic interaction through the prism of an equilibrium and non-equilibrium position made it possible to identify and group the integration interaction factors within the framework of ecological and socio-economic characteristics (Picture 1). Thus, to the factors of ecological and economic equilibrium we have referred the following: rational combination between anthropogenic and natural landscape; reduction of landfill areas for waste storage; reduction of carbon dioxide emissions. And, on the contrary, a high level of anthropogenic gases emissions into the environment; an increase in the waste toxicity with a decrease in its volume due to the deepening of processing determines the ecological and economic imbalance.

It should be noted that among the components of the natural and anthropogenic landscape, biological equilibrium is most strongly susceptible to change. Natural and anthropogenic landscapes are quite stable and can exist for a long time in a slightly altered state, provided they are correctly created and used. Therefore, in order to maintain optimal environmental management, rational activity and control over its state by humans are necessary.

Along with the socio-economic sustainable development problem (e.g., meeting basic needs, ensuring a sustainable level of population, preserving and strengthening the resource base, reorienting technologies, etc.) there is also a socio-moral problem that is a more justified distribution of income (profits).

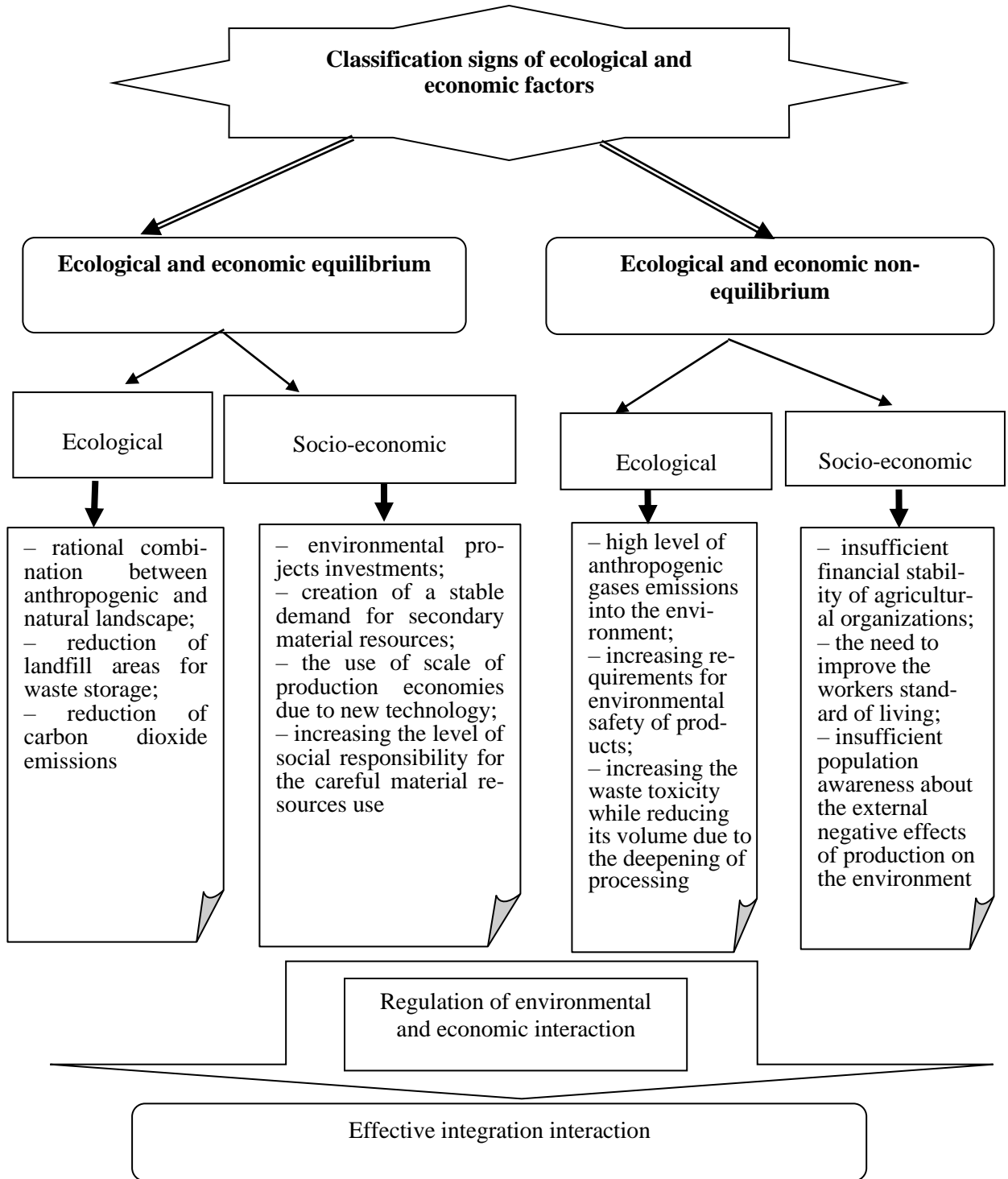

Figure 1 – Classification of factors that determine the effective integration interaction emergence

Source: developed by the author

In this regard, insufficient population awareness about the external negative effects of production on the environment is one of the factors of ecological and economic non-equilibrium.

In this context, it is of interest to assess the sustainable development of the agro-industrial complex, taking into account the multiplicative effects of inter-territorial (regional and country) and inter-sectoral interaction based on TOPSIS,

i.e., Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution (modified method of ordered preference through similarity to an ideal solution), the advantage of which is the ability to solve the problem of decision-making with an infinite number of alternatives. Two criteria ("shortest distance to positive ideal solution" and "longest distance to negative ideal solution") are

replaced by criteria "as close to PIS" and "as far as possible from NIS.

Thus, the integration processes in the agrarian sector of the economy of the territory (regions and countries) receive real economic benefits from integrative cooperation by achieving the goals of integration, finding mutually beneficial ways of cooperation and development strategies through interaction in sectors and sub-sectors of the agro-industrial complex. In this regard, the formation of scientifically based approaches to solving the ecological and economic problems of the region's development is required.

Conclusions and prospects for further research.

1. The positive and negative results of the agro-industrial integration development were assessed when studying various points of view among scientists, the essence of which is to take into account the most significant factors that negatively affect the state and development of integration relations in the agro-industrial complex, such as insufficient competition in regional agro-industrial markets, low level technical equipment of enterprises, organization of marketing services that does not meet the requirements of the market, lack of practical skills of management personnel, etc.

2. The existing approaches were systematized and an assessment of the effectiveness of ecological and economic interaction through the prism of an equilibrium and non-equilibrium position was made.

3. A group of integration interaction factors has been identified based on the main characteristics – environmental and socio-economic.

References

1. Aleksandrova, V. D. (2019). Modern concept of circular economy. *International Journal of Humanities and Natural Science*, 5-1, 87–93.

2. Bogdanova, E. A. (2007). The evolution of integrated forms of management in the agro-industrial complex: the formation of cluster systems. *Oryol State University*, 24.

3. Dalisova, N. A., Lobkov, K. Yu. (2018). The essence and significance of integration processes in the development of the agro-industrial complex. *Socio-economic and humanitarian journal of Krasnoyarsk GAU*, 4, 105–111.

4. Gusakov, V. G. (2008). What should be the cooperative-integration structure of the national agro-industrial complex. *Agrarian econo-*

my, 6, 2–11.

5. Gusakov, V. G. (2010). Cooperative-integration relations in the agricultural sector of the economy. *Belarusian science*, 294.

6. Zhudro, M. K. (2010). Economics of Agro-Industrial Complex Organizations: Study Guide. *ICC of the Ministry of Finance*, 616.

7. Zapolsky, M. I. (2005). Integration processes in the agro-industrial complex in a transitional economy. *Institute of Agrarian Economics of the National Academy of Sciences of Belarus*, 204.

8. Zapolsky, M. I. (2008). Cooperation and integration in the agricultural sector of the Belarusian economy. *Institute of Agrarian Economics of the National Academy of Sciences of Belarus*, 318.

9. Karpova, E. G. (2011). AIC in the context of globalization using game theory. *Nikon readings*, 16, 397–399.

10. Kirsanova, O. V. (2010). Integration into the agro-industrial complex: advantages and disadvantages. *Nikon readings*, 15, 24–25.

11. Makrak S. V. (2020). Methodological approaches to substantiating the need for material resources in the context of rational environmental management. *Priority areas of regional development: materials of the All-Russian (national) scientific-practical conference with international participation, Kurgan*, 543-546.

12. Nurtdinov, R.M., Nurtdinov A. R. (2014). Influence of ecological and economic disequilibrium on the nature of economic growth. *Kazan Technological University Bulletin*, 17, 9, 190–195.

13. Sevastyanova, E. I. (2010). Organizational and economic foundations for the development of corporate agro-industrial associations of the holding type in the bakery subcomplex of the agro-industrial complex. *Saratov State Agrarian University named after N.I. Vavilov*, 22.

14. Gusakov, V. G. and others (2008). Economic problems of adaptation of the agro-industrial complex to the conditions of a market economic system: questions of theory and methodology. *Institute of System Research in the AIC of the National Academy of Sciences of Belarus*, 214.

Літэратура

1.Александрова В. Д. Современная концепция циркулярной экономики. *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*. 2019. №5-1. С. 87–93.

2. Богданова Е. А. *Эволюция интегрированных форм хозяйствования в АПК: формирование кластерных систем*: автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01. Орловский гос. ун-т. Орел, 2007. 24 с.
3. Далисова Н. А., Лобков К. Ю., Цветцых, А. В., Шапорова З. Е. Сущность и значение интеграционных процессов в развитии агропромышленного комплекса. *Социально-экономический и гуманитарный журнал Красноярского ГАУ*. 2018. № 4. С. 105–111.
4. Гусаков В. Г. Каким должно быть кооперативно-интеграционное устройство национального АПК. *Аграрна економика*. 2008. № 6. С. 2–11.
5. Гусаков В. Г. Запольский М. И. *Кооперативно-интеграционные отношения в аграрном секторе экономики*. Минск: Беларусь, наука, 2010. 294 с.
6. Жудро М. К. *Экономика организаций АПК*: учеб. пособие. Минск: ИВЦ Минфина, 2010. 616 с.
7. Запольский М. И. *Интеграционные процессы в АПК в условиях переходной экономики*. Минск: Ин-т аграрной экономики НАН Беларуси, 2005. 204 с.
8. Запольский М. И. *Кооперация и интеграция в аграрном секторе экономики Беларуси*. Минск: Ин-т аграр. экономики НАН Беларуси, 2008. 318 с.
9. Карпова Е. Г. с в условиях глобализации с использованием теории игр. *Никоновские чтения*. 2011. № 16. С. 397–399.
10. Кирсанова О. В. Интеграция в АПК: преимущества и недостатки. *Никоновские чтения*. 2010. № 15. С. 24–25.
11. Макрак С. В. Методические подходы к обоснованию потребности в материальных ресурсах в контексте рационального природопользования. *Приоритетные направления регионального развития: материалы Всероссийской (национальной) научно-практической конференции с международным участием*, Курган, 06.02.2020 г. / Курганской ГСХА. Курган: Изд-во Курганской ГСХА, 2020. С. 543–546.
12. Нуртдинов Р. М., Нуртдинов А. Р. Влияние эколого-экономического неравновесия на характер экономического роста. *Вестник Казанского технологического университета*. Т 17. 2014. № 9. С. 190–195.
13. Севастьянова Е. И. *Организационно-экономические основы развития корпоративных агропромышленных объединений холдингового типа в хлебопродуктовом подкомплексе АПК (по материалам Саратовской области)* : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05. Саратовский гос. аграрн. ун-т им. Н.И. Вавилова. Саратов, 2010. 22 с.
14. *Экономические проблемы адаптации аграрно-промышленного комплекса к условиям рыночной системы хозяйствования: вопросы теории и методологии*; редкол.: В.Г. Гусаков [и др.]. Минск: Ин-т систем. исслед. в АПК НАН Беларуси, 2008. 214 с.

Стаття надійшла

до редакції : 20.01.2021 р.

Стаття прийнята

до друку: 30.03.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Rybalko Y. Ecological and economic aspects of the development of integration processes in the agro-industrial complex / Y. Rybalko // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 1 (41). – С. 29–36.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ БАЗИС СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

DOI: 10.32620/cher.2021.1.05

Постановка проблеми. Сучасні глобальні виклики та дисбаланси викликають необхідність співпрацювати у нових реаліях, змінювати характер взаємодії для протидії глобальним викликам шляхом активізації найбільш ефективних форм, методів, типів та механізмів взаємодії та створення нової філософії ціннісних й мотиваційних орієнтирів соціально-економічної взаємодії. Процеси соціально-економічної невизначеності господарських перспектив в умовах глобальних викликів вимагають формування теоретико-методологічного базису взаємодії суб'єктів господарювання. *Метою статті є* формування теоретико-методологічного базису соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах сучасних глобальних викликів. *Предмет дослідження* – теоретичні й методологічні аспекти соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів. *Методи, використані в дослідженні:* історичний метод, методи верифікації теоретичних положень (морфологічний аналіз змісту та взаємозв'язку категорій, принципів та законів, оцінка відповідності історичних фактів теоретичним гіпотезам), методи аналізу і синтезу, індукції і дедукції, логічний метод (гіпотетичний та аксіоматичний підхід), метод порівняння. *Гіпотеза дослідження.* В умовах глобальних викликів необхідно змінювати характер взаємодії, для чого слід сформулювати теоретико-методологічний базис такої взаємодії та визначити напрями необхідних змін у взаємодії. *Виклад основного матеріалу.* У межах гносеологічного поля дослідження проаналізовано дефініції «взаємодії» як соціальної, економічної, філософської, психологічної та управлінської категорій. Визначено забезпечуючі підсистеми соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів, серед яких виділено й охарактеризовано нормативно-правову, фінансову, матеріально-технічну, кадрову, інформаційну, логістичну, інфраструктурну, психологічну, наукову, інституційну, організаційну забезпечуючі підсистеми. У межах змістовного (парадигмально-методологічного) базису дослідження запропоновано виокремити парадигмальні положення соціально-економічної взаємодії та методологічне підґрунтя дослідження соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів. *Оригінальність та практичне значення дослідження.* Дослідження соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів включає чотири взаємопов'язані блоки – теоретико-експлейнарний базис взаємодії, змістовний (парадигмально-методологічний), прикладний та управлінський базиси взаємодії суб'єктів господарювання, що комплексно охоплюватиме можливі аспекти взаємодії. *Висновки дослідження.* У статті розглянуто теоретико-методологічний базис взаємодії суб'єктів господарювання під час глобальних викликів, у межах якого запропоновано реалізацію відповідних логічних блоків. У межах подальшого дослідження планується розробити прикладний базис взаємодії, що передбачатиме діагностико-прогностичне поле соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів та моделювання соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання, а також управлінський базис взаємодії суб'єктів господарювання, що передбачатиме послідовність етапів управління процесом соціально-економічної взаємодії та визначення ефективності взаємодії згідно перебігу глобальних викликів.

Ключові слова:

глобальні виклики, гносеологічне поле, забезпечуючі підсистеми, соціально-економічна взаємодія, суб'єкти господарювання, теоретико-методологічний базис

¹ **Татар Марина Сергіївна**, канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Tatar Maryna, Ph.D in Economics, Associate professor of the Finance, Accounting and Taxation Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-1111-7103

e-mail: marina.sergeevna.tatar@gmail.com

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF SOCIO-ECONOMIC INTERACTION OF BUSINESSES IN THE CONDITIONS OF GLOBAL CHALLENGES

Formulation of the problem. Modern global challenges and imbalances necessitate cooperation in new realities, change the interaction nature to counter global challenges by activating the most effective forms, methods, types and mechanisms of interaction and creating a new values philosophy and motivational guidelines for socio-economic interaction. The processes of socio-economic uncertainty of economic prospects in the context of global challenges require the formation of theoretical and methodological basis for the economic entities interaction. *The aim of the research* is formation of theoretical and methodological basis for economic entities socio-economic interaction in the context of modern global challenges. *The subject of the research* is theoretical aspect and methodological aspect of business entities socio-economic interaction in global challenges context. *The methods of the research:* historical method, methods of verification of theoretical positions (morphological analysis of the content and interrelation of categories, principles and laws, assessment of historical facts to theoretical hypotheses), methods of analysis and synthesis, induction and deduction, logical method (hypothetical and axiomatic approach), comparison method. *The hypothesis of the research.* In the context of global challenges, it is necessary to change the nature of interaction, for which it is necessary to form a theoretical and methodological basis for such interaction and determine the directions of necessary changes in interaction. *The statement of basic materials.* Within the epistemological field of research, the definitions of "interaction" as social, economic, philosophical, psychological and managerial categories are analyzed. The providing subsystems of business entities social and economic interaction in the conditions of global challenges are determined, among which the normative and legal, financial, logistical, personnel, informational, logistic, infrastructural, psychological, scientific, institutional, organizational supporting subsystems are singled out and characterized. Within the content (paradigmatic and methodological) basis of the research, it is proposed to distinguish the paradigmatic provisions of socio-economic interaction and the methodological basis of business entities socio-economic interaction research in the context of global challenges. *The originality and practical significance of the research.* The research of business entities socio-economic interaction in the context of global challenges includes four interrelated blocks – theoretical and explanatory basis of interaction, content (paradigmatic and methodological), applied and managerial basis of interaction, which complex covers possible interaction aspects. *Conclusions and perspectives of further research.* The article considers the theoretical and methodological basis of business entities interaction during global challenges, within which the implementation of the relevant logical blocks is proposed. Within the framework of further research it is planned to develop an applied basis of interaction, which will provide a diagnostic and prognostic field of socio-economic interaction in the context of global challenges and modeling of of business entities socio-economic interaction, as well as management basis of interaction of business entities, which will provide a sequence of management stages of the socio-economic interaction process and determine the interaction effectiveness in global challenges.

Key words:

global challenges, epistemological field, supporting subsystems, socio-economic interaction, business entities, theoretical and methodological basis.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ БАЗИС СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ

Постановка проблемы. Современные глобальные вызовы и дисбалансы вызывают необходимость сотрудничать в новых реалиях, менять характер взаимодействия для противодействия глобальным вызовам путем активизации наиболее эффективных форм, методов, типов и механизмов взаимодействия и создания новой философии ценностных и мотивационных ориентиров социально-экономического взаимодействия. Процессы социально-экономической неопределенности хозяйственных перспектив в условиях глобальных вызовов требуют формирования теоретико-методологического базиса взаимодействия субъектов хозяйствования. *Целью статьи* является формирование теоретико-методологического базиса социально-экономического взаимодействия субъектов хозяйствования в условиях современных глобальных вызовов. *Предмет исследования* – теоретические и методологические аспекты социально-экономического взаимодействия субъектов хозяйствования в условиях глобальных вызовов. *Методы, используемые в исследовании:* исторический метод, методы верификации теоретических положений (морфологический анализ содержания и взаимосвязи категорий, принципов и законов, оценка соответствия исторических фактов теоретическим гипотезам), методы анализа и синтеза, индукции и дедукции, логический метод (гипотетический и аксиоматический подходы), метод сравнения. *Гипотеза исследования.* В условиях глобальных вызовов необходимо менять характер взаимодействия, для чего следует сформировать теоретико-методологический базис такого взаимодействия и определить направления необходимых изменений во взаимодействии. *Изложение*

основного матеріала. В рамках гносеологічного поля дослідження проаналізовані дефініції «взаємодія» як соціальної, економічної, філософської, психологічної і управлінської категорій. Определены обеспечивающие подсистемы социально-экономического взаимодействия субъектов хозяйствования в условиях глобальных вызовов, среди которых выделены и охарактеризованы нормативно-правовая, финансовая, материально-техническая, кадровая, информационная, логистическая, инфраструктурная, психологическая, научная, институциональная, организационная обеспечивающие подсистемы. В рамках содержательного (парадигмально-методологического) базиса исследования предложено выделить парадигмальные положения социально-экономического взаимодействия и методологическое основание исследования социально-экономического взаимодействия субъектов хозяйствования в условиях глобальных вызовов. *Оригинальность и практическое значение исследования.* Исследование социально-экономического взаимодействия субъектов хозяйствования в условиях глобальных вызовов включает четыре взаимосвязанных блока – теоретико-эксплейнарний базис взаимодействия, содержательный (парадигмально-методологический), прикладной и управленческий базис взаимодействия субъектов хозяйствования, что позволит комплексно охватывать возможные аспекты взаимодействия. *Выводы исследования.* В статье рассмотрен теоретико-методологический базис взаимодействия субъектов хозяйствования при глобальных вызовах, в рамках которого предложено реализацию соответствующих логических блоков. В рамках дальнейшего исследования планируется разработать прикладной базис взаимодействия, предусматривающий диагностико-прогностическое поле социально-экономического взаимодействия субъектов хозяйствования в условиях глобальных вызовов и моделирование социально-экономического взаимодействия субъектов хозяйствования, а также управленческий базис взаимодействия субъектов хозяйствования, предусматривающий последовательность этапов управления процессом социально-экономического взаимодействия и определение эффективности взаимодействия исходя из протекания глобальных вызовов.

Ключевые слова:

глобальные вызовы, гносеологическое поле, обеспечивающие подсистемы, социально-экономическое взаимодействие, субъекты хозяйствования, теоретико-методологический базис.

Постановка проблеми. Сучасні глобальні виклики та дисбаланси викликають необхідність співпрацювати у нових реаліях, змінювати характер взаємодії для протидії цим викликам шляхом активізації найбільш ефективних форм, методів, типів й механізмів взаємодії та створення нової філософії ціннісних і мотиваційних орієнтирів соціально-економічної взаємодії. Процеси соціально-економічної невизначеності господарських перспектив в умовах глобальних викликів вимагають формування теоретико-методологічного базису взаємодії суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів взаємодії суб'єктів господарювання присвячені роботи таких дослідників як Фещур Р. В. [1], Шамаєва Л.Г. [2], Шевук Є.В. [3], Яворська Н. Р. [1], та багатьох інших. Шевук Є.В. обґрунтовує поняття «взаємодія» як економічної та управлінської категорії [3, с. 16]. Фещур Р.В., Тимошук М.Р., Яворська Н.Р., Якимів А.І. розкривають сутність методологічного базису соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання з навколишнім, внутрішнім і зовнішнім середовищем [1, с. 290].

У процесі взаємодії кожна сторона прагне досягнути поставлену перед нею мету: навколишнє середовище – зберегти екосистему; внутрішнє середовище – забезпечити економічний розвиток підприємства з дотриман-

ням положень щодо соціально відповідальної діяльності; зовнішнє середовище – урівноважити економічні та соціальні інтереси.

Наявність зв'язків є важливою характеристикою економіко-виробничої системи, через які узгоджуються як комплементарні, так і суперечливі інтереси стейкхолдерів (заінтересованих сторін). Розв'язання протиріч, що виникають між ними, відбувається у процесі соціально-економічної взаємодії підприємств із навколишнім, внутрішнім і зовнішнім середовищем та сприяє досягненню встановлених внутрішніх цілей кожної сторони [1, с. 286-287].

Більшість дослідників виділяють типові сфери застосування терміну «взаємодія» як соціально-економічної категорії: взаємодія суб'єктів господарювання та суспільства; взаємодія суб'єктів господарювання з клієнтами; взаємодія з контрагентами (банками, страховими компаніями тощо); взаємодія держави та суб'єктів господарювання; взаємодія конкурентів.

Незважаючи на вагомий внесок науковців у дослідження проблематики взаємодії суб'єктів господарювання з зовнішнім середовищем, недостатньо розглянуто нагальну в сучасних умовах проблему зміни характеру взаємодії суб'єктів господарювання в умовах сучасних глобальних викликів, ідентифікація і класифікація яких представлена у роботі [4, с. 40].

Метою статті є формування теоретико-методологічного базису соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах сучасних глобальних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів включає чотири взаємопов'язані блоки – теоретико-експлейнарний базис взаємодії, змістовний (парадигмально-методологічний), прикладний та

управлінський базис взаємодії суб'єктів господарювання (рисунок 1).

Блок 1. Теоретико-експлейнарний базис взаємодії суб'єктів господарювання, зміст якого наведено на рисунок 2, включає дослідження гносеологічного поля соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання та забезпечуючих підсистем соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів.

Рисунок 1 – Послідовність дослідження соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів

Джерело: розроблено автором

Гносеологічне поле соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів є фундаментальною складовою. В процесі пізнання категорії «взаємодії» первинно мають визначитися

її дефініції як соціальної, економічної, філософської, психологічної та управлінської категорії (таблиця 1).

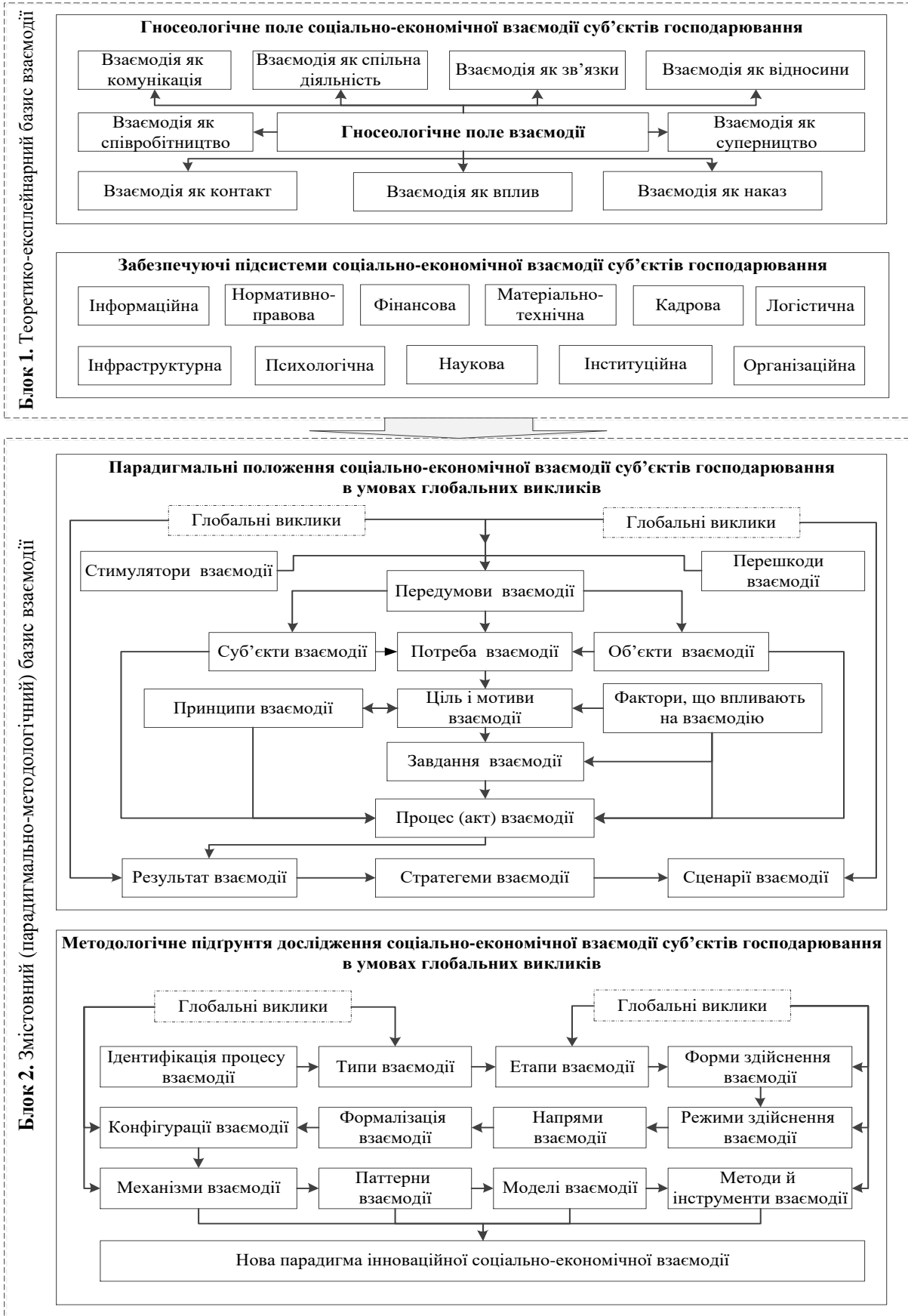

Рисунок 2 – Теоретико-експлейнарний та змістовний базиси взаємодії суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів
Джерело: розроблено автором

Таблиця 1 – Дефініції взаємодії як соціальної, економічної, управлінської, філософської, психологічної категорії

Дефініція	Автори
1	2
Взаємодія – категорія, що відображає процеси впливу об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість і породження одним об'єктом іншого.	Словник термінів з філософії [5]
Взаємодія – сукупність процесів впливу різних об'єктів один на одного, їхня взаємозумовленість та зміна стану чи взаємоперехід, а також породження одним об'єктом іншого. Якості об'єкта можуть проявитися і бути пізнаними лише у взаємодії з іншими об'єктами. Взаємодія є інтегруючим фактором, за допомогою якого відбувається поєднання частин у певний тип цілісності – структуру.	Словник української мови [6, с. 121]
Взаємодія – процес впливу об'єктів один на одного, що визначає їхню взаємозумовленість і зв'язок	Дьяченко М. [7, с. 54]
Взаємодія – об'єктивна і універсальна форма руху, розвитку, яка визначає існування і структурну організацію будь-якої матеріальної системи, а з втратою взаємодії система перестає існувати.	Бир С. Т. [8, с. 213]
Взаємодія – це універсальна властивість всього існуючого світу речей і явищ у їх взаємній зміні, впливові одного на ін. ... є особливим видом спільної діяльності систем чи підсистем, які спрямовані на спільне виконання якоїсь мети. Взаємодія (або «інтерація») й вона здебільшого отожднюється зі взаємодією) – це система зв'язків і взаємодій між індивідами, соціальними групами, сукупність усіх соціальних відносин	Москаленко В.В. [9, с. 112]
Взаємодія – це процес безпосереднього або опосередкованого впливу суб'єктів один на одного, що породжує їх взаємну обумовленість і зв'язок. Саме причинна обумовленість становить головну особливість взаємодії, коли кожна з взаємодіючих сторін виступає як причина іншої та як наслідок одночасного зворотного впливу протилежної сторони, що визначає розвиток об'єктів та їх структур. Якщо під час взаємодії виявляється протиріччя, то воно виступає джерелом саморуху і саморозвитку явищ та процесів. Під взаємодією розуміється не тільки вплив суб'єктів один на одного, але й безпосередня організація їх спільних дій, що дозволяє реалізувати загальну для суб'єктів діяльність. Взаємодія як матеріальний процес супроводжується передачею матерії, руху і інформації. Воно відносно, здійснюється з кінцевою швидкістю і в певному просторі-часі. Однак ці обмеження діють лише для безпосередньої взаємодії. Для опосередкованих форм взаємодії просторово-часових обмежень не існує	Головин С.Ю. [10, с. 281]
Взаємодія – особливий тип відносин між об'єктами, при якому кожний з об'єктів діє (впливає) на інші об'єкти, приводячи їх до зміни, водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного з цих об'єктів, що, у свою чергу, зумовлює зміну його стану. Її фундаментальне значення зумовлено тим, що вся людська діяльність у реальному світі, практика, а саме — наше існування і відчуття його реальності — ґрунтуються на різноманітних взаємодіях, які людина здійснює і використовує як засіб пізнання, знаряддя дії, спосіб організації буття	Петровский А. В., Ярошевский М. Г. [11, с. 87]
Взаємодія – процес взаємного впливу об'єктів один на одного, всякий зв'язок і стосунки між матеріальними об'єктами і явищами	Андреєва Г.М. [12, с. 24]
Взаємодія – вид безпосереднього чи опосередкованого, зовнішнього або внутрішнього відношення, зв'язку. Властивості об'єкта можуть виявлятися і бути пізнаними тільки у взаємодії з іншими об'єктами. Взаємодія виступає як інтегруючий фактор, за допомогою якого відбувається об'єднання частин у певний тип цілісності, організація структури. Кожна форма руху матерії має в своїй основі певні типи взаємодії структурних елементів	Щуркова Н. Е. [13, с. 65]
Взаємодія – сукупність процесів впливу різних об'єктів один на одного, їхня взаємозумовленість та зміна стану чи взаємоперехід, а також породження одним об'єктом іншого. Якості об'єкта можуть проявитися і бути пізнаними лише у взаємодії з іншими об'єктами. Взаємодія є інтегруючим фактором, за допомогою якого відбувається поєднання частин у певний тип цілісності – структуру	Анцупов А.Я. [14, с. 71]
Взаємодія у соціології – така форма спілкування осіб, соціальних спільнот, угруповань, за якою систематично здійснюється їх вплив один на одного, реалізується соціальна дія кожного з партнерів, досягається пристосування дій одного до дій іншого, спільність у розумінні ситуації, сенсу дій і певний ступінь солідарності та злагоди між ними	Ібрагімова К. О. [15, с. 40]

Продовження табл. 1

1	2
Взаємодія у психології – це процес безпосереднього або опосередкованого впливу людей один на одного, що породжує їх взаємну обумовленість і зв'язок. Саме причинна обумовленість становить головну особливість взаємодії, коли кожна з взаємодіючих сторін виступає як причина іншої та як наслідок одночасного зворотного впливу протилежної сторони, що визначає розвиток об'єктів та їх структур. Якщо під час взаємодії виявляється протиріччя, то воно виступає джерелом саморуху і саморозвитку явищ та процесів. Під взаємодією в психології, зазвичай, розуміється не тільки вплив людей один на одного, але й безпосередня організація їх спільних дій, що дозволяє групі реалізувати загальну для її членів діяльність	Крисько В.Г. [16, с. 36]

Джерело: розроблено автором на підставі [5], [6], [7], [8], [9], [10], [11], [12], [13], [14], [15], [16], [17], [18]

У межах гносеологічного поля дослідження пропонується розглядати взаємодію як співробітництво та суперництво, як комунікацію, спільну діяльність, зв'язки, відносини, контакт, вплив, наказ.

Співробітництво передбачає такі дії, які сприяють організації спільної діяльності суб'єктів господарювання, забезпечують її успішність, узгодженість, ефективність. Цей вид взаємодії позначають також поняттями «згода», «спільна дія», «кооперація», «пристосування», «асоціація».

Суперництво передбачає дії, які певною мірою розхитують спільну діяльність, створюють перепони на шляху до порозуміння, їх позначають також поняттями «конкуренція», «конфлікт», «опозиція», «дисоціація» [19].

З психологічної точки зору механізм соціальної взаємодії складається з потреби, мотивації і самої дії [19, с. 211].

На думку Корнева М. Н. взаємодія завжди має інтерсуб'єктивний характер, ознаками якого є: предметність (наявність спільної конкретної мети, що зумовлює спільність дій у ході її досягнення); ситуативність, або регламентованість конкретними обставинами: тривалістю, інтенсивністю, нормами та правилами взаємодії; рефлексивність – можливість для взаємодії бути виявом як суб'єктивних намірів, так і наслідком спільної участі в колективній діяльності; експлікованість – можливість спостереження, реєстрації конкретних дій суб'єктів взаємодії [20, с. 211]. Дефініції терміну «взаємодія» як соціально-економічної категорії представлено в таблиці 2.

Т а б л и ц я 2 – Дефініції взаємодії як соціально-економічної категорії

Підхід до розкриття сутності поняття «взаємодія»	Найбільш характерне визначення поняття «взаємодія»	Науковці, які підтримували даний підхід
Розгляд взаємодії через співробітництво (спільну роботу)	Взаємодія – участь у спільній роботі, діяльності: співробітництво, спільне здійснення операцій, виконання угод	Азріліян О. М. [21, с. 125], Мочерний С. В. [22, с. 94], Райзберг Б. А. [23, с. 73]
Розгляд взаємодії через зв'язки	Взаємодія – взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь	Дьяченко М. [7], Щуркова Н. Е. [13], Гордієнко Д. Д. [24, с. 23].
Розгляд взаємодії через відносини	Взаємодія – міжособистісні відносини, що необхідні або можливі у зв'язку з виконуваними діями	Петровський А. В., Ярошевський М. Г. [11], Пасс К. [25, с. 44]
Розгляд взаємодії через комунікацію	Взаємодія – форма соціальної комунікації або спілкування, яка являє собою систему соціальних дій як мінімум між двома особами, або соціальними спільнотами, або індивіда та соціальної спільноти	Ібрагімова К. О. [15], Поршнев А. Г. [26, с. 67]
Розгляд взаємодії через вплив	Взаємодія – це процес безпосереднього або опосередкованого впливу суб'єктів один на одного.	Головин С.Ю. [10], Крисько В.Г. [16], Борисова В. В. [27, с. 54], Парахіна В. М. [28, с. 103], Смірнов Е. О. [29, с. 37]

Джерело: розроблено автором на підставі [3]

Взаємодія як економічна категорія – це міжособистісні відносини, що виникають у процесі участі в спільній роботі, діяльності, співробітництві, спільному здійсненні операцій чи виконанні угод.

Взаємодія як управлінська категорія – спільна діяльність учасників, що заснована на позитивній реакції одного учасника на вплив іншого через побудовану (існуючу) систему зв'язків між ними, що супроводжується проце-

сами обміну інформацією (комунікацією) [3, с. 15].

Отже, «взаємодію» як соціально-економічну категорію пропонується розглядати як систему сумісних дій кількох суб'єктів, при якій результат дії одного з них впливає на інші. Основні категорії теоретико-експлейнарного базису соціально-економічної взаємодії наведено в таблиці 3.

Т а б л и ц я 3 – Основні категорії теоретико-експлейнарного базису

Категорія	Сутність
Система	1. Система – сукупність елементів, що взаємодіють між собою. 2. Система характеризується структурною функцією та відношенням цілісності. 3. Структура системи задається кількістю елементів і зв'язками між ними, які проявляються у процесі взаємодії
Зв'язки	1. Зв'язки між структурними елементами системи існують, якщо вони впливають на їх поведінку. 2. Зв'язки позначаються на діяльності підприємств у процесі їх взаємодії із середовищем функціонування. 3. Тяглий, стабільний і довірчий характер налагоджених зв'язків визначає можливість ефективної взаємодії сторін бізнес-процесу для досягнення встановлених економічних і соціальних цілей
Взаємодія	1. Взаємодія – взаємний зв'язок із обумовленим впливом одного об'єкта на інший. 2. Найбільш вагомим фактором впливу на розвиток підприємств є взаємодія між економічними об'єктами і суб'єктами. 3. Взаємодія – невід'ємна умова розвитку системи
Соціальна взаємодія	1. Соціальна взаємодія – вид соціального зв'язку. 2. Соціальна взаємодія – форма соціальної комунікації, що спрямована на досягнення спільної вигоди
Соціально-економічна взаємодія	У рамках соціальної взаємодії розрізняють взаємодію економічну ... як основу взаємодії у сфері надбудови відносин, яка детермінує їх у кінцевому підсумку, зазначаючи одночасно їх активного впливу через соціальні норми та цінності, свідомість, діяльність політичних партій та громадських організацій»
Корпоративна соціальна відповідальність	1. Корпоративна соціальна відповідальність – вид взаємодії підприємств і суспільства. 2. Корпоративна соціальна відповідальність – відповідальність організації за вплив її рішень та діяльності на суспільство, навколишнє середовище через прозору та етичну поведінку, що сприяє сталому розвитку, зокрема здоров'ю та добробуту суспільства; враховує очікування заінтересованих сторін; відповідає законодавству, що застосовується та узгоджується з міжнародними нормами поведінки.

Джерело: розроблено на підставі [30, с. 182], [31, с. 218], [32, с. 299], [33, с. 312], [34]

2. Забезпечуючі підсистеми соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів включають нормативно-правову, фінансову, матеріально-технічну, кадрову, інформаційну, логістичну, інфраструктурну, психологічну, наукову, інституційну, організаційну забезпечуючі підсистеми:

– інформаційне забезпечення передбачає вільний доступ до економічної, комерційної, статистичної, облікової, фінансової інформації, яка не є комерційною чи державною таємницею й може бути підставою для прийняття рішення

щодо взаємодії або зміни суб'єктного складу чи характеру взаємодії;

– нормативно-правове включає формальне закріплення конкретних видів взаємодії суб'єктів господарювання один з одним, з громадянами, з банківськими установами, страховими компаніями, державними органами тощо на підставі законів України, постанов ВР України та КМУ, указів президента України, наказів, розпоряджень міністерств і відомств;

– фінансове забезпечення включає різноманітні фонди фінансових ресурсів, необхідні для здійснення взаємодії;

– матеріально-технічне забезпечення включає наявність відповідних матеріальних і технічних ресурсів, які необхідні для реалізації процесу взаємодії;

– кадрове забезпечення передбачає наявність людських ресурсів при здійсненні взаємодії;

– логістичне забезпечення передбачає логістичне управління потоками за вартісно-часовими критеріями в процесі забезпечення взаємодії;

– інфраструктурне забезпечення включає необхідність наявності доріг, портів, систем зв'язку тощо, необхідних для здійснення взаємодії;

– психологічне забезпечення передбачає, що взаємодія здійснюється на підставі волевиявлення взаємодіючих суб'єктів, наявність емоційно-психологічної складової, соціально-психологічного клімату, згуртування під час взаємодії, культуру та стиль поведінки під час взаємозв'язків суб'єктів;

– наукове забезпечення процесу взаємодії передбачає наявність знанневої бази на підставі якої здійснюється взаємодія між суб'єктами, продукування нових знань, інноваційних, креативних, отриманих в процесі взаємодії, а також безпосередньо взаємодія суб'єктів господарювання з університетами, науково-дослідними інститутами, науковими центрами, науковими установами;

– інституційне забезпечення передбачає наявність відповідних інститутів при здійсненні взаємодії на засадах державно-приватного партнерства, об'єднань підприємств, кластерів підприємств, краудфандинг (взаємодія відбувається в мережі Інтернет на спеціалізованих платформах або в соціальних мережах), удосконалення старих та створення нових інститутів під дією впливу глобальних викликів;

– організаційне забезпечення включає сукупність заходів, що проводяться для здійснення взаємодії, а також сукупність документів, що встановлюють організаційну структуру взаємодії.

В процесі реалізації теоретико-експлейнарного базису дослідження використано історичний метод, методи верифікації теоретичних положень (морфологічний аналіз змісту та взаємозв'язку категорій, принципів та законів, оцінка відповідності історичних фактів теоретичним гіпотезам), методи аналізу і синтезу, індукції і дедукції, логічний метод (гіпотетичний та аксіоматичний підхід), метод порівняння тощо.

Блок 2. Змістовний (парадигмально-методологічний) включає парадигмальні поло-

ження соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів та методологічне підґрунтя дослідження соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів.

Парадигмальні положення соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів. Глобальні виклики можуть призвести як до позитивних зрушень, так і до край негативно-наслідків, отже, бути як стимуляторами, так і ускладнюючими факторами (перешкодами) взаємодії, що визначає передумови взаємодії.

Наявність глобальних викликів впливає на прийняття рішення щодо взаємодії і, найголовніше, щодо методів здійснення цієї взаємодії. Процес (акт) взаємодії можна представити у вигляді формули (1):

$$\text{Суб'єкт} + \text{Потреба} + \text{Мотив} + \text{Ціль} + \text{Об'єкт} = \text{Процес (акт) взаємодії} \quad (1)$$

Процес взаємодії визначає її результати, на які також впливають глобальні виклики. На підставі отриманих валідних результатів можна побудувати стратегію взаємодії і сценарії взаємодії.

Ціль і мотиви взаємодії визначають її основні принципи. Під принципом взаємодії найчастіше розглядають основне, найзагальніше, вихідне положення, засіб, правило, яке визначає природу та соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості. Принципи соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів, визначено у попередній роботі Татар М. С. [35], серед яких виділено і охарактеризовано принцип спільності та зворотнього зв'язку; відкритості та прозорості; відповідальності; принцип професіоналізму та результативності; соціальної справедливості та корпоративної відповідальності; концентрації на короткостроковому плануванні та перенесення деяких питань з довгострокового на короткострокове планування; принцип стратегічності та внесення змін в довгострокові стратегії розвитку; принцип етичності; інноваційності та креативності взаємодії; принцип глобальності та глобальної безпеки; принцип системності та плюралізму; толерантності та включення; інтегральності; принцип зміни усталених зв'язків внаслідок глобальної політичної нестабільності; принцип глобальної спільності; динамічності; закладання більшого рівня ризику; дотримання норм з охорони навколишнього природного середовища та принцип мінімізації конфліктів та інституціоналізації компромісів під час взаємодії.

Методологічне підґрунтя дослідження соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів. За рахунок визначення впливу глобальних викликів на різні складові процесу взаємодії (типи, етапи, форми, режими здійснення взаємодії, напрями, конфігурації, механізми, паттерни, моделі, методи й інструменти), що призводить до зміни складових та процесу взаємодії в цілому, відповідно, має визначитися методологія впливу глобальних потрясінь на зміну соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання.

Під ідентифікацією процесу взаємодії будемо розуміти констатацію факту наявності взаємодії або наміру взаємодіяти у конкретних суб'єктів господарювання.

Під типами взаємодії розуміються два протилежних типи взаємодії – співробітництво (співпраця) та суперництво, коли просування кожного з партнерів до своєї мети сприяє або, як мінімум, не перешкоджає реалізації цілей решти; суперництво (конкуренцію), коли досягнення мети одним із взаємодіючих суб'єктів ускладнює або виключає здійснення цілей інших учасників спільної дії, а також взаємодія під час благодійності, оскільки вона не передбачає матеріальної вигоди для одного з суб'єктів взаємодії.

Під етапами взаємодії будемо розуміти конкретні дії, спрямовані на отримання проміжних результатів після завершення кожного етапу взаємодії та кінцевого результату взаємодії.

Формами здійснення взаємодії в умовах глобальних викликів є електронна форма взаємодії та ведення бізнесу з використанням Інтернет-технологій для забезпечення інформаційної взаємодії суб'єктів господарювання один з одним, з органами виконавчої влади, з населенням; документальна, яка передбачає відправлення контрагентам друкованих документів (найчастіше, підписаних й скріплених печатками); особиста реальна оффлайн взаємодія, що передбачає особистісний контакт з взаємодіючим суб'єктом, наявність емоційно-психологічної взаємодії сторін тощо.

Режим здійснення взаємодії в умовах глобальних викликів може передбачати або інтенсифікацію взаємодії в період глобальних потрясінь, коли деякі підприємства або працюють у дві-три зміни, або збільшують тривалість робочого дня, а отже, й змушені взаємодіяти з іншими суб'єктами в більш інтенсивному режимі, або редукцію взаємодії, коли підприємства в період глобальних потрясінь переводять працівників, наприклад, на

2/3 або 3/4 робочого дня, або надають відпустку без збереження заробітної плати.

Напрями взаємодії передбачають горизонтальну взаємодію, тобто коли суб'єкти знаходяться на одному соціально-економічному та ієрархічному рівні, або вертикальну взаємодію між суб'єктами господарювання та суб'єктами владних повноважень, яким вони підконтрольні та підзвітні (низхідна і висхідна взаємодія). При цьому у низхідній взаємодії управлінські впливи реалізуються шляхом наказів, розпоряджень, приписів тощо, а висхідний взаємозв'язок забезпечує передачу інформації різного функціонального призначення, на кшталт сигналів про виникнення проблемної ситуації та можливих шляхів її вирішення, надання офіційних звітів тощо.

Формалізація взаємодії передбачає офіційне чи неофіційне оформлення взаємодії між суб'єктами господарювання, тобто офіційне оформлення взаємовідносин, результатом чого є укладення відповідних договорів, а також неформальні домовленості між взаємодіючими суб'єктами, що інколи передбачає наявність корупційних схем взаємодії.

Конфігурації взаємодії (за аналогією конфігураційної взаємодії у квантовій електродинаміці), коли визначається витрачена енергія на здійснення взаємодії елементів, отже передбачається визначення витрачених сил, грошових ресурсів, часу суб'єктів господарювання на нагородження й здійснення взаємодії.

Під механізмом взаємодії будемо розуміти сукупність конкретних дій суб'єктів взаємодії під час здійснення співпраці для досягнення конкретного результату за допомогою спеціальних методів, засобів та інструментів. Розробка механізмів взаємодії обумовлена тим, що необхідно удосконалити взаємовідносини суб'єктів господарювання один з одним, з органами державної влади й місцевого самоврядування, регіональними громадами та населенням для протидії глобальним викликам, для чого, відповідно, мають бути визначені нові форми такої співпраці, створені умови, що сприятимуть подальшому розвитку суб'єктів господарювання в непередбачуваному або складно передбачуваному зовнішньому середовищі.

Паттерни взаємодії – повторювані шаблонні дії, які виникають й використовуються при схожих початкових умовах взаємодії, що передбачає набір стереотипних поведінкових реакцій або послідовностей дій суб'єктів господарювання в процесі взаємодії в умовах глобальних викликів.

Моделі взаємодії – логічно неспростовне математичне представлення взаємодії суб'єктів

і об'єктів в умовах глобальних викликів. Наразі для визначення й прогнозування реакції на глобальні виклики використовуються переважно часткові моделі, що моделюють вплив викликів та криз лише в якомусь конкретному аспекті, наприклад, інформаційному, економічному, соціальному, культурному, геополітичному. Проте, як показує досвід «арабської весни», «кризи доткомів DOTCOM», пандемії COVID-19, неможливо розглядати й моделювати подальші дії або наслідки лише в одному напрямку. Зокрема, пандемію COVID-19 хоч і віднесено до групи біологічних глобальних викликів, однак вона вплинула на всі аспекти життя суспільства, на економічну, соціальну, культурну, інформаційну та інші сфери.

Методи взаємодії передбачають спосіб досягнення мети взаємодії, сукупність принципів, правил, прийомів взаємодії, а інструменти визначають за допомогою чого, за допомогою яких інструментів досягається взаємодія.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У статті розглянуто теоретико-методологічний базис взаємодії суб'єктів господарювання під час глобальних викликів, у межах якого запропоновано реалізацію відповідних логічних блоків, що дозволить комплексно та всебічно дослідити теоретичні й методологічні аспекти взаємодії суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів. У межах подальшого дослідження планується розробити прикладний базис взаємодії суб'єктів господарювання, що включатиме діагностико-прогностичне поле та моделювання соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання, а також управлінський базис взаємодії суб'єктів господарювання, що передбачатиме послідовність етапів управління процесом соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання та визначення ефективності взаємодії згідно перебігу глобальних викликів.

Література

1. Фещур Р. В., Тимошук М. Р., Яворська Н.Р. Теоретико-прикладні засади соціально-економічної взаємодії підприємств. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2016. Випуск 1 (47). Т.1. С. 286-292.
2. Шамаєва Л. Г. Управління стратегічною взаємодією підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища. *Наукові праці ДонНТУ. Серія: Економічна*. 2008. Випуск 33-2. С. 50-55.

3. Шевчук Є.В. Детермінація поняття «взаємодія» як економічної та управлінської категорії. *Бізнес Інформ*. 2018. 7. 14-19.
4. Татар М. С. Ідентифікація та класифікація глобальних викликів. *Часопис економічних реформ*. 2020. № 3 (39). С. 36–44.
5. Словник термінів з філософії [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сторінки <http://uadoc.zavantag.com/text/29544/index-1.html>
6. Словник української мови. Т.5. Київ: Наукова думка, 1974. 840 с.
7. Дьяченко М., Кандыбович Л., Дьяченко М. *Психологический словарь-справочник*. Москва, 2001. С. 54–55.
8. Бир С. Т. Кибернетика и менеджмент. Пер. с англ. В.Я. Алтаева; под ред. А.Б. Челюсткина. [изд. 2-е]. Москва: «КомКнига», 2006. 280 с.
9. Москаленко В. В. *Психологія соціального впливу: навч. посібник*. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 448 с.
10. Головин С. Ю. *Словарь психолога-практика*. Минск: Харвест, 2003. 976 с.
11. *Психологический словарь* / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 5-е изд., испр. и доп. Москва: Знание. 513 с.
12. Андреева Г. М. *Социальная психология*. Москва: МГУ, 1980. 250 с.
13. Щуркова Н. Е. *Школа и семья: педагогический альянс*. Москва: Педагогическое общество России, 2004. 112 с.
14. Анцупов А. Я. *Словарь конфликтолога*. СГЖ: Питер, 2006. – 528 с.
15. Ібрагімова К.О. Дефініція поняття соціальної взаємодії, її види та основні теорії. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2013. № 40-41 <http://library.uipa.edu.ua/images/data/zbirnik/40-41/48.pdf>
16. Крысько В.Г. *Социальная психология: курс лекций*. 3-е изд. Москва: Омега-Л, 2006. 352 с.
17. Кожушко С. Взаємодія як філософське й психологічне поняття. Освіта регіону. 2013. 4. <https://social-science.uu.edu.ua/article/1221>
18. Андрощук І. В. Взаємодія як педагогічна категорія. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 14. С. 15-19. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2013_14_5

19. Філоненко М. М. *Психологія спілкування*. Режим доступу: https://pidru4niki.com/19991130/psihologiya/psihologiya_spilkuvannya

20. Корнев М. Н., Коваленко А. Б. *Соціальна психологія: Підручник*. Київ: АТ „Київська книжкова фабрика”, 1995. 304 с.

21. *Большой экономический словарь* / Под редакцией А. Н. Азрилияна. 6-е изд., доп. Москва: Институт Новой экономики, 2004. 1376 с.

22. *Економічний енциклопедичний словник* : у 2-х т. / за ред. С. В. Мочерного та ін. Львів : Світ, 2005. Т. 1: А – Н. 2005. 616 с.

23. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. *Современный экономический словарь*. 2-е изд., испр. Москва: ИНФРА-М, 1999. 479 с.

24. *Економічний тлумачний словник: Понятійна база законодавства України у сфері економіки* / упоряд. Д. Д. Гордієнко. Київ : КНТ, 2006. 308 с.

25. Пасс К., Лоуз Б., Дэвис Л. *Словарь по экономике* / пер. с англ. Санкт-Петербург: Эконом. школа, 2004. 752 с.

26. *Управление организацией: энциклопедический словарь* / под ред. Поршнева А. Г., Кибанова А. Я., Гунина В. Н. Мшква: ИНФРА-М, 2001. 822 с.

27. Борисова В. В., Ларионов В. Г., Мазурин Э. Б. *Теория организации: учебник* / под ред. С. Г. Фалько. Москва: Дашков и К°, 2014. 308 с.

28. Парахина В. Н., Федоренко Т. М., Шацкая Е. Ю. *Теория организации* : учебник 6-е изд. перераб. Москва: КНОРУС, 2014. 360с.

29. Смирнов Э. А. *Теория организации* : учебное пособие. Москва: ИНФРА-М, 2003. 248 с.

30. *Економічна енциклопедія* : у 3 т. / гол. ред. Б. Д. Гаврилишин. Київ: Академія, 2000. Т. 1 : А (абандон) – К (концентрація виробництва) / відп. ред. С. В. Мочерний. 2000. С. 182.

31. *Економічний енциклопедичний словник* : у 2 т. / С. В. Мочерний [та ін.] ; ред. С. В. Мочерний. Львів : Світ, 2005. Т. 2 : О – Я. Львів : 2006. 563 с.

32. Телетов О. С., Летуновська Н. Є. *Взаємодія промислових підприємств та органів місцевого самоврядування в контексті управління соціальною інфраструктурою. Маркетингові інновації в економіці і бізнесі* : [колект. монографія / за заг. ред. С. В. Ко-

вальчук]. Хмельницький : Поліграфіст-2, 2013. С. 299–309.

33. Туленков М. В. *Теоретико-методологічні основи організаційної взаємодії в соціальному управлінні* : монографія. Київ: Каравела, 2012. 512 с.

34. International Standard ISO 26000 – Guidance on social responsibility. 2010. 106 pp.

35. Татар М. С. *Принципи соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів. Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2021. №26, 1(86). С. 28-42.

References

1. Feshchur, R. V., Tymoshchuk, M. R., Yavorska, N. R. (2016). Theoretical and applied principles of socio-economic interaction of enterprises. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Economics series*, 1 (47), 286-292.

2. Shamaieva, L. H. (2008). Management of strategic interaction of the enterprise with the subjects of the external environment. *Scientific papers of DonNTU. Economic Series*, 33-2, 50-55.

3. Shevchuk, Ye. V. (2018). Determination of the concept of "interaction" as an economic and managerial category. *Business Inform*, 7, 14-19.

4. Tatar, M. S. (2020). Identification and classification of global challenges. *Chasopys of Economic Reforms*, 3 (39), 36–44.

5. *Dictionary of terms from philosophy*. Retrieved from: <http://uadoc.zavantag.com/text/29544/index-1.html>

6. Dictionary of the Ukrainian language (1974). *Scientific thought*, 840.

7. Diachenko, M. (2001). *Psychological dictionary-reference book*, 54–55.

8. Byr, S. T. (2006). *Cybernetics and management* / red. A.V. Cheliustkyna. Moscow: «KomKnyha», 280.

9. Moskalenko, V. V. (2007). *Psychology of social influence*. Kyiv, 448.

10. Holovyn, S. Yu. (2003). *Dictionary of psychologist-practitioner*. Minsk: Kharvest, 976.

11. *Psychological dictionary*. Moscow: Znanye, 513.

12. Andreeva, H. M. (1980). *Social psychology*. Moscow: MНU, 250.

13. Shchurkova, N. E. (2004). School and family: pedagogical alliance. *Pedagogical Society of Russia*, 112.
14. Antsupov, A. Ya. (2006). Dictionary of conflictology. SHZh: Pyter, 528.
15. Ibrahimova, K. O. (2013). Definition of social interaction, its types and basic theories. *Problems of engineering and pedagogical education*, 40-41. Retrieved from: URL:<http://library.uipa.edu.ua/images/data/zbirnik/40-41/48.pdf>
16. Krysko, V. H. (2006). *Social psychology*. Moscow: Omeha-L, 352.
17. Kozhushko, S. (2013). Interaction as a philosophical and psychological concept. *Osvita rehionu*. Retrieved from: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1221>
18. Androshchuk I. V. (2013). Interaction as a pedagogical category. *Pedagogical discourse*, 14, 15-19. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2013_14_5
19. Filonenko, M. M. Psychology of communication. Retrieved from: https://pidru4niki.com/19991130/psihologiya/psihologiya_spilkuvannya
20. Korniev, M. N. (1995). *Social Psychology*. Kyiv, 304.
21. *Big economic dictionary*. (2004). Moscow: Institute of New Economy, 1376.
22. *Economic encyclopedic dictionary*. (2005). Lviv : Svit, 616.
23. Raizberh, B. A., Lozovskyi, L. Sh., Starodubtseva, E. B. (1999). *Modern economic dictionary*. Moscow: YNFRA-M, 479.
24. *Economic Glossary: Conceptual framework of Ukrainian legislation in the field of economics* (2006). D. D. Hordiienko. Kyiv : KNT, 308.
25. Pass, K., Louz, B., Devys, L. (2004). *Dictionary of Economics*. Saint-Peterburg: Economic school, 752.
26. *Organization management: an encyclopedic dictionary*. (2001). Porshneva A. H., Kybanova A. Ya., Hunyna V. N. Moscow: YNFRA-M, 822.
27. Borysova, V. V., Laryonov, V. H., Mazuryn, E. B. (2014). *Organization theory*. Moscow: Dashkov y K°, 308.
28. Parakhyna, V. N., Fedorenko, T. M., Shatskaia, E. Yu. (2014). *Organization theory*. Moscow: KNORUS, 360.
29. Smyrnov, E. A. (2003). *Organization theory*. Moscow: YNFRA-M, 248.
30. Havrylyshyn, B. D. (2000). *Economic encyclopedia*. Kyiv: Academy.
31. Mochernyy, S. V. (2006). *Economic encyclopedic dictionary*, 2. Lviv: Svit.
32. Tyelyetov, O. S., Letunovska, N. Ye. (2013). Interaction between industry enterprises and local authorities in the context of social infrastructure management. *Marketing innovations in the economy and business*, 299-309.
33. Tulenkov M. V. (2012). *Theoretical and methodological foundations of organizational interaction in social management*. Kyiv: Karavela.
34. International Standard ISO 26000. (2010). Guidance on social responsibility, 106.
35. Tatar, M. S. (2021). Principles of socio-economic interaction of economic entities in the context of global challenges. *Bulletin of Odessa National University. Economy*, 26, 1(86), 28-42.

Стаття надійшла
до редакції : 15.10.2020 р.

Стаття прийнята
до друку: 30.03.2021р.

Бібліографічний опис для цитування :

Татар М. С. Теоретико-методологічний базис соціально-економічної взаємодії суб'єктів господарювання в умовах глобальних викликів / М. С. Татар // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 1 (41). – С. 37–49.

УДК 65.012.654

JEL Classification: D83, Y90

КАЛІНЕСКУ Т. В.¹

ОБЛІКОВО-ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

DOI: 10.32620/cher.2021.1.06

Постановка проблеми. Прагнення щодо розв'язання різних інтересів суспільства, суб'єктів господарювання та індивідуумів доводять, що у кінцеву підсумку вони приводять до визначення прогресу у зростанні доходів і прибутку, досягненні високого рівня благополуччя суспільства та кожного його громадянина. Тому виникає потреба у ґрунтовному дослідженні обліково-фінансового інструментарію, що наповнює механізми сучасного соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання. *Мета дослідження* спрямована на пошук нових механізмів обліково-фінансового контролю, що визначають соціально-економічний розвиток суб'єктів господарювання з метою задоволення потреб суспільства на локальному і глобальному рівнях. *Методологічною основою дослідження* стали сучасні нормативно-правові та законодавчі аспекти щодо стійких перспектив соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання. В проведених дослідженнях використані методи діалектики, способи і принципи наукового пізнання, інструменти економічного аналізу задля поліпшення обліково-фінансових механізмів соціально-економічного розвитку в умовах постійно змінюваних знань. *Основною гіпотезою дослідження* стало припущення щодо можливості удосконалення обліково-фінансового механізми соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання з метою досягнення визначених стратегічних орієнтирів у нестабільному оточуючому середовищі. *Виклад основного матеріалу.* У статті досліджуються методики конструювання обліково-фінансових механізмів соціально-економічного розвитку; методи ідентифікації проблем, що постійно з'являються в оточуючому середовищі господарювання; принципи обліку і виміру кумулятивних ефектів; технології визначення наслідків вибору різних заходів і важелів щодо соціально-економічного розвитку у довгостроковій перспективі. Проаналізовані основні орієнтири, що визначають стабільну діяльність суб'єкта та обґрунтовано склад обліково-фінансового механізму, його мотивуючих і стимулюючих важелів щодо прогресивного соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання. *Оригінальність та практична значимість дослідження* підтверджується запропонованим складом механізму соціально-економічного розвитку, що дозволить зосередитись на контролі та обліку головних орієнтирів ефективної діяльності та оцінити тенденції його стійкого соціально-економічного зростання відповідно до загальнови-знаних міжнародних стандартів та рівня життєздатності національної економіки. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Доведено, що головними складовими обліково-фінансової діяльності суб'єктів господарювання у механізмі сучасного соціально-економічного розвитку, слід вважати: формування системи обліку фінансово-економічних показників, запровадження моніторингу та оцінювання розривів між тактичними й стратегічними орієнтирами; врахування масштабів впливу інноваційних дифузій на напрями соціально-економічного розвитку; налаштування на нові мотиви й стимули трансформування соціально-економічних систем; оцінювання наслідків впливу оточуючого середовища та розробка заходів корегування орієнтирів відповідно досягненням економіки знань; цифровізація суспільних комунікацій та зацікавлених зв'язків суб'єктів; управління інноваційною рефлексією соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання. Подальші дослідження будуть спрямовані на пошук та удосконалення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій щодо інноваційної дифузії, надбання та розповсюдження найкращих облікових практик та фінансових оцінювань результатів соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання в умовах постійно змінюваних знань.

Ключові слова:

суб'єкти господарювання, соціально-економічний розвиток, обліково-фінансовий механізм.

¹ **Калінеску Тетяна Василівна**, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Calinescu Tetyana, Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of Finance, Accounting and Taxation Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0003-4919-5788

e-mail: tetyana.calinescu@gmail.com

REGISTRATION-FINANCIAL MECHANISMS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT THE SUBJECTS OF BUSINESS

Raising of problem. Aspirations prove in relation to the decision of different interests of society, subjects of business and individuals, that in eventual to the result they brings to determination of fate an increase over of profits and income, achievement of high level of prosperity the society and each its citizen. Therefore there is a requirement in ground research of registration-financial tool that fills the mechanisms of modern socio-economic development the subjects of business. *A research aim* is direct on the search of new mechanisms of registration-financial control that are evaluating the socio-economic development the subjects of business with the aim of satisfaction the necessities of society on local and global levels. *The methodological basis of research* became modern normatively-legal and a legislative aspect in relation to the proof prospects of socio-economic development the subjects of business. In the conducted researches was used methods of dialectics, methods and principles of scientific cognition, instruments of economic analysis for the improvement of registration-financial mechanisms of socio-economic development in the conditions of constantly changeable knowledge. *The basic hypothesis of research* became supposition of possibility improvement registration-financial mechanisms of socio-economic development the subjects of business with the aim of achievement the certain strategic reference-points in an unstable environment. *Exposition of basic material.* In the article was investigated methodologies of constructing the registration-financial mechanisms of socio-economic development, methods of authentication the problems that constantly appear in the environment of business, principles of account and measuring of cumulative effects, technologies of determination the consequences of choice the different measures and levers in relation to socio-economic development in a long-term prospect. It was analyzed basic reference-points, that determine stable activity of subject and composition of registration-financial mechanism, explaining and stimulant levers is reasonable in relation to progressive socio-economic development the subjects of business. *Originality and practical meaningfulness of research* are confirmed by the offered composition of socio-economic mechanism of development that will allow to concentrate on control and account of main reference-points of effective activity and estimate the tendencies of its proof socio-economic increase in accordance with confessedly international standards and level of viability the national economy. *Conclusions and prospects of further researches.* It was well-proven that in registration-financial activity the subjects of business at determination of effective mechanisms of modern socio-economic development follows main levers to consider as: forming of the system of account the financial-economical indexes, input of monitoring and evaluation of breaks between tactical and strategic reference-points, account of scales of influence the innovative diffusions on directions of socio-economic development, tuning on new motivation and stimuli of socio-economic systems transformation, evaluation of consequences the influence of environment and development of propositions in relation to correct and changes of reference-points according to the achievements of knowledge economy, digitalization of public communications and personal interest of subjects; management the innovative reflection of socio-economic development the subjects of business. Further researches will direct to the search and improvement of modern informatively-communication technologies in relation to innovative diffusion, acquisition and distribution of the best registration practices and financial evaluations of results the socio-economic development the subjects of business in the conditions of constantly changeable knowledge.

Key words:

subjects of business, socio-economic development, registration-financial mechanism.

УЧЕТНО-ФИНАНСОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Постановка проблемы. Стремления, связанные с решением разных интересов общества, субъектов хозяйствования и индивидуумов доказывают, что в конечном итоге они приводят к определению прогресса возрастания доходов и прибыли, достижения высокого уровня благополучия общества и каждого его гражданина. Поэтому возникает потребность в основательном исследовании учетно-финансового инструментария, который наполняет механизмы современного социально-экономического развития субъектов хозяйствования. *Цель исследования* направлена на поиск новых механизмов учетно-финансового контроля, которые определяют социально-экономическое развитие субъектов хозяйствования с целью удовлетворения потребностей общества на локальном и глобальном уровнях. *Методологической основой исследования* стали современные нормативно-правовые и законодательные аспекты получения устойчивых тенденций в социально-экономическом развитии субъектов хозяйствования. В проведенных исследованиях использованные методы диалектики, спо-

собы и принципы научного познания, инструменты экономического анализа для улучшения учетно-финансовых механизмов социально-экономического развития в условиях постоянно изменяющихся знаний. *Основной гипотезой исследования* стало предположение относительно возможности усовершенствования учетно-финансового механизма социально-экономического развития субъектов хозяйствования с целью достижения определенных стратегических ориентиров в нестабильной окружающей среде. *Изложение основного материала.* В статье исследуются методики конструирования учетно-финансовых механизмов социально-экономического развития; методы идентификации проблем, которые постоянно появляются в окружающей среде хозяйствования; принципы учета и измерения кумулятивных эффектов; технологии определения последствий выбора разных способов и рычагов воздействия на социально-экономическое развитие в долгосрочной перспективе. Проанализированы основные ориентиры, которые определяют стабильную деятельность субъекта и обоснован состав учетно-финансового механизма, мотивирующих и стимулирующих рычагов прогрессивного социально-экономического развития субъектов хозяйствования. *Оригинальность и практическая значимость исследования* подтверждается предложенным составом механизма социально-экономического развития, который позволит сосредоточиться на контроле и учете главных ориентиров эффективной деятельности и оценить тенденции его устойчивого социально-экономического роста в соответствии с общепризнанными международными стандартами и уровнем жизнеспособности национальной экономики. *Выводы и перспективы дальнейших исследований.* Доказано, что действенными рычагами учетно-финансовой деятельности субъектов хозяйствования, запускающими механизм современного социально-экономического развития, следует считать: формирование системы учета финансово-экономических показателей; введение мониторинга и оценки разрывов между тактическими и стратегическими ориентирами; учет масштабов влияния инновационных диффузий на направления социально-экономического развития; формирование новых мотивов и стимулов трансформации социально-экономических систем; оценка последствий влияния окружающей среды и разработка мероприятий по корректировке ориентиров относительно достижений экономики знаний; цифровизация общественных коммуникаций и заинтересованных связей субъектов; управление инновационной рефлексией социально-экономического развития субъектов хозяйствования. Дальнейшие исследования будут направлены на поиск и усовершенствование современных информационно-коммуникационных технологий осуществления инновационной диффузии, приобретения и распространения наилучших учетных практик и финансовых оценок результатов социально-экономического развития субъектов хозяйствования, в условиях постоянно изменяющихся знаний.

Ключевые слова:

субъекты хозяйствования, социально-экономическое развитие, учетно-финансовый механизм.

Постановка проблеми. Провідною метою соціально-економічного розвитку є прагнення щодо розв'язання різних інтересів, суспільства, підприємництва (суб'єктів господарювання) та індивідуалів (громадян суспільства). Проте всі ці інтереси у кінцеву вигляді зводяться до зростання долі суспільного багатства (чи прибутку), досягнення високого рівня благополуччя суспільства та кожного його громадянина.

Якщо зосередитися тільки на суб'єктах господарювання, то обліково-фінансові аспекти соціально-економічного розвитку мають бути зосереджені на контролі щодо зростання капіталу, досягнення більшого прибутку, підвищення рентабельності і обсягів виробництва якісного продукції (чи надання таких же послуг) [1, с. 104 – 111]. Проте усі ці показники є синтетичними поняттями, що об'єднують у собі багато різномірних цілей, понять та інтересів, що мають змінюватися

одночасно у позитивному напрямі, якщо ставиться ціль щодо їх максимізації.

Дане дослідження здійснюється в рамках тематики науково-технічних досліджень «Обліково-фінансові механізми інноваційної взаємодії суб'єктів господарювання в контексті трансформації економіки знань та соціально-поведінкових обмежень», що виконується на кафедрі фінансів обліку і оподаткування національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (державний реєстраційний номер 012 1U108324). Тому виникає потреба у ґрунтовному дослідженні обліково-фінансового інструментарію, що наповнює механізми сучасного розвитку суб'єктів господарювання, та оцінюванні різних проявів соціально-економічних обмежень з метою подальшого мотивування українського бізнесу до інноваційних перетворень відповідно тактичних і стратегічних орієнтирів ро-

звітку національної економіки та благополуччя суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі більшість сучасні дослідників-економістів [1, с. 109 – 110] дотримуються раціоналістичної концепції, що пов'язана з роботами А. Сміта [2], та доводять, що сучасний розвиток підприємці намагаються звести до оптимізації усіх параметрів, котрі приводять всі різноспрямовані (іноді протилежні) соціально-економічні дії до ідентичних позитивних, ґрунтуючись на двох основних формах раціональності:

1) максимізації функцій корисності шляхом розподілу ресурсів між різними сферами діяльності, що вимагає постійної оптимізації;

2) обмеженні раціональності, що показує як суб'єкти можуть діяти раціонально в межах встановлених норм поведінки, суджень та існуючої невизначеності, що породжує помилкові дії.

Окрім того, сам розвиток, слід сприймати як прояв нерівномірності, що підкорюються прояву законів [1, с. 126]:

взаємозв'язку технологічної необхідності з економічними інтересами, завдяки чому можливий розвиток у будь-якій сфері, особливо у соціальній. Кожний взаємозв'язок можна розглядати як співпрацю [3, с. 151–165], що є обов'язковою ознакою розвитку. Завдяки Інтернету та соціальним мережам всі взаємозв'язки стають дедалі еластичнішими і глобальнішими. Проте найпотужнішою силою розвитку є реалізація власних інтересів. Тому всі інші когнітивні умови (у тому числі рівень розвитку технологічної складової) служать загальними благами та інтересами;

ускладнення суспільно-економічної структури, за яким додавання нового елемента не змінює, а доповнює існуючі. Тому об'єднання у групи різних соціально-економічних потенціалів суб'єктів господарювання для розв'язання поставлених цілей (реалізації власних інтересів) і протидії (запобігання) руйнівних наслідків впливу зовнішніх факторів (у тому числі глобальних) є потужним механізмом щодо розв'язання певних проблем на локальному рівні [3, с. 165–181]. Безумовно, у глобалізованому суспільстві виникає тенденція до збільшення таких об'єднань. І тут слід збалансовувати індивідуальні інтереси та стратегічні цілі, виходячи з того, що:

оптимум в будь-якому напрямі може бути досягнутий завдяки диспропорцій у інших;

зміни у одній площині – приводять до інших змін у різних сферах соціально-економічних відношень.

Тому, підводячи підсумок різним аспектам досліджень, що вже напрацьовані навколо визначення критеріїв, інструментів, мотивів, стимулів та важелів соціально-економічного розвитку, можна означити **мету статті** - пошук таких механізмів обліково-фінансового контролю, що спрямовані на соціально-економічний розвиток суб'єктів господарювання з метою задоволення потреб суспільства на локальному і глобальному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку економіки всі обліково-фінансові механізми можна звести до пошуку найбільш точних методів ідентифікації проблем, що постійно з'являються в оточуючому середовищі господарювання. І тут слід надавати перевагу обліку і виміру кумулятивних [3, с. 182–201] (синергетичних) ефектів. Те що здається ефективним на індивідуальному рівні, може викликами катастрофічні наслідки на глобальному рівні і, навпаки, - раціональний вибір одного заходу у довгостроковій перспективі може привести до ірраціональності у інших аспектах діяльності. Це стосується як фінансово-економічних аспектів господарської діяльності, так і її соціальних, екологічних та суспільно-гуманітарних складових. Тобто кожен суб'єкт господарювання має спрямовувати свою діяльність на глобальну чи комплексну єдність. Звідси нові технології, нові ідеї та постійні новоутворення, це той елемент соціально-економічного розвитку, який слід поєднувати з існуючим станом (рівнем) своїх досягнень. Бо прагнення до інтеграції може протидіяти національній ідентифікації та пропагуванню інших цінностей, що не сприймається сучасним суспільством на локальному (на рівні суб'єкта господарювання), регіональному чи національному рівнях. У цій ситуації дуже важливо знайти такі інструменти, щоб дозволяли збалансовувати (чи нівелювати) ті диспропорції у розвитку для досягнення усіх поставлених стратегічних завдань.

Наразі, кожен суб'єкт господарювання має вивіряти свої перспективи розвитку з прогнозним розвитком України на середньос-

троковий і довгостроковий терміни [4, с. 31–34]. І тут слід передбачати різні сценарії розвитку, починаючи від оптимістичного і, закінчуючи, певними колапсами, що породжують нерівність доходів; стагнацію малого і середнього бізнесу; відсутність дії мультиплікативного ефекту на економіку, накопичення соціального капіталу і таке інше. Тому для орієнтування на визначені горизонти соціально-економічного розвитку слід оцінювати і відстежувати індикатори, встановлені у відповідності існуючим світовими топ-рейтингам, на кшталт індексів, що характеризують [4, с. 63–69]:

1. Свободу, рівність, безпеку, куди входять індекс економічної свободи, світовий індикатор управління, індекс легкості ведення бізнесу та енергетичної безпеки. При цьому кожний індекс вимірюється своїм набором показників, як:

індикатор управління, котрий комплексно оцінює позитивні показники ефективності управління, превалювання (верховенство) права, політичну стабільність та відсутність насилля;

індекс економічної свободи, що характеризує вільний розвиток бізнесу в рамках тих законодавчо-нормативних обмежень, що встановлені в країні;

індекс легкості ведення бізнесу, що визначається показниками, котрі мають відношення до стимулювання, мотивації та трудомісткості господарської діяльності будь-якого суб'єкта;

індекс енергобезпеки визначається станом енергозабезпечення, енергетичним балансом; рівнем охорони навколишнього середовища, використанням зеленої енергетики та кращої світової енергетичної практики.

2. Життя, здоров'я, добробуту, що характеризується індексами щастя, людського розвитку, здоров'я та добробуту, де:

індекс щастя вимірюється за показниками тривалості життя; рівня доступу до природних ресурсів, що дозволяють забезпечувати довге, щасливе життя та стану навколишнього середовища;

індекс людського розвитку визначається за показниками, що характеризують не тільки економічний рівень розвитку країни (регіону), але й демографічну ситуацію, котра впливає на зростання людського і соціального капіталу підприємств;

індекс здоров'я, що являє собою інтегральну оцінку за показниками тривалості життя, смертності, ефективності використання заходів щодо охорони здоров'я завдяки означенню витрат на якісне медичне обслуговування і рівня доступності усіх категорій населення до цих послуг;

індекс добробуту, що визначається не тільки доходами на душу населення, але й наявністю певного рівня інноваційного потенціалу економіки, що дозволяє створювати додану вартість людського й соціального капіталу;

3. Науки, освіти і культури, котрий вміщує в себе глобальні індекси креативності, інноваційної та зростання патентної активності. Усі ці індекси вимірюються за показниками рівня освіти, культури, інноваційного розвитку та якісного професійного зростання людського й соціального капіталу; умов реалізації та гнучкої трансформації інноваційного потенціалу суб'єктів господарювання.

Методики оцінювання зазначених індексів розроблені різними міжнародними рейтинговими, фінансовими, освітніми установами та організаціями, фондами, всесвітніми економічними форумами, державними та урядовими об'єднаннями [4, с. 5, 65–67]. Тому за показниками, що входять в розрахунок різних індексів, слід відстежувати, контролювати та обліковувати діяльність суб'єктів господарювання. Бо саме вони визначають досягнутий рівень соціально-економічного розвитку та дозволяють ідентифікувати фінансові результати діяльності відповідно до існуючих світових норм, стандартів і рівнів життєздатності, спроможності до інноваційного розвитку і подальшого трансформування суб'єктів господарювання.

В залежності від пріоритетів соціально-економічного розвитку, які ставить перед собою суб'єкт господарювання, можуть вибиратися певні показники, за якими слід відстежувати та здійснювати облік згідно фінансово-статичній звітності. Так, більшість зарубіжних дослідників і практиків [5, с. 2 - 10] доводять, щодо переліку цих показників слід включити ті, що:

характеризують у динаміці ключові індикатори ефективності: фінансові, нефі-

нансові та комбіновані (про це констатують 82% - 85 % опитаних респондентів, котрі є представниками бізнесу різних країн, починаючи від Європи, Америки та Канади й, закінчуючи країнами Африки та Близького Сходу);

різні рівні розвитку бізнесу (відповідно 78% респондентів);

відповідальність щодо здійснюваної діяльності (75%);

зв'язки (прямі і зворотні) щодо досягнення стратегічних цілей та ініціатив (72%);

систему мотивацій та стимулювання, котра підвищує лояльність усіх співробітників щодо їхньої зацікавленості у стратегічному соціально-економічному розвитку чи досягненні головної місії діяльності суб'єкта господарювання (70%);

загальні результати діяльності та головні показники місії (65%);

інші орієнтири, що допомагають визначити подальші перспективи розвитку (57%).

Причому ці показники можливо контролювати й обліковувати не тільки у стратегічній перспективі, але й в процесі операційної діяльності. Саме моніторинг (контроль та аналіз) негативних операційних відхилень дозволяє оцінювати можливості прогресу у досягненні стратегічних завдань, скорегувати показники, щодо відповідності їх поставленим орієнтирам, та пов'язати ефективність з лояльною поведінкою персоналу; скоординувати зв'язки у напрямі роз'яснення та проведення спільної колективної роботи щодо розповсюдження інформації серед зацікавлених стейкхолдерів про успішність й необхідність соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання.

Існують й інші підходи щодо визначення обліково-фінансових механізмів соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання [6, с. 167–180] та формування показників щодо їх відстеження [7, с. 429, 430], на кшталт індикаторів оцінювання життєздатності підприємства, як:

а) стійкість, що характеризується коефіцієнтами поточної ліквідності, фінансової незалежності та абсолютної ліквідності.

Ці показники показують взаємодію суб'єктів господарювання із зовнішнім середовищем та його здатність зберігати певну незалежність в рамках означених умов функціонування;

б) надійність, що можна оцінити за рентабельністю власного й основного капіталу, коефіцієнтами оборотності власних коштів, оновленням основних засобів та фондоддачею. Означений набір показників характеризує здатність досягати поставлені стратегічні (чи поточні) цілі за рахунок власних джерел;

в) живучість, що визначається вартістю інвестицій на одиницю виробництва виробничих потужностей, рентабельністю інвестицій та величиною інвестиційного потенціалу промислового підприємства. Саме ці показники ефективності розвитку інвестицій розкривають усі можливості розкриття та трансформації соціально-економічного потенціалу суб'єкта господарювання;

г) вмотивованість, котра описується коефіцієнтом повернення інвестицій, прибутковістю та собівартістю на одиницю продукції, рівнем сукупного ризику діяльності. Ці складові формують мотиви і стимули щодо забезпечення відповідності ситуації рівню соціально-економічного розвитку оточуючого середовища.

Загалом суб'єкти господарювання можуть зосередитись на виборі різних орієнтирів соціально-економічного розвитку. Тому на рисунку 1 представлений обліково-фінансовий механізм, котрий у своєму складі має різні важелі, що можна застосувати в рамках будь-якого суб'єкта господарювання.

Запропонований склад механізму соціально-економічного розвитку дозволить зосередитись на контролі та обліку головних орієнтирів, що визначають зацікавленість та ефективну діяльність суб'єкта господарювання, та оцінити тенденції його стійкого соціально-економічного розвитку відповідно до загальноновизнаних міжнародних стандартів, норм і рівня життєздатності національної економіки.

Рисунок 1 – Склад обліково-фінансового механізму соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання
Джерело: розроблено автором

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумок проведеним дослідженням можна означити такі важливі важелі, котрі слід враховувати в обліково-фінансовій діяльності суб'єктів господарювання при визначенні дієвих механізмів сучасного соціально-економічного розвитку:

1. Формування системи обліку фінансово-економічних показників, за якими визначається позитивний темп розвитку суб'єктів та оцінюється ефективність їхньої діяльності. 2. Запровадження моніторингу та оцінювання розривів, що виникають між орієнтирами, що відповідають цілям тактичного, і поставленій меті стратегічного розвитку.

3. Врахування масштабів впливу інноваційних дифузій на напрями соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання та необхідність налаштування на нові мотиви й стимули трансформування національної економіки під впливом розвитку глобальних соціально-економічних систем.

4. Оцінювання наслідків впливу оточуючого середовища на соціально-

економічний розвиток суб'єктів господарювання, розробка заходів щодо корегування та зміни орієнтирів відповідно досягненням економіки знань, цифровізації суспільних комунікацій та зацікавленості суб'єктів.

5. Управління інноваційною рефлексією соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання шляхом застосування різних стратегічних та тактичних заходів щодо формування стійких інновативних зв'язків в умовах нестабільного оточуючого глобального середовища.

Подальші дослідження будуть спрямовані на пошук та удосконалення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій щодо інноваційної дифузії, надбання та розповсюдження найкращих облікових практик та фінансових оцінювань результатів соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання в умовах постійно змінюваних знань.

Література

References

1. Вугальтер А. Л. *Фундаментальная экономия. Динамика*. Москва: ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. 371 с.

2. Смит А. *Исследование о природе и причинах богатства народов*. Москва: Соцэкгиз, 1962. Режим доступа: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/smit/smit_1.pdf

3. Гессен Д.О. Еріксен Т. Г. *Біг на місці: парадокси конкуренції*. Пер. з норвезьк. І. Сабор. Київ: Ніка-Центр, 2014. 208 с.

4. Україна 2030: *Доктрина збалансованого розвитку*. Львів: Кальварія, 2017. – 168 с.

5. Лоусон Раеф, Дезрочес Деніс, Хітч Тобі *Збалансована система показників – краща практика. Розробка, впровадження і оцінка*. Пер. з англ.; за наук. ред. А. М. Гершуна. Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Буксб 2015. 208 с.

6. *Проблеми розвитку фінансової системи України та шляхи їх вирішення*: монографія / М.І. Карлін, І.В. Шульга, А.В. Кулай та [ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. М.І. Карліна. – Луцьк: Вежа-Друк, 2014. – 364 с.

7. Білопольский М. Г., Андриющенко І.С. Концептуальні положення щодо життєздатності підприємств промислового сектору економіки України. *Модернізація та структурна трансформація соціально-економічної системи України: комунальна контентна організації обслуговування промислового підприємства*: монографія / За заг. ред. О.В. Покатаєвої, Г.Ю. Кучерової. Запоріжжя: КПУ, 2015. С. 423–431.

1. Vugalter, A. L. (2007). *Fundamental economy. Dynamics*. Moscow: Publishing house “Economy”, 371.

2. Smith, A. (1962). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Moscow: Socecgiz. Retrived from: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/smit/smit_1.pdf

3. Hessen, Dag O., Eriksen, Thomas Hylland. (2014). *Hurried in place: paradoxes of competition*. Kyiv: Nik-center, 208.

4. *Ukraine 2030: Doctrine of the balanced development* (2017). Lviv: Kalvaria, 168.

5. Lowson, Raef, Desroches, Denis and Hatch, Toby (2015). *Scorecard Best Practices. Design, Implementation, and Evaluation*. Dnipropetrovsk: Balance Business of Books, 208.

6. Karlin, M.I., Shulga, I.V., Kulai, A.V. and [other] (2014). *Problems of development the financial system of Ukraine and ways of their decision*. By Ed. Karlin I.V. Lutsk: Tower-printing, 364.

7. Bilopolskyi, M. G., Andriustchenko, I. S. (2015). Conceptual positions in relation to viability of industrial enterprises the sector of Ukraine economy. *Modernization and structural transformation of Ukraine socio-economic system: communal content of organizations of maintenance the industrial enterprise*. By Ed. O.V. Pokataeva, G.Yr. Kucherova. Zaporizhzhya: CPU, 423–431.

Стаття надійшла до редакції : 05.02.2020 р.

Стаття прийнята до друку: 30.03.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Калінеску Т. В. Обліково-фінансові механізми соціально-економічного розвитку суб’єктів господарювання / Т. В. Калінеску // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 1(41). – С. 50–57.

УДК 336.24

JEL Classification: M41, M42, O23

ЛІХОНОСОВА Г. С.¹, ЧАПЛИГІН І. К.²

КОНЦЕПЦІЯ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПІДПРИЄМСТВА: ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

DOI: 10.32620/cher.2021.1.07

Постановка проблеми. Розуміння сутності фінансових результатів діяльності підприємств і використання дієвих управлінських рішень щодо майбутнього їх розвитку є ключовою запорукою збільшення ефективності роботи організацій. Одним із актуальних питань щодо обліку, аналізу та аудиту фінансових результатів в умовах конкурентного середовища, є концептуальні аспекти їхньої класифікації. Функціонування підприємства значною мірою залежить від його здатності приносити достатній рівень доходу. *Метою статті є* визначення концепції систематизації фінансових результатів підприємства для подальшого підвищення ефективності обліково-аналітичної роботи організації, виявлення проблем у трактуванні поняття «фінансові результати» з метою удосконалення їхнього обліку, аналізу та аудиту. *Предмет дослідження* – концептуальні аспекти класифікації фінансових результатів діяльності вітчизняних підприємств. *Методи, використані в дослідженні:* порівняння, співставлення, системного та аналітичного підходів, середніх величин, узагальнення та класифікації, діалектичної і формальної логіки. *Виклад основного матеріалу.* У статті виявлено особливості класифікації фінансових результатів діяльності підприємства, визначено існуючі недоліки в нормативно-законодавчому регулюванні України щодо термінології фінансових результатів фірми, досліджено та узагальнено підходи до трактування поняття «фінансові результати», здійснено оцінювання й аналіз фінансових результатів вітчизняних суб'єктів господарювання, запропоновано заходи для вдосконалення обліково-аналітичних та аудиторських процедур щодо фінансових результатів і покращення результативності бізнесу організацій. *Практичне значення одержаних результатів* полягає в можливості застосування наданих рекомендацій для вдосконалення обліково-аналітичних та аудиторських процедур щодо фінансових результатів і покращення ефективності бізнесу вітчизняних підприємств. *Висновки дослідження.* Класифікація фінансових результатів діяльності підприємств є вихідним моментом побудови їх обліку, аналізу та аудиту, проте наявні підходи щодо систематизації фінансових результатів містять багато суперечливих моментів, а тому є недосконалими. Класифікаційні ознаки мають охоплювати комплексне вивчення фінансових результатів та забезпечувати в потрібному розрізі їхнє групування. Запропонована класифікація фінансових результатів діяльності з метою їх обліку, аналізу та аудиту дасть змогу підвищити ефективність обліково-аналітичної діяльності організацій.

Ключові слова:

фінансові результати, систематизація, облік та аудит, аналіз, обліково-аналітична діяльність.

THE CONCEPT OF SYSTEMATIZATION OF FINANCIAL RESULTS OF THE ENTERPRISE: ACCOUNTING AND ANALYTICAL ASPECTS OF ENSURING

Formulation of the problem. Understanding the essence of the financial results of enterprises and using effective management decisions regarding their future development is a key guarantee to increasing the efficiency of organizations. One of the most pressing issues related to accounting, analysis and audit of fi-

¹ Ліхоносова Ганна Сергіївна, д-р екон. наук, професор кафедри фінансів, обліку і оподаткування, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Likhonosova Ganna, Doctor of Economic Sciences, Professor of Finance, accounting and taxation Department National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0001-6552-8920

e-mail: a.likhonosova@gmail.com

² Чаплигін Іван Костянтинович, студент спеціальності 071 «Облік і оподаткування», Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Chaplyhin Ivan, student of 071 Accounting and Taxation Speciality, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-8447-4951

e-mail: iv.13.ch@gmail.com

financial results in the conditions of competitive environment is the conceptual aspects of their classification. The functioning of an enterprise largely depends on its ability to bring a sufficient level of income. *The aim of the research* is to define the concept of systematization of financial results of the enterprise in order to further improve the efficiency of accounting and analytical work of the organization, identify problems in the interpretation of the concept of «financial results» in order to improve their accounting, analysis and audit. *The subject of the research* is conceptual aspects of classification of financial results of domestic enterprises. *The methods of the research*: comparison, juxtaposition, systemic and analytical approaches, mean values, generalization and classification, dialectical and formal logic. *The statement of basic materials*. The article identifies the peculiarities of classification of financial results of the enterprise, defines existing shortcomings in the regulatory and legislative regulation of Ukraine regarding the terminology of financial results of the company, examines and summarizes approaches to the interpretation of the concept of «financial results», evaluates and analyzes the financial results of domestic business entities, measures are proposed to improve accounting, analytical and audit procedures for financial results and improve the business performance of organizations. *The practical significance of the research* lies in the possibility of applying the recommendations provided to improve accounting, analytical and audit procedures for financial results and improve the business efficiency of domestic enterprises. *Conclusions and perspectives of further research*. Classification of financial results of enterprises is the starting point for building their accounting, analysis and audit, but existing approaches to systematizing financial results contain many contradictory points, and therefore are imperfect. Classification features should cover a comprehensive study of financial results and ensure that they are grouped in the right context. The offered classification of financial results for the use of accounting, analysis and audit will increase the efficiency of accounting and analytical activities of organizations.

Key words:

financial results, systematization, accounting and audit, analysis, accounting and analytical activities.

**КОНЦЕПЦИЯ СИСТЕМАТИЗАЦИИ ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ ПРЕДПРИЯТИЯ:
УЧЁТНО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ**

Постановка проблемы. Понимание сущности финансовых результатов деятельности предприятий и использования действенных управленческих решений относительно будущего их развития – ключевой залог повышения эффективности работы организаций. Одним из актуальных вопросов, касаемого учета, анализа и аудита финансовых результатов в условиях конкурентной среды, являются концептуальные аспекты их классификации. Функционирование предприятия в значительной степени зависит от его способности приносить достаточный уровень дохода. *Целью статьи* является определение концепции систематизации финансовых результатов предприятия для дальнейшего повышения эффективности учётно-аналитической работы организации, выявление проблем в трактовании понятия «финансовые результаты» с целью усовершенствования их учёта, анализа и аудита. *Предмет исследования* – концептуальные аспекты классификации финансовых результатов деятельности отечественных предприятий. *Методы, использованные в исследовании*: сравнение, сопоставление, системного и аналитического подходов, средних величин, обобщения и классификации, диалектической и формальной логики. *Изложение основного материала.* В статье выявлены особенности классификации финансовых результатов деятельности предприятия, определены существующие недостатки в нормативно-законодательном регулировании Украины по терминологии финансовых результатов фирмы, исследованы и обобщены подходы к трактованию понятия «финансовые результаты», осуществлено оценивание и анализ финансовых результатов отечественных субъектов хозяйствования, предложены меры по совершенствованию учётно-аналитических и аудиторских процедур относительно финансовых результатов и улучшения результативности бизнеса организаций. *Практическое значение полученных результатов* заключается в возможности применения предоставленных рекомендаций по совершенствованию учётно-аналитических и аудиторских процедур касательно финансовых результатов и повышения эффективности бизнеса отечественных предприятий. *Выводы исследования.* Классификация финансовых результатов деятельности предприятий является исходным моментом построения их учёта, анализа и аудита, однако существующие подходы к систематизации финансовых результатов содержат множество спорных моментов, а потому являются несовершенными. Классификационные признаки должны охватывать комплексное изучение финансовых результатов и обеспечивать в нужном разрезе их группировки. Предложенная классификация финансовых результатов деятельности с целью их учёта, анализа и аудита позволит повысить эффективность учётно-аналитической деятельности организаций.

Ключевые слова:

финансовые результаты, систематизация, учёт и аудит, анализ, учётно-аналитическая деятельность.

Постановка проблеми. На сучасному етапі глобалізації однією з головних умов успішного функціонування суб'єкта господарювання, кінцевою метою його бізнесу є беззбитковість комерційної й іншої діяльності, відшкодування витрат власними доходами, забезпечення в певних розмірах прибутковості та рентабельності, а також їхнє збільшення.

Діяльність будь-якого підприємства залежить від його здатності приносити достатній рівень доходу, запорукою якого є ефективна обліково-аналітична діяльність організації. В умовах середовища конкурентної боротьби підприємство зацікавлене в досягненні високих фінансових результатів.

Актуальність тематики дослідження пов'язана не тільки з важливістю фінансових результатів в економічному розвитку підприємств, але й невирішеністю багатьох проблем, у тому числі відсутності єдиного підходу до розкриття змісту поняття «фінансовий результат», неповноти нормативно-законодавчої бази з питань обліку, аналізу та аудиту фінансових результатів, недосконалість сучасної концепції систематизації фінансових результатів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика трактування категорії та систематизації фінансових результатів діяльності підприємств знайшла відображення в багатьох працях сучасних вітчизняних науковців-економістів, зокрема Ф. Ф. Бутинця, Н. М. Бондаренко, Т. І. Ковальчука [1], І. Ю. Зудової, О. Г. Стась [3], В. П. Мазур [4], О. В. Мелень, О. В. Полтавець [5], О. В. Назаренко, Р. В. Лукаша [6], О. Сарапіної та Я. Кутишенко [10] тощо.

Незважаючи на те, що підходи до класифікації фінансових результатів існують в економічній літературі досить давно, вони досі містять багато спірних моментів, а тому є недосконалими. Тому означена проблематика вимагає подальшого вивчення з урахуванням трансформаційних процесів в умовах ринкової економіки.

Метою статті є визначення концепції систематизації фінансових результатів підприємства для подальшого підвищення ефективності обліково-аналітичної роботи організації, виявлення проблем у трактуванні поняття «фінансові результати» з метою удосконалення їхнього обліку, аналізу та аудиту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розроблення досконалих методик обліку, аналізу та аудиту фінансових результатів потрібно, насамперед, дослідити концепцію їх систематизації. Класифікація фінансових результатів, що здатна задовольняти інформаційні потреби користувачів на високому рівні, є одним із основних аспектів проведення обліково-аналітичних та аудиторських процедур на вітчизняних підприємствах. Тема фінансових результатів діяльності підприємства завжди актуальна, а також є предметом постійного обговорення серед науковці та практиків у сфері економіки та управління підприємством. Тому для того, щоби виявити концепцію систематизації показників фінансового результату спочатку необхідно звернутися до наукових праць відомих вчених, які займалися дослідженням цього питання та проаналізувати термінологію заданої категорії.

Трактування поняття «фінансові результати» є важливим аспектом у формуванні концепції систематизації фінансових результатів підприємства. Розуміння сутності цієї категорії і прийняття дієвих управлінських рішень для подальшого досягнення високих фінансових результатів – основна запорука збільшення ефективності бізнесу організацій.

Переважаюча кількість науковців здебільшого відносять появу поняття «фінансові результати» до часів виникнення початкових форм капіталу та товарного виробництва. В. П. Мазур у своїй праці узагальнив різноманітні підходи до трактування змісту фінансових результатів науковими школами економічної теорії (табл. 1) [4].

Дослідження тлумачень, представлених у таблиці 1, показує, що в ході розвитку економічної теорії зміст і наповнення категорії «фінансові результати» трансформувалося. Спостерігається певний перехід від визначення фінансового результату, як прибутку, що є джерелом багатства, до його тлумачення з погляду додаткової вартості, яка створюється працею найманих робітників [1].

Для детальнішого оцінювання сутності поняття «фінансові результати» проведемо порівняльний аналіз сучасних трактувань цієї категорії серед вітчизняних науковців, який представлено в таблиці 2.

Т а б л и ц я 1 – Концепція трактування економічного змісту фінансових результатів різними науковими школами

№ з/п	Назва школи економічної теорії	Концепція трактування змісту поняття «фінансовий результат»
1	Школа меркантилізму	Фінансові результати, що проявляються у вигляді прибутку, формуються в сфері обігу та торгівлі, які є джерелом багатства
2	Школа фізіократів	Прибуток, як основна форма фінансових результатів, виникає за рахунок природної родючості землі, тобто аграрне виробництво являється основним джерелом багатства
3	Школа політекономії (класична)	Формування фінансових результатів відбувається в сфері виробництва, а прибуток, як заробітна плата і рента, є частиною вартості, що в свою чергу створюється працею
4	Школа марксизму	Основним джерелом формування фінансових результатів є додаткова вартість, що створюється працею найманих працівників в процесі виробництва та реалізується через сферу обігу
5	Неокласична школа	З одного боку, фінансові результати формуються за рахунок капіталу та є ціною даного виробничого фактору, а з іншого, – формуються за рахунок комплексу всіх задіяних виробничих факторів
6	Школа інституціоналізму	Фінансові результати формуються під впливом різних суспільних неекономічних інститутів (НТП, держава, соціальні групи, профспілки тощо)

Джерело: розроблено авторами на підставі [4]

Т а б л и ц я 2 – Визначення поняття «фінансовий результат» різними науковцями

№ з/п	Автор	Сутність поняття «фінансовий результат»
1	Ф. Ф. Бутинець [1]	Прибуток (збиток) від реалізації готової продукції (робіт, послуг)
2	Н. М. Бондаренко, Т. І. Ковальчук [1]	Приріст (зменшення) вартості власного капіталу підприємства, який виникає в процесі його підприємницької діяльності
3	О. В. Мельник, О. В. Полтавець [5]	Отриманий в процесі господарської діяльності прибуток або збиток, що розраховується як різниця між доходами та витратами відображеними у звіті, який відбиває зміну власного капіталу за визначений період та виступає якісним або кількісним показником господарчої діяльності підприємства
4	І. Ю. Зудова, О. Г. Стась [3]	Визначальний критерій ефективності господарювання, позитивне значення якого визначає можливість подальшого розвитку підприємства та створює запас фінансової стійкості, що дає фірмі змогу оперативно реагувати на зміни у ринковій кон'юнктурі
5	О. В. Назаренко, Р. В. Лукаш [6]	Виражений в грошовій формі показник результативності діяльності суб'єкта господарювання шляхом зіставлення визначених доходів та витрат понесених на їхнє отримання, що може бути представлений у формі прибутку або збитку

Джерело: розроблено авторами на підставі [1, 3, 5, 6]

Незважаючи на різні формулювання, вітчизняні вчені та практики зводять визначення фінансових результатів переважно до поняття «прибуток або «збиток».

Проведений аналіз наукових праць дозволяє стверджувати, що сучасна концепція трактування сутності категорії «фінансовий результат» стосуються в основному визна-

чення його як зміни капіталу та грошових коштів, як різниці між доходами і витратами на основі його розрахунку, як визначальний критерій ефективності бізнесу тощо.

Сутність фінансового результату діяльності також визначається через його економічні функції, які наведено в таблиці 3.

Економічні функції фінансових результатів

№ з/п	Функція	Зміст
1	Регулювання	Сутність цієї функції полягає в регулюванні грошових потоків і розподілі по різних фондах
2	Стимулювання	Сутність цієї функції полягає в необхідності зростання прибутку для підвищення результативності діяльності підприємства
3	Контролювання	Сутність цієї функції полягає в контролі за ефективністю бізнесу організації
4	Альтернативне використання ресурсів	Сутність цієї функції полягає в пошуку альтернативних способів використання ресурсів

Джерело: розроблено авторами на підставі [2]

Отже, економічний зміст фінансових результатів полягає в тому, що вони є інструментами конкурентоспроможності підприємства, гарантом погашення зобов'язань перед державою, діловими партнерами та колективом працівників, а також джерелом розвитку суб'єкта господарювання.

Систематизація фінансових результатів діяльності будь-якого суб'єкта господарювання значно залежить від нормативної бази, що регулює правові та економічні відносини підприємства з державою, з іншими організа-

ціями, з трудовим колективом тощо. Тому одним із важливих питань також є огляд нормативно-правової бази з обліку, аналізу та аудиту фінансових результатів господарської діяльності підприємства.

В Україні структуру нормативно-правового регулювання щодо фінансових результатів можна умовно поділити на шість рівнів, які містять законодавчі акти, що регламентують обліково-аналітичні та аудиторські процедури (рисунок 1).

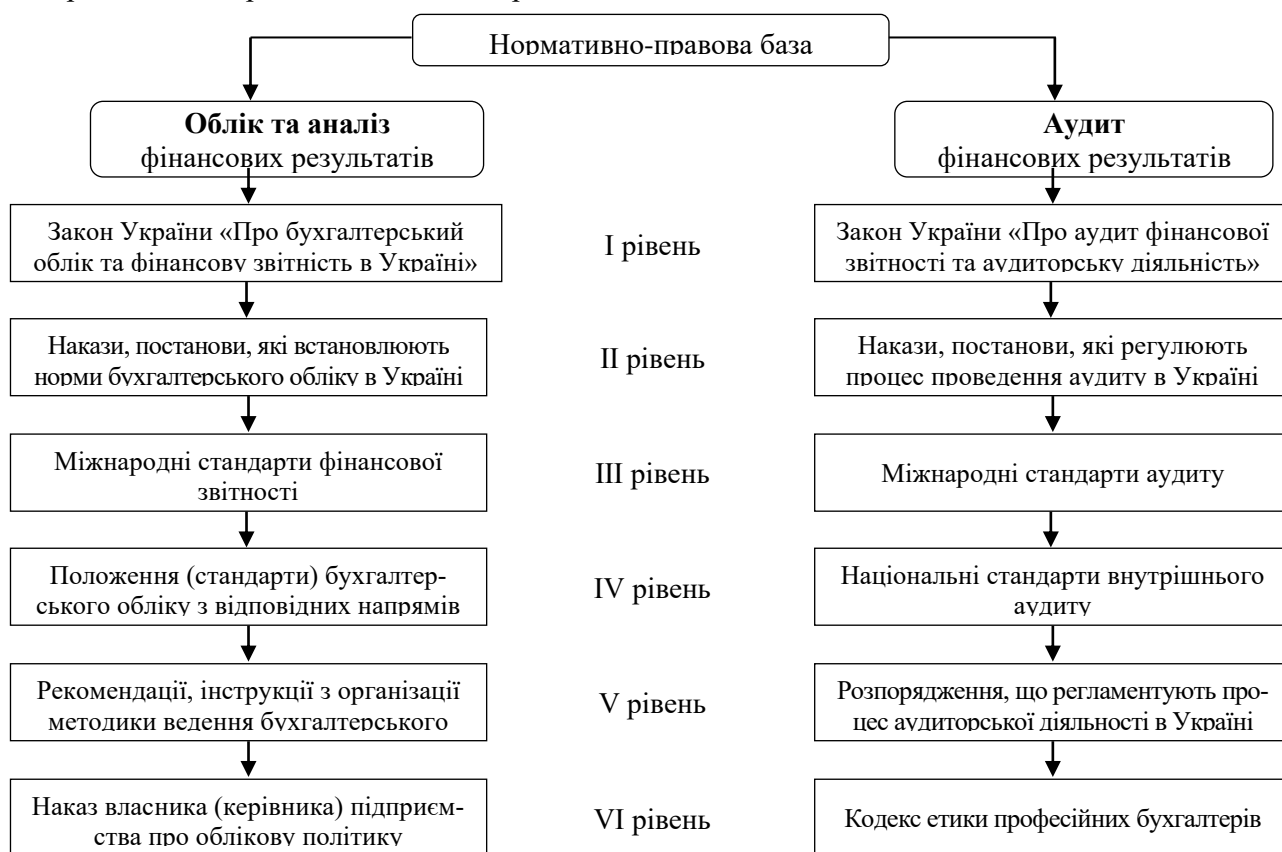

Рисунок 1 – Рівні нормативно-правового регулювання обліку, аналізу та аудиту фінансових результатів в Україні

Джерело: розроблено авторами на підставі [9]

Вивчення нормативно-правового регулювання показало, що в законодавстві України термін «фінансові результати» детально не розглядається, а лише обґрунтовується зміст категорій «прибуток» та «збиток» [1].

Так, згідно з НП(С)БО1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», фінансовим результатом діяльності підприємства може бути визначений прибуток або збиток. Прибуток – це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати, а збиток, у свою чергу, – перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого вони були здійснені [7].

Варто зазначити, що вищезазначені нормативно-законодавчі акти взагалі не містять систематизації фінансових результатів, яка могла бути застосована для створення дієвих

інформаційних обліково-аналітичних моделей. Класифікація фінансових результатів, насамперед, потрібна для застосування відповідних рішень користувачами, а тому повинна мати цілий комплекс за певними ознаками, що збільшить аналітичність наведеної інформації [5].

Також для виявлення особливостей концепції систематизації фінансових результатів діяльності й запропонування рекомендацій щодо вдосконалення обліково-аналітичних та аудиторських процедур і покращення ефективності бізнесу необхідно проаналізувати отримані фінансові результати вітчизняних організацій за останні роки. Розмір фінансових результатів до оподаткування підприємств України наведено в таблиці 4.

Т а б л и ц я 4 – Фінансові результати до оподаткування підприємств України за 2018-2020 рр.
У тисячах грн

Роки	Підприємства, які одержали:				Фінансовий результат (сальдо) до оподаткування	Темп приросту, %
	прибуток		збиток			
	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат		
2018	74,30	668 893 496,8	25,70	299 681 235,1	369 212 261,7	–
2019	74,00	869 642 104,6	26,00	256 598 069,1	613 044 035,5	66,04
2020	65,20	411 809 900,0	34,80	318 491 900,0	93 318 000,0	-74,73

Примітка. На офіційному веб-сайті Державної служби статистики України на час написання статті інформація за 2020 рік інформація надана тільки за січень-вересень цього року.

Джерело: розроблено авторами на підставі [8]

Дані таблиці 4 показують, що загальна питома вага вітчизняних підприємств, які отримали прибуток до оподаткування, має тенденцію зниження за аналізовані роки. Так, загальна частка таких підприємств зменшу-

ється з 74,30 % за 2018 рік до 65,20 % у 2020 році.

Розмір фінансових результатів після оподаткування підприємств України наведено в таблиці 5.

Т а б л и ц я 5 - Чистий прибуток (збиток) підприємств України за 2018-2020 рр.

У тисячах грн

Роки	Підприємства, які одержали:				Фінансовий результат (сальдо) до оподаткування	Темп приросту, %
	прибуток		збиток			
	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат		
2018	73,90	584 358 002,5	26,08	296 052 534,4	288 305 468,1	–
2019	73,60	772 019 623,4	26,42	248 240 621,9	523 779 001,5	81,68
2020	64,50	209 117 400,0	35,50	298 942 000,0	-89 824 600,0	-131,16

Примітка. На офіційному веб-сайті Державної служби статистики України на час написання статті інформація за 2020 рік інформація надана тільки за січень-вересень цього року.

Джерело: розроблено авторами на підставі [8]

За даними табл. 5 видно, що загальна частка прибуткових підприємств в Україні має також спадаючу тенденцію у досліджуваному періоді. Питома вага організацій, що отримали чистий прибуток, усього по еконо-

міці знижується з 73,90 % у 2018 році до 64,50 % за 2020 рік.

Визначимо загальну динаміку фінансових результатів діяльності вітчизняних підприємств за 2018-2020 рр. на рисунок 2.

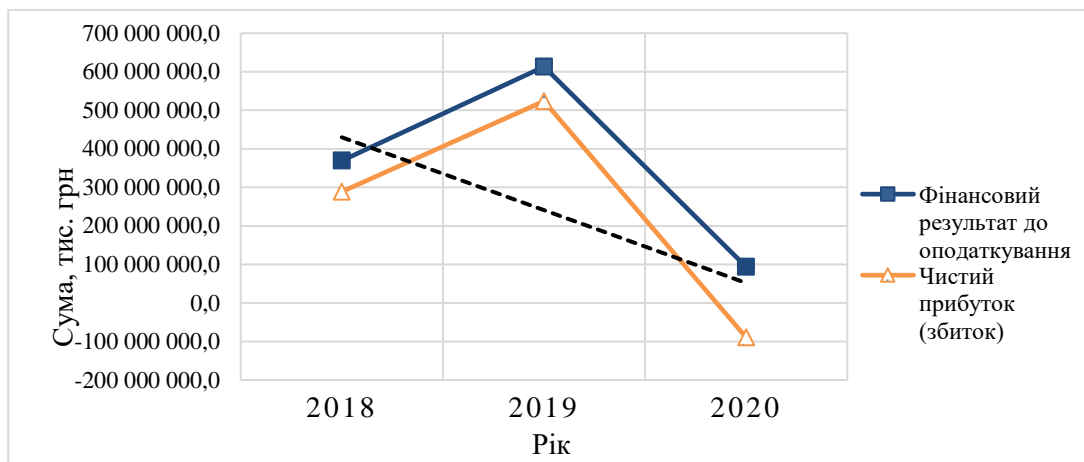

Рисунок 2 – Динаміка фінансових результатів підприємств України за 2018-2020 рр.
Джерело: розроблено авторами на підставі [8]

Факторний аналіз дає можливість припустити, що останні три місяці 2020 року не зможуть змінити ситуацію, і в кінцевому підсумку загальна сума фінансового результату українських підприємств за цей період буде набагато менше, ніж за попередні роки. Тому за даними рис. 2 можемо стверджувати, що прибуток підприємств України в період з 2010 р. по 2020 р. має неоднозначну тенденцію, що також підтверджується спадаючою лінією тренду. Так, у 2020 році відбулось різке скорочення фінансових результатів і формування значної суми збитків. Це свідчать про руйнівний вплив, що досі спричиняється відповідними епідеміологічними подіями, результати якого вітчизняним підприємствам ще не вдалося компенсувати заробленими прибутками в останні роки.

Практичну значимість класифікації фінансових результатів переоцінити неможливо. По-перше, вона забезпечує групування та систематизацію даних про фінансові результати, що виступають основними об'єктами обліково-аналітичної діяльності підприємств, у різних інформаційних розтинах залежно від цільової спрямованості їхнього використання. По-друге, класифікація значною мірою визначає основні напрями організації обліку, аналізу та аудиту фінансових результатів на прикладному рівні, оптимальний ступінь співвідношення й взаємозв'язку окремих їх-

ніх елементів, вибір відповідних методів і моделювання управлінських рішень [10].

Систематизація фінансових результатів підприємств має бути теоретично обґрунтованою та застосування її на практиці повинно визначатися необхідністю.

Узагальнивши сучасні підходи до трактування фінансових результатів та проаналізувавши їхнє отримання вітчизняними підприємствами за останні роки, можна запропонувати наступну класифікацію фінансових результатів, що представлена в таблиці 6.

Запропонована систематизація розширює важливі ознаки для підвищення та забезпечення обліково-аналітичної інформації про фінансові результати. Наприклад, класифікаційна ознака для розширення аналітичних здібностей управлінського обліку, пропонує впровадження вертикального та горизонтального групування.

Така класифікація має принципові властивості для забезпечення та збільшення оперативності інформації у фінансових результатах обліково-аналітичної діяльності, оскільки складання фінансових результатів горизонтальним методом передбачає вивчення витрат, доходів і фінансових результатів в розрізі їх видів на рівні компанії в загальному, ґрунтуючись на розроблених планах на рік з щомісячною розробкою даних, а вертикальний принцип формування фінансових результатів забезпечить достовірні аналітичні дані на рівні класу відповідальності [5].

Т а б л и ц я 6 - Концепція систематизації фінансових результатів підприємств

Класифікація фінансових результатів	
Обліковий аспект	Аналітичний аспект
1. У залежності від виду діяльності: – операційний; – фінансовий; – інвестиційний.	1. Відповідно до методики розрахунку: – валовий; – чистий; – маржинальний.
2. Відповідно до джерела формування: – від реалізації товарів, робіт, послуг; – від фінансових операцій.	2. У залежності від відповідності плану: – недоотриманий; – плановий; – надлишковий.
3. У залежності від періоду формування: – минулий; – звітний; – майбутній.	3. Відповідно до бази оцінки: – обліковий; – податковий.
4. Відповідно до способу використання: – нерозподілений; – розподілений.	4. У залежності від особливості оподаткування: – оподаткований; – звільнений від оподаткування.
5. У залежності від макроекономічної ситуації: – нестійкий; – стабільний.	5. Відповідно до мети управління: – за горизонтальним групуванням; – за вертикальним групуванням.
6. Відповідно до характеру отримання: – негативний; – нульовий; – позитивний.	6. У залежності від можливості отримання: – малоймовірний; – імовірний – високовірогідний.
7. У залежності від групи доходів: – цільові; – нейтральні; – додаткові.	7. Відповідно до сукупності: – окремий; – загальний.

Джерело: розроблено авторами на підставі [5, 10]

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, дослідження концепції систематизації фінансових результатів підприємств дає можливість усвідомити причини необхідності постійного вдосконалення обліково-аналітичних та аудиторських процедур для визначення напрямів подальшого розвитку бізнесу організацій.

Систематизація фінансових результатів діяльності підприємств є вихідним моментом побудови їх обліку, аналізу та аудиту, проте наявні підходи щодо класифікації фінансових результатів містять багато суперечливих моментів, а тому є недосконалими. Класифікаційні ознаки мають охоплювати комплексне вивчення фінансових результатів та забезпечувати в потрібному розрізі їхнє групування.

Проведене оцінювання концепції трактування поняття «фінансові результати» дозволяє відокремити три точки зору науковців, як:

- підсумки (результати) діяльності організації;
- прибуток (збиток) підприємства;
- приріст (зменшення) власного капіталу.

Нормативно-правове регулювання обліку, аналізу та аудиту фінансових результатів визначається чинним законодавством, однак у

ньому взагалі відсутня класифікація фінансових результатів, яка могла бути використана для створення ефективних інформаційних обліково-аналітичних моделей. Тому авторами була запропонована класифікація фінансових результатів у розрізі певних ознак, що відображає обліковий та аналітичний аспекти, розуміння яких необхідно для прийняття керівництвом і користувачами відповідних рішень.

Для вдосконалення обліково-аналітичних та аудиторських процедур щодо фінансових результатів і покращення ефективності бізнесу вітчизняних підприємств доцільними вважаємо такі рекомендації:

1) закріплення на законодавчому рівні сутності такої категорії, як «фінансові результати», та уточнення переліку показників, що характеризують фінансові результати діяльності підприємств;

2) розширення класифікаційних ознак, що дасть змогу у майбутньому розробити результативні механізми та систему управління певними складовими фінансових результатів для регулювання їхнього рівня в довгостроковій та короткостроковій перспективі;

3) розроблення спеціальних реєстрів, а саме: аналітичних відомостей про фінансові

результати щодо узагальнення облікової інформації для задоволення інформаційних потреб різних користувачів.

Напрямами подальших досліджень буде оцінювання ефективності запропонованої класифікації фінансових результатів та розроблення моделі діджиталізації їхнього обліку та аудиту.

Література

1. Бондаренко Н. М., Ковальчук Т. І. Економічна сутність фінансових результатів діяльності підприємства. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Економіка*. 2014. № 8 (4). С. 75-81.

2. Єфімова О. В. *Фінансовий аналіз: сучасний інструментарій для прийняття економічних рішень*. Москва: Омега-Л, 2015. 352с.

3. Зудова І. Ю., Стась О. Г. Сутність та значення фінансових показників в системі функціонування підприємства. *Молодий вчений*. 2017. № 10 (50). С. 893-897.

4. Мазур В. П. Економічний зміст поняття фінансових результатів сільськогосподарської діяльності. *Облік і фінанси АПК*. 2011. № 3. С. 68-71.

5. Мелень О. В., Полтавець О. В. Фінансові результати діяльності підприємства: визначення, класифікація, управління. *Вісник НТУ «Харківський політехнічний інститут»*. Серія: Економічні науки. 2017. № 46 (1267). С. 109-114.

6. Назаренко О. В., Лукаш Р. В. Фінансові результати: сутність та особливості організації бухгалтерського обліку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 22. С. 19-25.

7. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: затверджене наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73, зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>

8. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

9. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/>

10. Сарапіна О., Кутишенко Я. Вдосконалення обліку фінансових результатів. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2014. № 2. С. 101-104.

References

1. Bondarenko, N. M., Kovalchuk, T. I. (2014) Economic essence of financial results of the enterprise activities. *Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series: Economics*, 8 (4), 75-81.

2. Efimova, O. V. (2015). *Financial analysis: modern tools for making economic decisions*. Moscow: Omega-L, 352.

3. Zudova, I. Y., Stas, O. G. (2017) The Essence and significance of financial indicators in the system of functioning of the enterprise. *A young scientist*, № 10 (50), 893-897.

4. Mazur, V. P. (2011). Economic content of the concept of financial results of agricultural activities. *Accounting and finance of the AIC*, 3, 52-57.

5. Melen, O. V., Poltavets, O. V. (2017) Financial results of the business of the enterprise: definition, classification, management by them. *Bulletin of NTU «Kharkiv Polytechnic Institute»*. Series: *Economic Sciences*, 46 (1267), 109-114.

6. Nazarenko, O. V., Lukash, R. V. (2018). Financial results: the essence and features of the of accounting organization. *Investment: practice and experience*, 22, 19-25.

7. National regulation (standard) of accounting 1 «General requirements for financial reporting»: approved by the order of the Ministry of Finance of Ukraine dated 07.02.2013 No. 73, with changes and additions. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>

8. Official website of the State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

9. Official website of the Ministry of Finance of Ukraine. Retrieved from: <https://mof.gov.ua/>

10. Sarapina, O., Kutishenko, Y. (2014). Improving accounting for financial results. *International collection of scientific papers*, 2, 101-104.

Стаття надійшла до редакції : 11.01.2021 р.

Стаття прийнята до друку: 30.03.2021р.

Бібліографічний опис для цитування :

Ліхоносова Г. С. Концепція систематизації фінансових результатів підприємства: обліково-аналітичні аспекти забезпечення / Г. С. Ліхоносова, І. К. Чаплигін // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 1 (41). – С. 58–66.

ВІДОБРАЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО КАПІТАЛИ В ІНТЕГРОВАНІЙ ЗВІТНОСТІ

DOI: 10.32620/cher.2021.1.08

Постановка проблеми. Забезпечення потреб зацікавлених осіб у розкритті фінансової й нефінансової інформації щодо результативності діяльності підприємств актуалізує вирішення проблеми розкриття інформації про внесок капіталів у створення доданої вартості в інтегрованій звітності. *Метою статті* є дослідження проблем формування інтегрованої звітності та обґрунтування науково-методичних рекомендацій щодо відображення у звітності показників формування та використання капіталів. *Об'єкт дослідження* – процес формування обліково-аналітичної інформації в інтегрованій звітності. *Методи, що використані у дослідженні:* логічно-змістовний, наукового узагальнення, індукції, дедукції, аналізу, синтезу. *Гіпотезою дослідження* є припущення з удосконалення інформаційного забезпечення складання інтегрованої звітності шляхом розкриття інформації про капітали згідно з вимогами міжнародних стандартів, що сприятиме підвищенню ефективності прийняття управлінських рішень щодо створення цінності та задоволенню інформаційних потреб зацікавлених осіб. *Виклад основного матеріалу* На основі дослідження проведено аналіз структури інтегрованих звітів окремих компаній, визначено їх переваги та недоліки, базові принципи складання інтегрованої звітності, розкрито показники інтегрованої звітності у розрізі шести видів капіталів, визначено етапи формування інформації про людський капітал в інтегрованій звітності. *Оригінальність та практичне значення* полягають в описі інформації про капітали в інтегрованій звітності та розробці рекомендацій щодо формування інформаційно-аналітичної платформи щодо показників людського капіталу. *Висновки дослідження.* Проведене дослідження доводить, що розкриття інформації про капітали в інтегрованій звітності дозволяє сформулювати місію та бачення щодо перспектив нарощування цінності на майбутнє. Наведена система показників, що характеризують ефективність людського капіталу, дозволяє оцінити внесок капіталу у створення вартості підприємства та сформулювати стратегію його сталого розвитку.

Ключові слова:

інтегрована звітність, капітали, людський капітал, витратна модель оцінки людського капіталу, вартість, аналіз ефективності.

REFLECTING INFORMATION ABOUT CAPITAL IN INTEGRATED REPORTING

Formulation of problem. Meeting the needs of stakeholders for the disclosure of financial and non-financial information about the effectiveness of enterprises actualizes the solution of disclosure of information about the contribution of capital to the creation of value added in integrated reporting. *The aim of the article* is research of problems of formation of the integrated reporting and justification of scientific and methodical recommendations about reflecting indicators of the formation and use of capital in reporting. *The object of the research* is the process of the forming accounting and analytical information in integrated reporting. *Methods used in the research:* logical and informative, scientific generalization, induction, deduction, analysis, synthesis. *The hypothesis of the research* is the assumption about improving the information support for integrated reporting by disclosing information about capital in accordance with the requirements of international standards that will contribute to increasing the effectiveness of management decisions about creation of value and addressing informational needs of stakeholders. *The statement of basic materials.* Based on the research, the structure of integrated reportings of individual companies is analyzed, their advantages and disadvantages, the basic principles of the formation of integrated reporting are determined, indicators of integrated reporting in terms of six types of capitals are disclosed, the stages of

¹ **Прозоров Денис Вікторович**, аспірант кафедри облікових технологій та оподаткування, Університет банківської справи, м. Львів, Україна.

Prozorov Denys, postgraduate of Accounting technologies and Taxation Department, Banking University, Lviv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-2459-2499

e-mail: den.proz.ua@gmail.com

formation of the information about human capital in the integrated reporting are determined. *The originality and practical significance of the research* is the description of the information about capital in integrated reporting of scientific and methodical recommendations for the disclosure of information about the capital of integrated reporting and the formation of information and analytical platform for human capital *Conclusions and perspectives of further research*. The research proves that the disclosure of information about capital in integrated reporting allows to form the mission and vision about the prospects of increasing value for the future. The given system of indicators characterizing efficiency of human capital allows to estimate the contribution of the capital in creation of value of the enterprise and to form strategy of its sustainable development.

Key words:

integrated reporting, capital, human capital, cost model of estimation of human capital, value, analysis of efficiency.

ОТОБРАЖЕНИЕ ИНФОРМАЦИИ О КАПИТАЛАХ В ИНТЕГРИРОВАННОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Постановка проблемы. Обеспечение потребностей заинтересованных лиц в раскрытии финансовой и нефинансовой информации о результативности деятельности предприятий актуализирует решение проблемы раскрытия информации о вкладе капиталов в создание добавленной стоимости в интегрированной отчетности. *Целью статьи* является исследование проблем формирования интегрированной отчетности и обоснование научно-методических рекомендаций по отражению в отчетности показателей формирования и использования капиталов. *Методы, использованные в исследовании:* логически-содержательный, научного обобщения, индукции, дедукции, анализа, синтеза. *Гипотезой исследования* является предположение по совершенствованию информационного обеспечения составления интегрированной отчетности путем раскрытия информации о капиталах согласно требованиям международных стандартов, что будет способствовать повышению эффективности принятия управленческих решений по созданию ценности и удовлетворению информационных потребностей заинтересованных лиц. *Изложение основного материала.* На основе исследования проведен анализ структуры интегрированных отчетов отдельных компаний, определены их преимущества и недостатки, базовые принципы составления интегрированной отчетности, раскрыты показатели интегрированной отчетности в разрезе шести видов капиталов, определены этапы формирования информации о человеческом капитале в интегрированной отчетности. *Оригинальность и практическое значение* заключаются в описании информации о капиталах в интегрированной отчетности и разработке рекомендаций по формированию информационно-аналитической платформы по показателям человеческого капитала. *Выводы и перспективы дальнейших исследований.* Проведенное исследование доказывает, что раскрытие информации о капиталах в интегрированной отчетности позволяет сформировать миссию и видение перспектив наращивания ценности на будущее. Приведенная система показателей, характеризующих эффективность человеческого капитала, позволяет оценить вклад капитала в создание стоимости предприятия и сформировать стратегию устойчивого развития.

Ключевые слова:

интегрированная отчетность, капиталы, человеческий капитал, расходная модель оценки человеческого капитала, стоимость, анализ эффективности.

Постановка проблеми. Посилення глобалізаційних процесів, динамічність та невизначеність ринкового середовища функціонування суб'єктів господарювання, підвищені вимоги зацікавлених осіб обумовлюють необхідність розкриття інформації щодо стратегії та перспектив створення цінності. Інтегрована корпоративна звітність, яка орієнтована на інтегроване мислення, відображає результативність управління всіма видами капіталу, інформацію про ризики бізнесу та можливості створення цінності в контексті соціальної, екологічної і економічної діяльності.

Міжнародними стандартами інтегрованої звітності передбачені елементи та принципи її складання, проте компанії не завжди їх дотримуються, оскільки звітність не обов'язково і тому складається у довільній формі. Інтегрована звітність повинна стати платформою для всіх зацікавлених осіб, яким важливо визначити потенціал підприємства створювати вартість на довгострокову перспективу. Особливого значення набуває розкриття в інтегрованій звітності інформації про людський капітал, оскільки люди виступають основним активом підприємства, завдяки якому створюється додана вартість.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання формування інтегрованої корпоративної звітності досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких Р. Бергман и Дж. Росс [1], М. Педріні [2] Д. Бранвік [3], К. Безверхий [4], О. Єфимова [5], М. Корягін [6].

Так, М. Педріні [2] робить акцент на інтеграції фінансової і нефінансової інформації та розкритті фінансових драйверів створення вартості. Вчений зазначає, що інтегрована звітність об'єднує дані соціальної звітності та звіту про інтелектуальний капітал. А. Колк і Дж.Пінске [7] у своєму дослідженні розкривають взаємозв'язок соціальної звітності і звіту Ради директорів. Р. Костирко і Т. Лісничка [8] доводять, що соціальна відповідальність бізнесу має тісний зв'язок з прибутковістю та створенням цінності та пропонують формувати інтегровану звітність на основі фінансової, статистичної, соціальної та екологічної звітності. О. Єфимова [5, с. 48] пропонує інтеграцію фінансової та нефінансової інформації на основі розробки ключових показників ефективності (KPI) із врахуванням істотних аспектів сталого розвитку.

Незважаючи на велику кількість наукових праць з питань формування інтегрованої звітності, питання її обліково-аналітичного забезпечення є ще недостатньо дослідженим. Рекомендації міжнародного стандарту інтегрованої звітності, на превеликий жаль, носять лише загальний характер, але можуть бути поштовхом для подальшого удосконалення теоретико-методологічної бази та розробки нових методик.

Мета статті полягає у дослідженні проблем формування інтегрованої корпоративної звітності та обґрунтування порядку відображення інформації про людський капітал.

Виклад основного матеріалу дослідження. Модель інтегрованої звітності ґрунтується на поєднанні показників фінансової діяльності і сталого розвитку підприємств, що віддзеркалює ризики і можливості на основі взаємозв'язку факторів економічної, соціальної, екологічної і фінансової складових та дозволяє оцінити внесок капіталів у створення вартості.

Методологічним базисом підготовки інтегрованої звітності є стандарти GRI [9], AA1000 [10], ISO 26000 [11], ISO 14000 [12], проте компанії можуть розробляти внутрішні

нормативні документи, які дещо відрізняються за змістом від міжнародних.

Головна проблема полягає у формуванні інформаційного забезпечення складання інтегрованої звітності. Враховуючи добровільний характер структури інтегрованої звітності, слід зазначити, що вона потребує розширення та доповнення у контексті надання даних про ключові фактори, що впливають на ділову репутацію, віддачу капіталів та потенціал створення вартості.

Результати аналізу структури інтегрованої звітності досліджуваних компаній засвідчили про фрагментарне розкриття інформації у триєдиному підсумку щодо результатів економічної, соціальної, екологічної діяльності та різнобічність структури показників звітності, що ускладнює порівняння даних різних компаній. Зокрема, в основному розкривається інформація про місію, опис бізнес-моделі, стратегію, взаємодію із зацікавленими сторонами, корпоративне управління, засоби підвищення ділової репутації та інвестиційної привабливості, ризики, перспективи на майбутнє. Так, група ДТЕК в інтегрованій звітності надає покроковий план реалізації стратегії та розкриває інформації про екологічну діяльність [13]; у звітності ДП «НАЕК «Енергоатом» відображаються способи взаємодії із зацікавленими користувачами та зроблено акцент на показниках соціальної діяльності [14]; система компаній «Кока-Кола в Україні» демонструє зв'язок бізнес-моделі та стратегії [15].

До основних недоліків інтегрованих звітів досліджуваних компаній можна віднести:

- фрагментарне розкриття інформації про активи і зобов'язання, переважання описової інформації над аналітичною і порівняльною;
- відсутність єдиного підходу до розкриття інформації за елементами звітності;

- невідповідність ринкової вартості активів та зобов'язань їх балансовій вартості;
- превалювання позитивної інформації над негативною, внаслідок чого створюється завищене уявлення про стан та результати діяльності підприємства;

- недостатня інформація про положення компанії на ринку та систему внутрішнього контролю;

- соціальні показники в основному відображаються індикаторами стану ринку праці (безпечна праця, оплата праці, кар'єрне зростання, частка осіб із місцевих громад у керів-

ництві компанії, пільги, рівень виробничого травматизму та професійних захворювань).

Результати дослідження показали, що найбільш придатним є змішаний підхід до формування інтегрованої звітності, що передбачає розробку комплексного документа, який містить лише суттєву та релевантну інформацію, сформовану за ознакою співставності зі стратегією підприємства та процесом створення доданої вартості. Так, правомірно є точка зору О. Кравченко та Н. Овчарової [16, с. 364], що інтегрована звітність повинна розкривати інформацію про різні види капіталу.

Згідно з рекомендаціями Глобальної ініціативи зі звітності (GRI), інтегрована корпоративна звітність повинна розкривати інформацію за економічною, соціальною та екологічною складовими.

Базові принципи підготовки інтегрованої звітності визначені Міжнародною радою з інтегрованої звітності у документі «Інтегрована звітність — цінності взаємодії в XXI столітті» [17], зокрема стратегічний фокус і орієнтація на майбутнє, зв'язність інформації, взаємодія із зацікавленими сторонами, суттєвість, стислість, достовірність і повнота, сталість і порівнянність. Згідно зі GRI, принципами інтегрованої звітності є: сталий розвиток, стратегічна спрямованість, зв'язність інформації, відносини зі стейкхолдерами, релевантності, достовірності, суттєвості, надійності і повноти.

Формуванню інтегрованої звітності передуює систематизація облікової інформації про капітали і їх вплив на вартість, витрати, що забезпечують функціонування бізнес-моделі, результати діяльності. Виходячи з мети інтегрованої звітності – відображення процесу створення вартості з орієнтацією на майбутнє, у звітності повинна розкриватися лише суттєва інформація щодо цінності у розрізі капіталів.

Реалізація принципу зв'язності інформації, що проявляється через оцінку реальної вартості компанії шляхом використання моделі дисконтованих грошових потоків, сприятиме фокусуванню звітності на майбутнє та узгодженню інтересів зацікавлених осіб. При цьому вибір варіанту розрахунку вартості капіталу залежить від форм власного капіталу (звичайні та привілейовані акції), організаційно-правової форми підприємства, способів розрахунку вартості власного капіталу (модель вартості через дисконтування доходів,

SAPM) і запозиченого капіталу (відсоткова ставка). Тому необхідно в інтегрованій звітності розкривати фактори, що впливають на зростання вартості компаній, а саме: нарощення операційного прибутку, зниження середньозваженої вартості капіталу, вибір найбільш дешевих складових капіталу і зниження ризиків компанії, впровадження інвестиційних проектів з високою внутрішньою нормою дохідності.

Основою створення вартості та реалізації стратегії підприємства виступає його бізнес-модель, що передбачає трансформацію наявних та залучених ресурсів у кінцевий продукт та результати. Під залученими ресурсами мається на увазі капітал підприємства, що переносить свою вартість на кінцевий продукт і приводить до зростання доданої вартості у довгостроковій перспективі. Відображення вартісних показників в інтегрованій звітності перетворює її на важливе джерело інформації для оцінки ефективності використання інвестованих ресурсів, визначення рівня доданої вартості на вкладений капітал, що становить інтерес для стейкхолдерів і шехолдерів [6, С. 265-266].

Міжнародний стандарт інтегрованої звітності (The International Integrated Reporting Framework; IIRF) [18] орієнтує на розкриття інформації про капітали: фінансовий, виробничий, інтелектуальний, людський, соціальний, природний. Система показників щодо формування та використання капіталів надає можливість оцінити рівень приросту доданої вартості на вкладений капітал. У таблиці 1 показано опис показників за видами капіталів та надано характеристику їх впливу на зміни капіталу, що приводять до зростання вартості.

Наведена у міжнародному стандарті характеристика капіталів є багатоаспектною і відображає різні сторони діяльності та їх вплив на створення цінності в рамках економічної, соціальної та екологічної діяльності.

Особливої уваги заслуговує розкриття в інтегрованій звітності інформації про людський капітал, оскільки здібності, професійні якості та навички працівників відіграють ключову роль у процесі створення вартості підприємств. Людський капітал як облікова категорія визнається активом, який забезпечує отримання економічних вигод від інших активів підприємства та гіпотетично піддається оцінці для цілей відображення в обліку та звітності.

Т а б л и ц я 1 – Характеристика капіталів підприємства згідно Міжнародного стандарту інтегрованої звітності

Капітал	Характеристика капіталів згідно п.2.15 Міжнародного стандарту інтегрованої звітності [18]	Зміни капіталу, що приводять до зростання вартості компанії
Фінансовий	Створюється шляхом залучення коштів власників, акціонерів та кредиторів	Прибуток, зростання власного та запозиченого капіталу
Виробничий	Необоротні та оборотні активи, що беруть участь у процесі виробництва товарів та наданні послуг	Придбання основних засобів та їх дооцінка, незавершене виробництво, запаси
Інтелектуальний	Право інтелектуальної власності, ліцензії, патенти, ноу-хау	Нематеріальні активи, створення, придбання нематеріальних активів
Людський	Освіта, навички, здібності, мотивація	Підвищення професійної кваліфікації та навичок, зростання мотивації працівників
Соціально-репутаційний	Відносини із зацікавленими сторонами	Зростання капіталу за рахунок бренду, поліпшення відносин з контрагентами, дотримання корпоративної етики
Природний	Вичерпні та невичерпні природні ресурси, що залучені в процес виробництва	Ефективне використання природних ресурсів, зниження забруднення повітря, води, ґрунту, збереження рослинного і тваринного світу

Джерело: розроблено автором на підставі [18]

Більшість вчених схиляється до думки, що людина має бути включена до складу капіталу з наступних причин:

вкладення в людський капітал є реальними витратами;

праця людського капіталу збільшує національне багатство країни;

витрати на продукт, що збільшують його вартість, призводять до збільшення національного багатства країни.

Перший етап передбачає розробку облікової політики людського капіталу, в межах якої визначаються інформаційні потреби користувачів та розрізи інформації, які необхідні для складання соціальної звітності, яка є складовою інтегрованої. Елементами людського капіталу є: капітал освіти, капітал охорони здоров'я, капітал перепідготовки на підприємстві, мотивація.

На другому етапі визначається порядок формування організаційно-методичного забезпечення обліку та оцінки людського капіталу, яке охоплює методи, інструментарій та процедури. Під методичним забезпеченням в даному контексті розуміють сукупність методів і методик аналізу, що застосовуються для обробки і аналізу обліково-аналітичної інформації, в результаті чого отримуються дані, необхідні для прийняття управлінських рішень та складання звітності. Оскільки власниками фінансового капіталу виступають як люди, так і підприємства, то він не відображається на балансі підприємства. Оцінка людського капіталу здійснюється на основі внеску у додану вартість.

Виходячи з того, що генеруючі фактори вартості не завжди знаходять належне відображення у звітності підприємства, виникає потреба їх додаткового розкриття та оцінки їх впливу. У Звіті також повинні бути детально описані методи оцінки впливу таких факторів та зроблені висновки щодо мінімізації їх негативного впливу. Окремим аспектом розкривається узагальнення результатів оцінки на основі застосування відповідних методів оцінки вартості підприємства шляхом узгодження отриманих результатів та зведення їх до єдиної величини вартості [6, с. 310].

Стосовно оцінювання людського капіталу підприємства використовуються традиційні підходи: витратний, дохідний, експертний і порівняльний. Для облікової оцінки людського капіталу використовуються дві моделі: активів (витратна) та корисності.

Використання витратної моделі оцінки людського капіталу не суперечить вимогам відображення показників у звітності, оскільки вона базується на облікових даних щодо витрат (інвестицій) на освіту, підвищення кваліфікації, на оплату праці, на охорону праці. Критеріями оцінки людського капіталу є знання і здібності, які трансформуються в капітал та отримані доходи від його використання. Методичним базисом витратного підходу є методи непрямих витрат, прямих витрат, перспективної вартості. Непрямий метод полягає у співставленні ринкової вартості з вартістю заміщення згідно з моделлю Тобіна [19]. Згідно з прямим методом в структурі вартості людського капіталу виді-

ляються витрати (інвестиції) на загальну освіту, спеціальну підготовку, охорону здоров'я, міграцію робочої сили.

В якості різновиду витратного методу варто виділити метод активів, згідно з якого витрати на навчання та розвиток персоналу визначаються як довгострокові інвестиції, а всі подальші вкладення як короткострокові. Звільнення працівника, в якого вкладено кошти, є прямою втратою підприємства. При цьому слід враховувати фактор часу, оскільки залишкова вартість людського капіталу знижується за рахунок амортизаційних відрахувань, впродовж якого працівник буде приносити дохід. Таким чином, найбільш придатною є витратноорієнтована методика оцінки людського капіталу, яка є інструментом квантифікації вартості персоналу підприємства, що забезпечує його відображення у системі рахунків бухгалтерського обліку та звітності.

На третьому етапі формується платформа для організації управлінського та фінансового обліку за принципом визначення порядку відображення облікових операцій на рахунках і субрахунках бухгалтерського обліку. З цією метою необхідно використовувати аналітичні рахунки відповідно потребам розкриття нефінансової інформації в інтегрованій звітності.

Четвертий етап передбачає розробку соціальної звітності, в якій відображаються показники формування та використання людського капіталу.

Процедура формування інтегрованого звіту передбачає інтеграцію різних звітів, а саме фінансової звітності, Звіту з управління, соціальної та екологічної звітності, Звіту зі сталого розвитку, а також використовуються управлінські і статистичні звіти.

На п'ятому етапі здійснюється аналіз ефективності використання людського капіталу у створення доданої вартості підприємства. Інформаційно-аналітична платформа охоплює показники: дохідності людського капіталу - показник ефективності людського капіталу та управління ним, що пов'язує людський капітал з доходами та продуктивністю праці; витрат (інвестицій) на людський капітал; доданої вартості - скоригований прибуток від загальної чисельності працівників підприємства за вирахуванням всіх витрат за винятком витрат від доходів; прибутку від інвестицій в людський капітал - окупність інвестицій на працівників підприємства.

Результати оцінки економічної та соціальної ефективності інвестицій у людський капітал є підґрунтям для розробки стратегії сталого розвитку підприємства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Інтегрована звітність орієнтована на відображення показників, що характеризують фінансовий, виробничий, інтелектуальний, людський, соціально-репутаційний, природний капітали та дозволяє користувачам інформації сформулювати місію та бачення щодо перспектив нарощування цінності на майбутнє. Виходячи з потреб створення інформаційного базису для складання інтегрованої звітності згідно з вимогами та принципами міжнародних стандартів, запропоновано підхід до організаційно-методичного забезпечення формування фінансових і нефінансових показників людського капіталу. За результатами дослідження зроблено висновок, що для формування показників інтегрованої звітності необхідним є коригування активів і зобов'язань за допомогою використання методів їх оцінки за справедливою вартістю, а також врахування впливу ризиків бізнесу на вартість підприємства. Наведена система показників, що характеризують ефективність людського капіталу, дозволяє оцінити та внести капіталу у створення вартості підприємства та сформулювати стратегію його сталого розвитку.

Література

1. Burgman R., Roos G. The importance of intellectual capital reporting: evidence and implications. *Journal of Intellectual Capital*. 2007. №8(1), 7, 51.
2. Pedrini M. Human capital convergences in intellectual capital and sustainability reports. *Journal of Intellectual Capital*, 2007. № 8(2), 346–366.
3. Branwijck D. Corporate social responsibility + intellectual capital ¼ integrated reporting? *Proceedings of the 4th European conference on intellectual capital held at Arcada University of Applied Sciences*. Helsinki, 2012, P. 75–85.
4. Безверхий К.В. Інтегрована звітність підприємства: удосконалення організації і методики її складання. *Бухгалтерський облік і аудиторський контроль*. 2014. № 5. С. 23-28.
5. Ефимова О.В. Формирование отчетности об устойчивом развитии: этапы и процедуры подготовки. *Учет. Анализ. Аудит*. 2018. Т.5. №3. С. 40-53.
6. Корягін М.В. *Бухгалтерський облік у системі управління вартістю підприємства: теоретико-методологічні концепції*: монографія. Львів: ЛКА, 2012. 389 с.
7. Kolk A., Pinkse J. The integration of corporate governance in corporate social responsibility disclosures. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. 2010. 17(1). 15–26.

8. Костирко Р.О., Лісничка Т.В. Інтегрована звітність – інструмент забезпечення сталого розвитку суспільства. *Економіка, менеджмент, підприємництво*. 2012. 24 (I). С. 189-195

9. Отчетность в области устойчивого развития. Global Reporting Initiative(GRI). URL: <https://www.globalreporting.org/languages/russian/>

10. Стандарт верификации отчетов AA1000. URL: www.accountability.org.uk/

11. ISO 26000 International standard: Guidance on social responsibility. URL: <https://iso26000.info/wp-content/uploads/2017>

12. ISO 14000 «Environmental management». URL: <https://friedman.com.ua/wp-content/uploads/2017/09/ISO14000.pdf>

13. Інтегрована звітність групи ДТЕК за 2019 рік. URL: <https://dtek.com/content/>

14. Нефінансовий звіт ДП «НАЕК» «Енергоатом» за 2019 рік. URL: <http://www.energoatom.com.ua/eb.pdf>

15. Звіт зі сталого розвитку системи компаній Кока-Кола в Україні. URL: <https://ua.coca-colahellenic.com/ua/a-more-sustainable-future/>

16. Кравченко О. В., Овчарова Н. В. Теоретичні та методичні засади формування інтегрованої звітності в Україні. *Економіка і суспільство*. 2016. №6. С. 359-366.

17. Integrated Reporting. URL: www.theiirc.org

18. Международный стандарт интегрированной отчетности. URL: <http://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2015/03/13-12-.pdf>. 10.

19. Tobin J. A general equilibrium approach to monetary theory? *Journal of Money Credit and Banking*. 1969. Vol. 1. No.1. P. 15-29.

References

1. Burgman, R, Roos G. (2007) The importance of intellectual capital reporting: evidence and implications. *Journal of Intellectual Capital*, №8(1): 7, 51.

2. Pedrini, M. (2007) Human capital convergences in intellectual capital and sustainability reports. *Journal of Intellectual Capital*. 8(2), 346–366.

3. Branwijck, D. (2012) Corporate social responsibility + intellectual capital ¼ integrated reporting? *Proceedings of the 4th European conference on intellectual capital held at Arcada University of Applied Sciences*. Helsinki, 75–85.

4. Bezverkhyi, K.V. (2014) Integrated reporting of the enterprise: improving the organization and the method of its formation. *Accounting and audit*, 5, 23-28.

5. Yefimova, O.V. (2018) Sustainability report formation: stages and procedures of the preparation. *Accounting. Analysis. Audit*. 5, 3, 40-53.

6. Koriahin, M.V. (2012) Accounting in the system of managing enterprise value: theoretical and methodological concepts: a monograph. Lviv: LKA, 389.

7. Kolk A., Pinkse J. (2010) The integration of corporate governance in corporate social responsibility disclosures. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 17(1), 15–26.

8. Kostyrko, R.O., Lisnycha, T.V. (2012) Integrated reporting is a tool of sustainable development of society. *Economy, management, entrepreneurship*, 24 (I), 189-195.

9. Sustainability report. Global Reporting Initiative. URL: <https://www.globalreporting.org>

10. AA1000 Verification standard of reports. URL: www.accountability.org.uk/resources

11. ISO 26000 International standard: Guidance on social responsibility. URL: <https://iso26000.info/wp-content/uploads/pages.pdf>

12. ISO 14000 «Environmental management». URL: <https://friedman.com.ua/wp-content/uploads/2017/09/ISO14000.pdf>

13. DTEK group integrated reporting. URL: <https://dtek.com/content/announces/t3229.pdf>

14. SE «NNEGС" Energoatom» non-financial reporting. URL: <http://www.energoatom.com.ua>

15. «Coca-cola in Ukraine» companies' system sustainability report. URL: <https://ua.coca-colahellenic.com/ua/>

16. Kravchenko, O.V., Ovcharova, N.V. (2016) Theoretical and methodical basis for the formation of integrated reporting in Ukraine. *Economy and society*, 6, 359-366.

17. Integrated Reporting. URL: www.theiirc.org

18. International integrated reporting standard. URL: <http://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2015/03/13-12-08.pdf>. 10.

19. Tobin, J. (1969) A general equilibrium approach to monetary theory? *Journal of Money Credit and Banking*, Vol. 1, No.1, pp. 15-29.

Стаття надійшла
до редакції : 13.01.2021 р.

Стаття прийнята
до друку: 30.03.2021р.

Бібліографічний опис для цитування :

Прозоров Д. В. Відображення інформації про капітали в інтегрованій звітності / Д. В. Прозоров // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 1 (41). – С. 67–73.

ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ЗА ПРИНЦИПОМ БЕЗПЕРЕРВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

DOI: 10.32620/cher.2021.1.09

Постановка проблеми. На основі дослідження розкрито передумови, особливості та компоненти формування облікової політики в контексті безперервності діяльності підприємств. *Мета статті* – обґрунтування теоретико-методичних та організаційних положень формування облікової політики в контексті реалізації концепції безперервності. *Об’єкт дослідження* – процес формування облікової політики та її вплив на якість інформації корпоративної фінансової звітності. *Методи, використані в дослідженні:* наукового пізнання, метод узагальнення, порівняння, логічно – змістовний, методи індукції та дедукції. *Основною гіпотезою є* припущення, що формування облікової політики підприємств, орієнтованої на визначення регламентів організації бухгалтерського обліку і звітності з позиції відображення повної та достовірної інформації щодо реальної вартості активів і зобов’язань сприятиме узгодженню інтересів всіх зацікавлених осіб. *Виклад основного матеріалу.* У статті визначено передумови, напрями та елементи формування облікової політики за принципом безперервності діяльності підприємств. Розкрито положення щодо розвитку теоретико-методичних засад формування облікової політики підприємств на підставі ризик-орієнтованого підходу. Обґрунтована необхідність оцінки активів і зобов’язань за критеріями: справедливої, дисконтованої та ринкової вартості підприємств та розкрито методичне забезпечення оцінки фінансових інструментів в бухгалтерському обліку. *Оригінальність та практичне значення* має пропозиції щодо формування методичного та організаційного забезпечення і рекомендації до оцінки активів та зобов’язань за справедливою вартістю задля підвищення якості фінансової звітності. *Висновки дослідження.* Формування облікової політики в контексті принципу безперервності виходить з вимог Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку і Національних стандартів бухгалтерського обліку, та залежить від потреб менеджменту, способів та методів бухгалтерського обліку. У процесі розробки облікової політики необхідно враховувати інформаційні потреби різних зацікавлених осіб щодо розкриття інформації в корпоративній фінансовій звітності. Впровадження теоретико-методичних положень формування елементів облікової політики за принципом безперервності сприятиме забезпеченню інформаційних потреб різних користувачів, підвищенню якості фінансової звітності та дозволить оцінити наслідки впливу облікової політики на реальну вартість підприємств в майбутньому.

Ключові слова:

облікова політика, безперервність діяльності підприємств, реальна оцінка вартості активів і зобов’язань, якість фінансової звітності, елементи облікової політики, оцінка активів і зобов’язань.

FORMATION OF ACCOUNTING POLICY ON THE PRINCIPLE OF CONTINUITY OF ENTERPRISES

Formulation of the problem. Based on the study, the prerequisites, features and components of the formation of accounting policies in the context of business continuity are revealed. *The purpose of the article* is to substantiate the theoretical and methodological and organizational provisions of accounting policy formation in the context of the implementation of the concept of continuity. *The object of research* is the process of formation of accounting policy and its impact on the quality of corporate financial reporting information. *Methods used in the study:* scientific knowledge, method of generalization, comparison, logical - meaningful, methods of induction and deduction. *The main hypothesis* is that the formation of accounting policies aimed at determining the regulations of accounting and reporting from the standpoint of reflecting complete and reliable information about the real value of assets and liabilities will help reconcile the interests of all stakeholders. *Presenting main material.* The article identifies the prerequisites, directions and elements of the formation of accounting policies on the principle of continuity of enterprises. Provisions on the development of theoretical and methodological foundations for the formation of

¹ Юрченко Олена Сергіївна, викладач Київського фахового коледжу прикладних наук, м. Київ, Україна.

Yurchenko Olena, Lecturer at the Kyiv Professional College of Applied Sciences, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-5028-8968

e-mail: elenaurchenko2@gmail.com

accounting policies of enterprises on the basis of risk-oriented approach are revealed. The necessity of valuation of assets and liabilities according to the criteria: fair, discounted and market value of enterprises is substantiated and the methodological support of valuation of financial instruments in accounting is revealed. *Originality and practical significance* are proposals for the formation of methodological and organizational support and recommendations for the measurement of assets and liabilities at fair value in order to improve the quality of financial statements. *Research findings*. The formation of accounting policy in the context of the principle of continuity is based on the requirements of International Accounting Standards and National Accounting Standards and depends on the needs of management, methods and techniques of accounting. In the process of developing an accounting policy, it is necessary to take into account the information needs of various stakeholders to disclose information in corporate financial statements. The introduction of theoretical and methodological provisions for the formation of elements of accounting policy on the principle of continuity will meet the information needs of different users, improve the quality of financial reporting and assess the impact of accounting policies on the real value of enterprises in the future.

Keywords:

accounting policy, business continuity, real valuation of assets and liabilities, quality of financial statements, elements of accounting policy, valuation of assets and liabilities, methodological support.

ФОРМИРОВАНИЕ УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ ЗА ПРИНЦИПУ НЕПРЕРЫВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Постановка проблемы. На основе исследования раскрыты предпосылки, особенности и компоненты формирования учетной политики в контексте непрерывности деятельности предприятий. *Цель статьи* - обоснование теоретико-методических и организационных положений формирования учетной политики в контексте реализации концепции непрерывности. *Объект исследования* - процесс формирования учетной политики и ее влияние на качество информации корпоративной финансовой отчетности. *Методы, использованные в исследовании:* научного познания, метод обобщения, сравнения, логично - содержательный, методы индукции и дедукции. *Основной гипотезой* является предположение, что формирование учетной политики предприятий, ориентированной на определение регламентов организации бухгалтерского учета и отчетности с позиции отражения полной и достоверной информации о реальной стоимости активов и обязательств будет способствовать согласованию интересов всех заинтересованных лиц. *Изложение основного материала.* В статье определены предпосылки, направления и элементы формирования учетной политики по принципу непрерывности деятельности предприятий. Раскрыто положение по развитию теоретико-методических основ формирования учетной политики предприятий на основании риск-ориентированного подхода. Обоснована необходимость оценки активов и обязательств по критериям: справедливой, дисконтированной и рыночной стоимости предприятий и раскрыто методическое обеспечение оценки финансовых инструментов в бухгалтерском учете. *Оригинальность и практическое значение* имеют предложения по формированию методического и организационного обеспечения и рекомендации к оценке активов и обязательств по справедливой стоимости для повышения качества финансовой отчетности. *Выводы исследования.* Формирование учетной политики в контексте принципа непрерывности выходит из требований Международных стандартов бухгалтерского учета и Национальных стандартов бухгалтерского учета и зависит от потребностей менеджмента, способов и методов бухгалтерского учета. В процессе разработки учетной политики необходимо учитывать информационные потребности различных заинтересованных лиц по раскрытию информации в корпоративной финансовой отчетности. Внедрение теоретико-методических положений формирования элементов учетной политики по принципу непрерывности способствует обеспечению информационных потребностей различных пользователей, повышению качества финансовой отчетности и позволит оценить последствия влияния учетной политики на реальную стоимость предприятий в будущем.

Ключевые слова:

учетная политика, непрерывность деятельности предприятий, реальная оценка стоимости активов и обязательств, качество финансовой отчетности, элементы учетной политики.

Постановка проблемы. На сучасному етапі посилюється роль облікової політики як інструменту забезпечення безперервності діяльності підприємств. Облікова політика є єдиною системою менеджменту та процес ведення бухгалтерського обліку на підприємстві.

Проблема формування облікової політики є неповністю вирішеною в Україні, нормативні документи, які визначають принципи, методи та технологію бухгалтерського обліку, мають суперечності, що призводить до зниження інформативності фінансової звітності.

Інструменти облікової політики повинні бути орієнтованими на підвищення достовірності даних бухгалтерського обліку та якості фінансової звітності задля забезпечення потреб та інтересів зацікавлених осіб. Стандарти бухгалтерського обліку надають підприємству, з одного боку, право вибору способів обліку, оцінки та обсягу інформації у звітності, а з іншого, – є джерелом ризиків методів обліку, що передбачені в обліковій політиці. Тому при формуванні облікової політики з дотриманням принципу безперервності необхідно визначити методику та регламенти організації бухгалтерського обліку, склад і зміст показників, які відображаються в корпоративній фінансовій звітності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні та методичні аспекти облікової політики в управлінні підприємством розкриті в наукових працях: Л. В. Гнилицької, О. М. Петрук, М. С. Пушкар, Т. М. Щирби, В. А. Кулик, Т. О. Мулик, О. В. Коваль, Н. М. Малюга, Приходько І. П. визначено сутність, принципи, об'єкти, елементи облікової політики та узагальнено міжнародний досвід її формування.

Монографія П. Є. Житного [3] присвячена розкриттю методології та організації облікової політики підприємств в умовах розвитку фінансово-промислових систем.

В статті О. М. Петрук [16] розкрито регламенти організації бухгалтерського обліку як елементу облікової політики та напрямки його законодавчого регулювання.

В наукових працях В. А. Кулик [5], Т. О. Мулик [13], розкривають сутність облікової політики підприємства як систему способів ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, що забезпечує однозначність тлумачення показників фінансової звітності.

Н. М. Малюга [6] розглядає облікову політику як інформаційну модель управління підприємством, а моделювання як метод вибору облікової політики та її окремих елементів.

На особливу увагу заслуговують дослідження В. В. Євдокимова [2], І. П. Приходько [17], де визначено проблемні питання, принципи та етапи формування облікової політики в управлінні підприємством, а також оцінка її впливу на фінансові результати діяльності підприємств.

В монографії М. С. Пушкаря і М. Т. Щирби [18] розкрито принципи, методику та

етапи формування облікової політики підприємства з урахуванням міжнародного досвіду, а також механізм внесення змін до неї

З точки зору Л. В. Гнилицької [1] для цілей управління в системі бухгалтерського обліку необхідно, з одного боку, відображати ризики підприємницької діяльності, а з іншого – для нівелювання впливу наслідків ризиків на вартість об'єктів обліку, достовірно їх оцінити за справедливою вартістю. Зважаючи на вищезазначене, можна зробити висновок про доцільність формування облікової політики підприємств на основі ризик орієнтованого підходу, що передбачає порядок організації бухгалтерського обліку та формування інформаційної платформи з урахуванням ризиків для потреб менеджменту і складанні звітності. Розкриття облікової політики з позицій концепції безперервності діяльності підприємств актуалізувало вибір напряму досліджень.

Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методичних та організаційних положень формування облікової політики в контексті реалізації концепції безперервності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Облікова політика є одним з основних засобів управління безперервністю діяльності підприємства, що впливає на фінансові показники корпоративної звітності. Загальні особливості щодо облікової політики врегульовані: НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»; П(С)БО 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах»; МСБО 1 «Подання фінансової звітності»; МСБО 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки».

Облікова політика повинна відповідати стратегії безперервності діяльності підприємств. Згідно з Законом України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні», облікова політика визначається як сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності, зокрема: надає визначення поняттю «облікова політика», передбачає постійне (з року в рік) застосування підприємством обраної облікової політики за принципом «безперервності», на якому ґрунтується бухгалтерський облік, передбачає самостійне визначення підприємством (за погодженням із власником (власниками) або вповноваженим ним органом (посадовою особою)) відповідно до установчих

документів облікової політики підприємства [4].

Згідно з НП(С)БО 1 підприємство має висвітлювати обрану облікову політику шляхом опису: принципів оцінки статей звітності, методів обліку щодо окремих статей звітності [15].

У МСБО 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки», визначається, що облікова політика – це певні принципи, основи, умови, правила і практика, прийняті компанією для підготовки і надання фінансової звітності [4]. Відповідно до визначення облікової політики в МСФЗ (IAS) 1 представлення фінансової звітності це – конкретні принципи, основи, умови, правила та практика, прийняті компанією для підготовки та складання фінансової звітності [7]. Таке визначення передбачає орієнтацію з одного боку, на розробку правил та внутрішніх стандартів, а з іншого – на формування звітності підприємства, які самостійно визначають облікову політику з урахуванням галузевої специфіки їх діяльності.

Формування облікової політики в цілому по підприємству і в розрізі об'єктів бухгалтерського обліку та залежить від загальних принципів його організації. Елементами облікової політики є правила, способи, методичні прийоми та процедури, способи оцінки активів і зобов'язань та оцінки наслідків зміни облікової політики, які враховують специфіку діяльності підприємства. Реалізація принципу безперервності діяльності підприємств орієнтує на своєчасне виявлення ризиків діяльності. МСФЗ (IFRS) 13 «Оцінка справедливої вартості» [10], МСФЗ (IAS) 36 «Зменшення корисності активів» [12], МСФЗ (IAS) 2 «Запаси» передбачають оцінку активів і зобов'язань за справедливою, дисконтованою та ринковою вартістю. Зазначене обумовлює необхідність відображення в обліковій політиці порядку ведення бухгалтерського обліку та звітності ризиків.

Розвиток методології облікової політики орієнтованої на безперервність діяльності підприємства ґрунтується на таких припущеннях:

- підвищення якості облікової інформації в корпоративній звітності за рахунок використання ризик-орієнтованого підходу, спеціальних методів та процедур відображення ризиків діяльності та господарських операцій за принципами обачності та об'єктивності;

- відображення господарських операцій в бухгалтерському обліку щодо надання повної, достовірної інформації, якщо вона якщо вона не містить помилок і викривлень, які можуть вплинути на рішення користувачів звітності згідно з вимогами МСБО 8;

- розробка методів, правил та процедур фінансового та управлінського обліку з урахуванням специфіки підприємства;

- розкриття повної та правдивої інформації в корпоративній звітності про ресурси та результати, з метою оцінки майбутніх грошових потоків;

- використання методів реальної оцінки активів і зобов'язань згідно з вимогами МСФЗ (IFRS) 13, МСФЗ (IAS) 36.

В обліковій політиці необхідно передбачити технологію, методи ідентифікації та оцінки ризиків бізнесу з дотриманням Методичних рекомендацій щодо облікової політики № 635 від 27.06.2013р. зі змінами від 14.01.2020р., де вказано на необхідність розкриття ризиків за господарськими та географічними сегментами, які визначаються підприємством, де містяться посилання на валютні ризики [14]. Проте в корпоративній і фінансовій звітності потрібно надати інвесторам, власникам, кредиторам повну інформацію про ресурси, результати та ризики для визначення вартості підприємства на майбутнє. Зниження інформативності показників фінансової звітності по мірі виникнення дати очікуваних фактів господарської діяльності від дати складання звітності призводить до зростання невизначеності відносно величини доходів від використання активів підприємства та ризику викривлення облікової інформації. Так, при зростанні дебіторської заборгованості збільшується вірогідність викривлення показника виручки в бік збільшення і навпаки можливо зростання показника дебіторської заборгованості у випадку стабільного рівня продажу та зниження обігу цього показника.

Вартість необоротних активів та запасів оцінених по фактичним витратам також відображається без урахування ризиків. Втім завжди існує ризик під час прийняття рішень щодо інвестування в активи. На зміни показника економічних вигід у вигляді грошових потоків від використання активів впливають зовнішні і внутрішні фактори, наслідком чого є викривлення показника прибутку підприємства. Підвищення ринкової вартості акцій можливо за рахунок зниження фінансового важеля завдяки включенню кредиторської

заборгованості до складу прибутку. Якщо темп росту частки витрат від продажу менше одиниці, то це свідчить про викривлення показників собівартості продажу, комерційних витрат або виторгу.

Враховуючи вищезазначене, в дослідженні зроблено висновок про доцільність використання ризик-орієнтований підходу формування облікової політики та розкритті показників в корпоративній фінансовій звітності підприємства.

Методологічним базисом облікової політики безперервності діяльності підприємства є принципи, які детально розкриті в економічній літературі: обачності, повне висвітлення, автономності, безперервності, нарахування та відповідність доходів і витрат, перевагу сутності над формою, історична собівартість єдиний грошовий вимірник, періодичність.

Формування облікової політики охоплює такі блоки: організаційний, методичний, технічний. У процесі організації облікової політики необхідно враховувати, що елементи облікової політики взаємопов'язані, оскільки зміни її елементів призводять до зміни показників фінансової звітності, і як наслідок, до зміни розрахункових показників, що характеризують фінансовий стан підприємства. Тому з метою аналізу впливу окремих елементів облікової політики на фінансові показники звітності необхідно їх розмежовувати на:

елементи, які впливають на вартість підприємства і фінансову звітність (переоцінка необоротних активів, амортизація);

елементи, які не впливають на похідні показники вартості підприємства і фінансову звітність (курсові різниці, придбання матеріалів, корегування вартості цінних паперів, метод розподілу непрямих витрат, вибір способу розподілу витрат);

елементи, які мають неоднозначний вплив на показники фінансової звітності (незавершене виробництво, зворотні відходи, класифікація витрат).

У межах організаційного блоку необхідно визначитись з об'єктами які залежать від конкретних напрямів бухгалтерського та управлінського обліку.

Для формування платформи методичного забезпечення облікової політики безперервності діяльності підприємств необхідно визначити: напрями фінансового і управлінського обліку; способи оцінки та критерії визнання активів і зобов'язань; методи визнан-

ня доходів і витрат; класифікацію витрат та способи їх розподілу; методи ціноутворення за видами діяльності; класифікацію та способи оцінювання ризиків. Підґрунтям облікової політики оцінювання статей фінансової звітності є вимоги передбачені НП(С)БО 1[11].

При обґрунтуванні способів оцінки активів зобов'язань, слід мати на увазі, що справедлива вартість є об'єктивною основою реальної оцінки активів, зобов'язань. Методами оцінки справедливої вартості є ринковий, затратний та дохідний підходи. При використанні методу ринкових цін справедлива вартість визначається на підставі поточних ринкових абоданих за аналогами цін на активи та зобов'язання. При використанні методу амортизаційної вартості заміщення справедлива вартість визначається як різниця між вартістю відтворення або заміни активу та накопиченою сумою амортизації розрахованої на підставі такої вартості.

Зупинимось більш детально на розкритті елементів облікової політики стосовно такого об'єкту обліку, як фінансові інструменти. Порядок визнання та оцінки фінансових активів та зобов'язань передбачено стандартами МСБО 32[8] та МСФЗ 9[9]. Фінансові інструменти за базою оцінки згідно з МСФЗ 9 «Фінансові інструменти» класифікуються на: фінансові активи (за амортизованою вартістю; справедливою вартістю через доходи/витрати; справедливою вартістю через інший сукупний дохід); фінансові зобов'язання (за амортизованою вартістю та за справедливою вартістю) (таблиця 1).

Згідно з Міжнародними стандартами фінансової звітності МСФЗ(IFRS) 13 справедлива вартість активів і зобов'язань – це ціна, яка була б отримана при продажу активу або сплачена при передачі зобов'язання за здійсненою операцією між учасниками ринку на дату оцінки. Тому в обліковій політиці необхідно передбачати оцінку за справедливою вартістю фінансових інструментів за такими рівнями: 1) ціни котирування (нескориговані) на активних ринках на ідентичні активи або зобов'язання на дату оцінки; 2) порядок формування інформації щодо активів чи зобов'язань, які можна оцінити прямо або опосередковано (окрім цін котирування, віднесених до 1-го рівня); 3) процедури формування інформації щодо активів чи зобов'язань, яких немає у відкритому доступі.

Т а б л и ц я 1 – Оцінка фінансових інструментів згідно з МСБО 32 та МСФЗ 9

Елемент облікової політики	Амортизована вартість	Справедлива вартість
Фінансові активи	Фінансові інструменти, утримувані до погашення (боргові цінні папери, облігації, векселі), цінні папери, утримувані для продажу, надані позики, торгова та інша дебіторська заборгованість, грошові кошти та їх еквіваленти	Торговий портфель (акції, призначені для торгівлі), похідні фінансові інструменти (опціони, ф'ючерси, форварди), інвестиційний портфель (акції, не призначені для торгівлі), боргові зобов'язання, утримувані до погашення з можливістю перепродажу
Фінансові зобов'язання	Кредити, позики отримані, випущені боргові зобов'язання, зобов'язання за договорами фінансової оренди, торгова та інша кредиторська заборгованість	Боргові зобов'язання, призначені для торгівлі, похідні фінансові інструменти (опціони, ф'ючерси, форварди)

Джерело: розроблено автором на підставі [8], [9]

Крім того, необхідно враховувати вплив зовнішніх факторів за таких обставин:

- ризик не є самостійним об'єктом бухгалтерського обліку, він є складовою вартості активів, розрахунок ризику здійснюється на підставі середньоринкових показників;

- враховуються тільки зовнішні фактори ризику;

- використовуються непрямі методи оцінки ризиків та методи гарантованих еквівалентів, де ставка розрахункового відсотка повинна враховувати премії за ризик;

- метод гарантованих еквівалентів, який проявляється на етапі розрахунку грошових потоків, де кожний компонент описується розподілом чистих доходів, тому такий компонент можна замінити гарантованим еквівалентом на етапі прийняття рішень.

Для визначення ринкової вартості активу з використанням дохідного підходу здійснюється процедура дисконтування або капіталізації доходів від його використання. Міжнародні стандарти, які регулюють правила оцінки фінансових інструментів, не містять конкретних методів розрахунку ефективної ставки процента для здійснення процедури дисконтування грошових потоків. Тому підприємства самостійно вибирають методи дисконтування, які застосовуються для оцінки грошових потоків з урахуванням ризиків. Виходячи з того, що різні методи оцінки активів та зобов'язань призводять до різних результатів оцінки вартості підприємства, при розробці облікової політики необхідно вра-

ховувати її вплив на фінансові показники звітності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дає підстави для висновку, що облікова політика є інструментом управління та організації бухгалтерського обліку, що підтверджується наступним:

- потреба в адаптації управління діяльністю підприємства до змін зовнішнього та внутрішнього середовища вимагає визначення та коригування конкретних правил, методів та процедур, пов'язаних з відображенням у бухгалтерському обліку активів, зобов'язань, фінансових результатів та ризиків відповідно до міжнародних стандартів; сучасні умови ринкового середовища підприємств вказують на необхідність формування облікової політики підприємства на основі положень концепції безперервності та ризик-орієнтованого підходу, що визначають регламенти формування інформаційної платформи задля організації фінансового обліку і задоволення потреб різних користувачів у фінансовій і нефінансовій інформації;

- відображення повної інформації про ресурси, результати та ризики бізнесу в фінансовій звітності для оцінювання наслідків впливу облікової політики на реальну вартість підприємства в майбутньому;

- розкриття елементів методологічної, методичної та організаційної платформ облікової політики з позицій реалізації принципу безперервності та вибору методів оцінки ак-

тивів і зобов'язань в контексті забезпечення достовірності фінансової звітності.

Впровадження науково-методичних рекомендацій щодо формування облікової політики за принципом безперервності, орієнтованої на визначення регламентів організації бухгалтерського обліку і звітності з позиції відображення повної та достовірної інформації щодо реальної вартості активів і зобов'язань сприятиме узгодженню інтересів всіх зацікавлених осіб.

Література

1. Гнилицька Л. В. Бухгалтерський облік як інструмент управління ризиками підприємницької діяльності. *Фінанси України*. 2013. №3. С. 114-125

2. Євдокимов В.В. Облікова політика підприємства як чинник управління величиною фінансових результатів. *Вісник ЖДТУ*. 2008. №3 (45). С. 77- 87

3. Житний П. Є. *Облікова політика в умовах розвитку фінансово-промислових систем: методологія та організація*: монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля. 2007. 352 с.

4. Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» № 996-XIV від 16.07.1999 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

5. Кулик В.А. *Облікова політика підприємства: набутий досвід та перспективи розвитку*: монографія. Полтава: РВВ ПУЕТ. 2014. 373 с.

6. Малуго Н.М. Моделирование как инструмент обеспечения прогностической функции бухгалтерского учета. *Вестник национального технического университета «ХПИ»*. 2005. № 58. С. 175-177.

7. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 8 (МСБО 8) «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_020#Text

8. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 32 (МСБО 32). Фінансові інструменти: подання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_029#Text

9. Міжнародний стандарт фінансової звітності 9 «Фінансові інструменти». URL: https://mof.gov.ua/storage/files/IFRS_9_Ukrainian-compressed.pdf

10. Міжнародний стандарт фінансової звітності 13 Оцінка справедливої вартості URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929068#Text>

11. Міжнародний стандарт фінансової звітності (IAS) 1. URL: <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/instr-plan-rah/msfo/>

12. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку (IAS) 36 «Зменшення корисності активів». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_047#Text

13. Мулик Т.О. Облікова політика як інструменту правління оподаткуванням. *Глобальні та національні проблеми економіки*. – випуск № 4, березень 2015. URL: <http://global-national.in.ua>

14. Наказ Міністерства фінансів України 27.06.2013 №635 Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0635201-13#Text>

15. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>

16. Петрук О. М. Облікова політика підприємства як елемент регламентації бухгалтерського обліку. *МАІСТЕРІУМ*. Випуск 14. Економічні студії, 2004. С. 15-17. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14082/Petruk_Oblikova_polityka_pidpryemstva_yak_element_rehlyamentatsii_bukhhaltersko_ho_obliku.pdf?sequence=1&isAllowed=y

17. Приходько І. П. Облікова політика сучасного підприємства: теоретичні аспекти формування. *Економіка та держава*. 2013. № 5. С. 73-76

18. Пушкар М.С. *Теорія і практика формування облікової політики*: монографія. Тернопіль: Карт-бланш. 2010. 260 с.

References

1. Gnylytska, L.V. (2013) Accounting as a risk management tool of entrepreneurial activity. *Finance of Ukraine*, 3, 114-125.

2. Yevdokymov, V.V. (2008) Accounting policy of the enterprise as a factor in managing the value of financial results. *Bulletin of ZhSTU*. 3(45), 77- 87.

3. Zhytnyy, P. YE. (2007) Accounting policy in terms of development of financial and industrial systems: methodology and organiza-

tion: monograph. Luhansk: SNU Publishing House. V. Dalya, 352.

4. Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine" № 996-XIV of 16.07.1999 Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14>

5. *Kulyk V.A.* (2014) Accounting policy of the enterprise: gained experience and prospects of development: monograph. Poltava: RVV PUET, 373.

6. *Malyuga N.M.* (2005) Modeling as a tool for ensuring the predictive function of accounting. Bulletin of the National Technical University "KhPI". 58, 175-177.

7. International Accounting Standard 8 (IAS 8) "Accounting Policies, Changes in Accounting Estimates and Errors". Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_020#Text

8. International Accounting Standard 32 (IAS 32). Financial instruments: submission. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_029#Text

9. International Financial Reporting Standard 9 "Financial Instruments". Retrieved from: https://mof.gov.ua/storage/files/IFRS_9_Ukrainian-compressed.pdf

10. International Financial Reporting Standard 13 Fair Value Measurement. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_068#Text

11. International Financial Reporting Standard (IAS) 1. Retrieved from:

<https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/instr-plan-rah/msfo/>

12. International Accounting Standard (IAS) 36 Impairment of Assets. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_047#Text

13. *Mulyk T.O.* (2015) Accounting policy as an instrument of tax administration. Global and national economic problems. 4, March. - Retrieved from: <http://global-national.in.ua>

14. Order of the Ministry of Finance of Ukraine 27.06.2013 №635 Methodical recommendations on the accounting policy of the enterprise. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0635201-13#Text>

15. National Regulation (Standard) of Accounting 1 "General Financial Reporting Requirements". Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text>

16. *Petruk O.M.* (2004) Accounting policy of the enterprise as an element of accounting regulation. MASTERIUM. Issue 14. ECONOMIC STUDIES, 15-17 Retrieved from: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14082/Petruk_Oblikova_polityka_pidpryemstva_yak_element_rehlamentatsii_bukhhaltersko_ho_obliku.pdf?sequence=1&isAllowed=y

17. *Prykhodko I.P.* (2013) Accounting policy of modern enterprise: theoretical aspects of formation. Economy and State, 5, 73-76.

18. *Pushkar M.S.* (2010) Theory and practice of accounting policy formation: monograph. Ternopil: Carte Blanche, 260.

Стаття надійшла до редакції : 10.02.2021 р.

Стаття прийнята до друку: 30.03.2021р.

Бібліографічний опис для цитування :

Юрченко О. С. Формування облікової політики за принципом безперервності діяльності підприємств / О. С. Юрченко // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 1 (41). – С. 74–81.

УДК 65.014.12

JEL Classification: D23; C5; L22

БОНДАРЄВА Т. І.¹, БАРИШЕВА К. В.², КОЛОМІЄЦЬ К. В.³

СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЇ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВІ

DOI: 10.32620/cher.2021.1.10

Постановка проблеми. Розглядаються питання щодо проектування організаційної структури управління маркетинговою діяльністю підприємства. *Метою статті* є розгляд теоретичних засад побудови маркетингових управлінських структур і розроблення структурних моделей організації маркетингової діяльності підприємства із застосуванням теорії системного аналізу. *Методологічною основою дослідження* стали логічні методи обробки інформації, методи системного аналізу та моделювання систем, абстрактно-логічний метод для формулювання висновків. Основна *гіпотеза дослідження* полягає в тому, що для побудови ефективної організаційної структури управління маркетинговою діяльністю підприємства можна використовувати методи системного аналізу, зокрема процесний та системний підхід. *Виклад основного матеріалу.* Розглянуто теоретико-методологічні засади побудови маркетингових організаційних структур. Проаналізовано зміни, які відбулися в підходах до управління маркетинговою діяльністю підприємства. Гнучкість, адаптивність, стійкість функціонування системи управління, а також узгодженість поведінки всіх її елементів, забезпечення високої ефективності управління маркетинговою діяльністю залежать від організаційної структури маркетингового управління підприємством. Запропоновано комплекс взаємозалежних структурних моделей системи маркетингового управління підприємством, використання якого дасть змогу підвищити ефективність організації маркетингової діяльності підприємства. *Оригінальність та практична значимість дослідження* підтверджується можливістю використання запропонованого комплексу структурних моделей як практичного інструмента для проектування організаційної структури маркетингової діяльності підприємства будь-якого типу. Запропоновані розробки можуть бути використані як елемент практичного керівництва до реалізації проектів впровадження маркетингового менеджменту на підприємстві. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Запропоновані правила та сукупність відповідних структурних моделей можна використати для побудови процесної моделі, що показує послідовність робіт для реалізації функцій маркетингового підрозділу підприємства. Далі за допомогою матричної проекції між функціональною й процесною моделями можна проводити аналіз процесів системи управління маркетинговою діяльністю підприємства.

Ключові слова:

організаційна структура, системний підхід, маркетингова діяльність.

¹ **Бондарєва Тетяна Іванівна**, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Bondareva Tetyana, Ph.D in Economics, Associate professor of the Management Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-1834-8174

e-mail: bond_tat@ukr.net

² **Баришева Катерина Володимирівна**, студент спеціальності 073 «Менеджмент», Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Barysheva Kateryna, Student of 073 Management Speciality, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-2815-4429

e-mail: k.v.barysheva@student.khai.edu

³ **Коломієць Карина Володимирівна**, студент спеціальності 073 «Менеджмент», Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Kolomiets Karina, Student of 073 Management Speciality, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-2132-9855

e-mail: k.v.kolomiets@student.khai.edu

STRUCTURAL MODELS OF ORGANIZATION OF MARKETING ACTIVITY AT THE ENTERPRISE

Formulation of the problem. Questions concerning designing of organizational structure of management of marketing activity of the enterprise are considered. *The purpose* of the article is to consider the theoretical foundations of construction of marketing management structures and the development of structural models of marketing activities of the enterprise using the theory of systems analysis. *The methodological basis of the study* were logical methods of information processing, methods of systems analysis and modeling of systems, abstract-logical method for formulating conclusions. *The main hypothesis of the study* is that to build an effective organizational structure for managing the marketing activities of the enterprise, you can use methods of systems analysis, including process and system approach. *Presenting main material.* Theoretical and methodological bases of construction of marketing organizational structures are considered. The changes that have taken place in the approaches to the management of marketing activities of the enterprise are analyzed. Flexibility, adaptability, stability of the management system, as well as the consistency of the behavior of all its elements, ensuring high efficiency of marketing management depend on the organizational structure of marketing management of the enterprise. A set of interdependent structural models of the marketing management system of the enterprise is proposed, the use of which will increase the efficiency of the organization of marketing activities of the enterprise. *The originality and practical significance of the study* is confirmed by the possibility of using the proposed set of structural models as a practical tool for designing the organizational structure of marketing activities of any type of enterprise. The proposed developments can be used as an element of practical guidance for the implementation of marketing management projects in the enterprise. *Conclusions and prospects for further research.* The proposed rules and a set of appropriate structural models can be used to build a process model that shows the sequence of works to implement the functions of the marketing department of the enterprise. Then, with the help of a matrix projection between the functional and process models, it is possible to analyze the processes of the management system of marketing activities of the enterprise.

Key words:

organizational structure, system approach, marketing activities.

СТРУКТУРНЫЕ МОДЕЛИ ОРГАНИЗАЦИИ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИИ

Постановка проблемы. Рассматриваются вопросы проектирования организационной структуры управления маркетинговой деятельностью предприятия. *Целью* статьи является рассмотрение теоретических основ построения маркетинговых управленческих структур и разработка структурных моделей организации маркетинговой деятельности предприятия с применением теории системного анализа. *Методологической основой исследования* стали логические методы обработки информации, методы системного анализа и моделирования систем, абстрактно-логический метод для формулирования выводов. *Основная гипотеза исследования* состоит в том, что для построения эффективной организационной структуры управления маркетинговой деятельностью предприятия можно использовать методы системного анализа, в частности процессный и системный подход. *Изложение основного материала.* Рассмотрены теоретико-методологические основы построения маркетинговых организационных структур. Проанализированы изменения, которые произошли в подходах к управлению маркетинговой деятельностью предприятия. Гибкость, адаптивность, устойчивость функционирования системы управления, а также согласованность поведения всех ее элементов, обеспечение высокой эффективности управления маркетинговой деятельностью зависят от организационной структуры маркетингового управления предприятия. Предложен комплекс взаимосвязанных структурных моделей системы маркетингового управления предприятием, использование которого позволит повысить эффективность организации маркетинговой деятельности предприятия. *Оригинальность и практическая значимость исследования* подтверждается возможностью использования предложенного комплекса структурных моделей как практического инструмента для проектирования организационной структуры маркетинговой деятельности предприятия любого типа. Предложенные разработки могут быть использованы как элемент практического руководства к реализации проектов внедрения маркетингового менеджмента. *Выводы и перспективы дальнейших исследований.* Предложенные правила и совокупность соответствующих структурных моделей можно использовать для построения процессной модели, которая показывает последовательность работ для реализации функций маркетингового подразделения предприятия. Далее с помощью матричной проекции между функциональной и процессной моделями можно проводить анализ процессов системы управления маркетинговой деятельностью предприятия.

Ключевые слова:

организационная структура, системный подход, маркетинговая деятельность.

Постановка проблеми. Фінансовий успіх будь-якої організації у більшості випадків залежить від її маркетингової діяльності. В сучасних умовах господарювання ефективний маркетинг стає життєво необхідним елементом успіху в бізнесі. Більш того, змінився сам підхід до виконання маркетингових функцій. Якщо раніше маркетингові дії зводилися лише до просування продукції на ринку та охоплювали тільки ті підрозділи, які мали відношення до реалізації товарів та послуг, то наразі маркетингове управління поширюється на всі підрозділи підприємства, починаючи від фінансів і виробництва, і закінчуючи сервісними службами і післяпродажним обслуговуванням.

Ці зміни, що відбулися в підходах до маркетингового управління підприємства, обумовлені, в першу чергу, зміною ставлення виробників до поняття якості продукції. Якщо раніше якісно вважалась та продукція, яка в повному обсязі могла виконувати свою функціональну приналежність і відповідала вимогам, стандартам, документально затвердженим значенням певних показників, то зараз діє підхід найбільш повного задоволення потреб споживачів. Тому маркетингові функції необхідно виконувати ще на етапі розроблення характеристик продукції, потім її виготовлення і пропонування покупцю. Загалом можна виділити кілька основних змін, що відбулися в маркетинговому середовищі:

- перехід від маркетингу в маркетинговому відділі до маркетингу у всій організації (тобто цим повинні займатися не тільки маркетологи, торговий персонал і співробітники відділу обслуговування, а й кожний співробітник компанії, оскільки він має також опосередкований вплив на покупця);

- підхід до організації маркетингу не за товарними одиницями, а за споживчими сегментами;

- відмова від стратегії тільки збереження старих ринкових позицій, та перехід до пошуку нових (на ринках з жорсткою конкуренцією компанії повинні постійно рухатися вперед, розробляючи маркетингові програми, випускаючи нові товари і послуги, підтримуючи контакт з покупцями і відстежуючи їх потреби);

- зміна пріоритету матеріальних активів на нематеріальні (значна частка ринкової вартості компанії відноситься до нематеріальних активів: торгова марка, клієнти, персонал, ділові зв'язки з дистриб'юторами і постачальниками, інтелектуальний капітал тощо);

- зміна підходу до створення брендів не за допомогою реклами, а за допомогою позитивного іміджу, високих результатів діяльності і інтегрованих комунікацій зі споживачами;

- необхідність концентрувати увагу не на прибуткових операціях, а прагнути до довічної прибутковості шляхом максимально повного задоволення потреб споживача на обраному сегменті.

Усі ці зміни обумовили необхідність переходу до нових форм організації маркетингової діяльності на підприємстві – до необхідності впровадження маркетингового менеджменту в діяльність організації.

Можна виділити декілька варіантів організації маркетингу з урахуванням останніх тенденцій його розвитку як з позицій науки, так і практики. При побудові організаційної структури маркетингового управління необхідно враховувати, що на даний час маркетинг перетворився з однієї з функцій відділу збуту в найважливішу функціональну компоненту, поширену у всій організації. Тому особливої актуальності набувають питання організації маркетингової діяльності на підприємстві з одночасним впровадженням принципів маркетингового управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для загального описання маркетингової діяльності підприємства і визначення напрямків її подальшого розвитку можна використовувати системний і процесний підходи. Системний підхід підтримує вертикальну координацію різних ієрархічних контурів управління, починаючи зверху від стратегічного планування до оперативного керівництва діяльністю підприємства [1]. Процесний підхід дає можливість здійснювати горизонтальну координацію, тобто зв'язати інформаційні і матеріальні потоки підприємства, визначити ролі його співробітників у кожному процесі [2 – 3].

На практиці питання використання теорії систем і системного аналізу для побудови організаційних структур управління розглядалися такими авторами, як Месарович М., Денисов А.О., Кондратьєв В.В., Бурков В.М. тощо. Однак, незважаючи на безліч наукових публікацій з питань розроблення організаційних структур управління підприємствами, сфера їхнього застосування при організації маркетингової діяльності підприємства в умовах впровадження методології маркетингового менеджменту залишається маловивченою.

Таким чином, **метою статті** є розгляд теоретичних засад побудови маркетингових управлінських структур і розроблення

структурних моделей організації маркетингової діяльності підприємства із застосуванням теорії системного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принципи організації маркетингових підрозділів визначаються маркетинговими особливостями управління, спрямуванням організаційних структур на забезпечення ефективної маркетингової діяльності. Так, можна назвати такі принципи побудови маркетингових організаційних структур: за виконуваними функціями, за географічною ознакою, за управлінням товарами або торговими марками, за управлінням ринками, в матричній формі або за корпоративно-дивізіональним принципом [5].

Найпоширенішою формою організації маркетингової діяльності на підприємстві є

функціональна. Як приклад на рисунку 1 наведемо організаційну структуру за функціональною ознакою. Тут п'ять функціональних фахівців підпорядковані віце-президенту з маркетингу. Також до процесів здійснення маркетингових функцій можуть бути залучені менеджери з обслуговування покупців, менеджер з планування маркетингу, менеджер з ринкової логістики, менеджер з інтернет-маркетингу або прямого маркетингу тощо. Безперечно однією з головних переваг такої організації маркетингової діяльності є її простота та зрозуміла підпорядкованість. Однак при значному розширенні ринків збуту та збільшенні асортименту продукції ефективність такої моделі значно знижується.

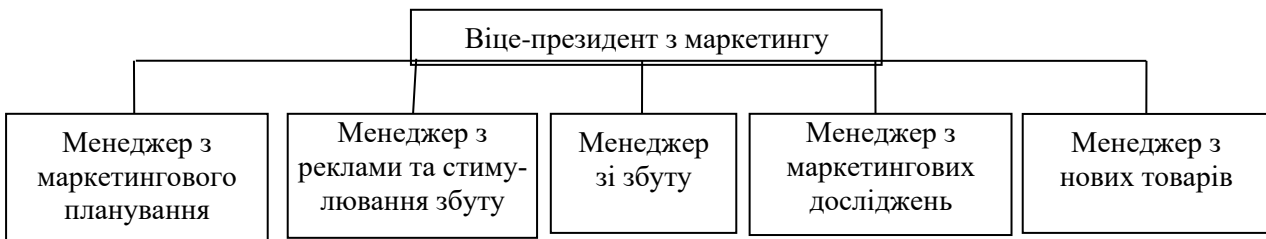

Рисунок 1 – Схема розподілу функціональних обов'язків менеджерів з маркетингу
Джерело: розроблено авторами на підставі [4]

Нові інформаційні технології і методи маркетингових досліджень, а також розширення торговельних ринків у регіональному аспекті зумовлюють необхідність застосування географічного принципу при організації маркетингової діяльності. Прикладом такої організаційної структури є схема, наведена на рисунку 2.

Як додатковий рівень управління до функціональної організації в компаніях, де виготовляється безліч товарів або торгових марок, використовують принцип організації маркетингової діяльності за товарами або торговими марками. Такий тип організаційної структури доцільний в тих випадках, коли компанія випускає широкий асортимент продукції, але в межах функціональної організації налагодити ефективну систему управління дуже складно. Більш того, можна назвати декілька переваг організації маркетингу за товарами або торговими марками: можливість концентрації зусиль менеджера на розробленні ефективного маркетингового комплексу для свого товару, більш швидка реакція на ринкові виклики, можливість приділяти більше уваги маловідомим торговим маркам. В такій структурі менеджер з товару або торгової марки функціонально пов'язаний з різними відділами (рисунок 3), що значно роз-

ширює його повноваження, функції і можливості щодо просування свого товару.

Організація управління маркетинговою діяльністю за ринковим принципом подібна до товарної, де обов'язки менеджерів з ринків аналогічні обов'язкам менеджерів з товарів. Ця структура має такі ж властивості, недоліки і переваги. Єдиною відмінністю є масштаби об'єкту управління, тобто ефективність роботи менеджера з ринку оцінюється за показниками прибутковості відповідних ринків, а не товарних груп.

Часто організації, що мають таку структуру маркетингу, перетворюються на організації, орієнтовані на певний ринок.

Якщо компанії мають значну кількість асортиментних груп товарів і працюють на різних ринках, то вони можуть створювати матричні структури управління маркетинговою діяльністю.

Основною перевагою матричних організацій є простота і згуртованість команд навколо певних бізнес-процесів, які можуть охоплювати відразу декілька функціональних підрозділів. Однак така структура має численні недоліки в питаннях розподілу повноважень і відповідальності.

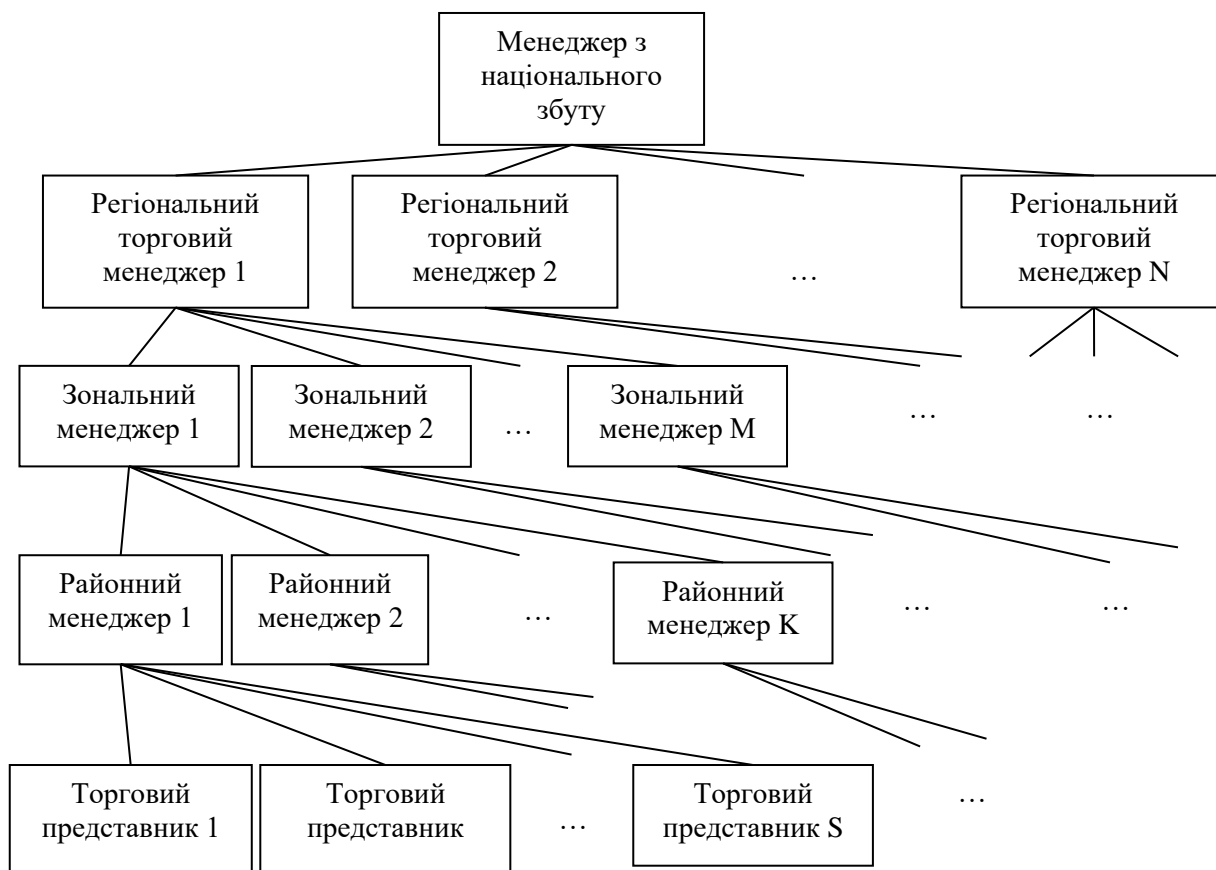

Рисунок 2 – Структура організації маркетингової діяльності
Джерело: розроблено авторами на підставі [4]

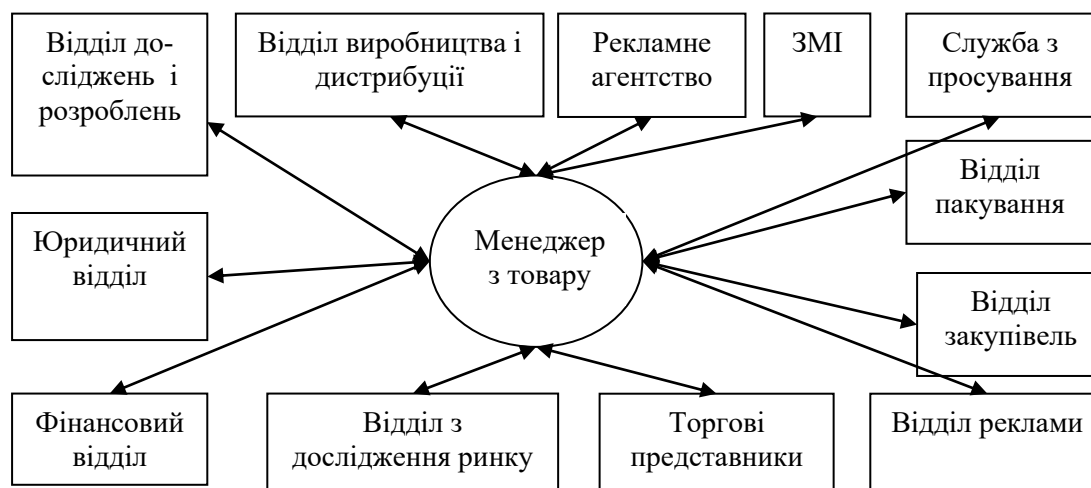

Рисунок 3 – Взаємодія менеджера з товару при організації управління маркетингом за товарами
Джерело: розроблено авторами на підставі [4]

Якщо компанія швидко розширюється, збільшуючи стрімко асортимент продукції і кількість ринків збуту, часто відбувається перетворення основних товарно-ринкових груп на окремі підрозділи. В такому випадку мова йде про корпоративно-дивізійну організацію.

При побудові будь-якої організаційної структури маркетингової діяльності необхідно враховувати, що всім відділам треба брати до уваги вимоги споживачів і працювати спільно задля задоволення їхніх потреб.

Алгоритм створення маркетингового підрозділу на підприємстві складається з таких етапів [6]: 1) розроблення поточної і пер-

спективної системи цілей і завдань компанії у галузі маркетингу; 2) розроблення системи критеріїв і обмежень зі створення служби маркетингу; 3) розроблення ряду варіантів моделі організаційної структури служби маркетингу на підприємстві; 4) оцінки варіантів, вибору і обґрунтування організаційної маркетингової структури; 5) деталізація вибраної моделі організаційної структури маркетингу; 6) реорганізації організаційної структури й інших підсистем управління підприємством; 7) розроблення інформаційного, ресурсного забезпечення, системи планування, реалізації і контролю; 8) обґрунтування кадрового складу і штатного розкладу; 9) затвердження документів, що регламентують діяльність служби маркетингу; 10) контроль за процесом адаптації системи управління маркетингом і підприємства в цілому (контроль впровадження).

У роботі [7] було запропоновано використовувати системний підхід для побудови організаційної структури управління підприємством. Візьмемо за основу запропонований комплекс моделей і побудуємо моделі типового підрозділу управління маркетинговою діяльністю. За допомогою наведених правил створення організаційних структур управління підприємства побудуємо такі структурні моделі.

Таблиця 1 – Цілі маркетингового управління на підприємстві

Групи цілей	Цілі
1. Цілі відносно інформаційного забезпечення маркетингового менеджменту	1.1. Забезпечення збирання, класифікації, аналізу, оцінки, накопичення та розповсюдження актуальної, своєчасної й точної інформації 1.2. Вдосконалення процесів планування, реалізації і контролю маркетингових заходів 1.3. Забезпечення ухвалення обґрунтованих маркетингових рішень для зменшення комерційних ризиків і отримання конкурсних переваг
2. Цілі зі створення комплексу «маркетинг – мікс»	2.1. Забезпечення зростання продажу на внутрішньому/зовнішньому ринках 2.2. Задоволення потреб носіїв платоспроможного попиту на внутрішньому та зовнішньому ринках 2.3. Зниження витрат виробництва за рахунок оптимального використання можливостей підприємства та його резервів розвитку 2.4. Одержання планового прибутку за рахунок більш повного використання потенціалу підприємства
3. Цілі стосовно організації маркетингової діяльності	3.1. Забезпечення злагодженості, узгодженості і високої продуктивності спільної маркетингової діяльності
4. Цілі стосовно планування і контролю маркетингової діяльності	4.1. Забезпечення високого рівня досягнення запланованих результатів діяльності підприємства 4.2. Підвищення ефективності маркетингової діяльності за рахунок максимального використання компанією можливостей щодо ринків, продуктів і каналів збуту

Джерело: розроблено авторами

1. Цільова модель. Як вихідні дані для формування цільової моделі управління маркетинговою діяльністю підприємства будемо використовувати склад цілей, наведених у табл. 1.

2. Функціональна модель. Як вихідні дані для формування функціональної моделі управління маркетинговою діяльністю підприємства будемо використовувати склад функцій, наведений у табл. 2.

3. Модель організаційної структури. Як вихідні дані для формування моделі організаційної структури управління маркетинговою діяльністю підприємства будемо використовувати склад структурних елементів, наведений у табл. 3 [8].

Для встановлення взаємозв'язку між моделями системи управління маркетинговою діяльністю підприємства введемо такі матричні проекції:

1. Матрична проекція між цільовою й функціональною моделями (Навіщо? Що?), яка встановлює відповідність функцій цілям. Як вихідні дані для формування матричної проекції між цільовою й функціональною моделями маркетингового підрозділу підприємства будемо використовувати: склад цілей підрозділу; склад функцій, необхідних для досягнення цілей підрозділу; закріплення функцій за цілями підрозділу.

Таблиця 2 – Функції системи маркетингового управління на підприємстві

Групи функцій	Функції
1. Функції менеджменту	1.1. Організація функціонування маркетингового підрозділу 1.2. Організація взаємодії між основними учасниками маркетингової діяльності, а також розподіл відповідальності за виконання певних функцій. 1.3. Участь у подальшому розвитку маркетингової діяльності підприємства і вдосконалення його організаційної структури. 1.4. Формування плану і бюджету маркетингового підрозділу. 1.5. Аналіз ефективності функціонування маркетингового підрозділу.
2. Функції управління маркетинговою діяльністю	2.1 Збір необхідної інформації і проведення маркетингових досліджень ринку 2.2. Сегментація ринку і оцінка конкурентів 2.3. Розробка продукту (дизайн, торгова марка, упаковка, інновації) 2.4. Розроблення цінової стратегії і ціноутворення 2.5. Планування товарного руху і вибір каналів розподілу продукції 2.6. Планування реклами, складання рекламного бюджету і оцінка ефективності рекламних дій 2.7. Складання відносин з потенційними покупцями і стимулювання збуту 2.8. Робота із засобами масової інформації і формування іміджу компанії 2.9. Розробка, впровадження і контроль маркетингової стратегії
3. Допоміжні функції	3.1. Узгодження і контроль інформації, що надходить з інших підрозділів підприємства 3.2. Розроблення стандартних процедур управління маркетинговою діяльністю і регламентування дій маркетологів. 3.3. Розроблення і удосконалення корпоративних методик виконання маркетингових функцій. 3.4. Ведення баз даних, нагромадження і зберігання необхідної маркетингової інформації 3.5. Навчання співробітників і менеджерів підприємства методології маркетингового управління

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 3 – Структурні елементи системи маркетингового управління

Рівні управління	Штатні посади
1. Вищий стратегічний рівень маркетингового управління	1.1. Заступник генерального директора з маркетингу (віце-президент, комерційний директор) 1.2. Маркетинг-директор (керівник служби, відділу, департаменту маркетингу); 1.3. Менеджер з маркетингу
2. Середній рівень	2.1. Менеджер продукту 2.2. Менеджер по ринку, регіону, області 2.3. Менеджер з продажу, збуту, каналам розподілу 2.4. Менеджер по роботі із споживачами, клієнтами 2.5. Менеджер з реклами 2.6. Менеджер по підтриманню зв'язків з громадськістю
3. Оперативно-виконавчий (тактичний) рівень	3.1. Торговий агент, представник, промоутер 3.2. Агент по рекламі 3.3. Асистент менеджера з маркетингу 3.4. Продавці
4. Технічний рівень	4.1. Менеджер (інструктор, спеціаліст) по навчанню персоналу (стандартизованим прийомам маркетингової діяльності з урахуванням особливостей ринку і підприємства) 4.2. Контролер маркетингу
Допоміжний рівень	4.3. Менеджер з маркетингових досліджень 4.4. Економіст-аналітик, маркетолог (забезпечує внутрішній аудит маркетингу) 4.5. Інтерв'юер 4.6. Спеціаліст з комп'ютерної обробки маркетингової інформації

Джерело: розроблено авторами

Далі побудуємо матричну проекцію між цільовою й функціональною моделями (табл. 4, де "+" означає необхідність виконання функції для досягнення певної мети), за допомогою якої можна проводити функціональний аналіз системи управління за такими напрямками:

- чи за всіма цілями закріплені функції підрозділу;
- чи необхідно розширити склад функції підрозділу;
- виконання скількох функцій необхідно для досягнення кожної мети функціонування підрозділу;
- чи достатньо функцій, закріплених за певною метою підрозділу;
- чи є зайві функції, закріплені за певною метою;
- чи відповідають функції, закріплені за певною метою, можливості її досягнення.

Таблиця 4 – Закріплення функцій за цілями системи управління маркетинговою діяльністю

Цілі Функції	1.1.	1.2.	1.3.	2.1.	2.2.	2.3.	2.4.	3.1.	4.1.	4.2.
1.1							+	+		+
1.2			+					+		
1.3		+								
1.4		+	+							
1.5									+	+
2.1	+			+						
2.2					+					
2.3					+	+				
2.4							+			
2.5		+								
2.6			+							
2.7			+	+	+					
2.8	+							+		
2.9		+							+	+
3.1	+							+		
3.2			+							+
3.3			+					+		
3.4	+									
3.5		+								+

Джерело: розроблено авторами

За допомогою матричної проекції між функціональною моделлю й моделлю організаційної структури можна проводити структурно-функціональний аналіз системи управління маркетинговою діяльністю підприємства за такими напрямками:

- чи за всіма функціями підрозділу закріплені структурні елементи;
- чи необхідні додаткові структурні елементи для виконання функцій підрозділу;

2. Матрична проекція між функціональною моделлю й моделлю організаційної структури (Що? Хто?), яка встановлює відповідальність структурних елементів за виконання функцій. Як вихідні дані для формування матричної проекції між функціональною моделлю й моделлю організаційної структури системи управління маркетинговою діяльністю підприємства будемо використовувати:

- склад функцій підрозділу підприємства;
- склад структурних елементів (посад), необхідних для виконання функцій;
- закріплення структурних елементів (посад) за функціями.

Однак таку проекцію можна побудувати тільки для конкретної організаційної структури маркетингового управління з визначеними посадами.

- чи є зайві структурні елементи, що не беруть участь у виконанні функцій;
- яка завантаженість структурних елементів, що беруть участь у виконанні функцій.

Крім цього матрична проекція між функціональною моделлю й моделлю організаційної структури дозволяє розробити положення про підрозділи підприємства, що містить склад цілей, функцій, структурних елементів, закріплення функцій за структур-

ними елементами, а також посадові інструкції співробітників маркетингового підрозділу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, для забезпечення високої ефективності управління маркетинговою діяльністю підприємства слід сформувати комплекс структурних взаємозалежних моделей системи управління, за допомогою яких можна вирішувати такі завдання: 1) проводити структурно-функціональний аналіз різних варіантів організації маркетингової діяльності підприємства; 2) вибирати найкращі варіанти побудови нової або вдосконалення існуючої організаційної структури управління маркетинговою діяльністю підприємства; 3) розробляти необхідну організаційно-розпорядницьку документацію, її положення, регламенти й посадові інструкції; 4) забезпечувати автоматизоване виконання основних функцій управління маркетинговою діяльністю підприємства.

Як напрямок подальших досліджень можна рекомендувати на базі запропонованих вище правил побудувати процесну модель (Як?), що показує послідовність робіт для реалізації функцій підрозділу. За допомогою матричної проекції між функціональною й процесною моделями можна проводити аналіз процесів системи управління маркетинговою діяльністю підприємства за такими напрямками: 1) чи за всіма функціями закріплені процеси; 2) чи необхідні додаткові процеси для реалізації функцій маркетингового підрозділу; 3) чи є зайві процеси, що не беруть участь у реалізації функцій; 4) скільки процесів бере участь у реалізації кожної функції і яка їхня взаємодія; 5) чи відповідають процеси, закріплені за певною функцією, цілі її реалізації.

Література

1. Мессарович М., Такахага І. *Общая теория систем. Математические основы*. Москва: Мир, 1978. 312 с.

Стаття надійшла до редакції : 25.01.2021 р.

2. Бурков В. Н., Іриков В. А. *Модели и методы управления организационными системами*. Москва: Наука, 1994. 234 с.

3. *Маркетинговий менеджмент: підручник* / Ф. Котлер, К.Л. Келер, А.Ф. Павленко. Київ: Видавництво «Хамджест», 2008. 720 с.

4. Frederick E. Webster Jr. The Role of Marketing and the Firm. *Handbook of Marketing*. Edited by Barton A. Weitz and Robin Wensley. London: Sage Publications, 2002. P. 39-65.

5. Гайдаенко Т. А. *Маркетинговое управление. Полный курс MBA. Принципы управленческих решений и российская практика*. Москва: Эксмо, 2006. 496 с.

6. Бондарева Т. І. Застосування системного підходу для побудови організаційної структури управління підприємством. *Часопис економічних реформ*. 2020. № 4 (40). С. 85–91.

7. Пелішенко В. П. *Маркетинговий менеджмент: навч. посіб.* Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 200 с.

References

1. Messarovich, M., Takahara, I. (1978). *General theory of systems. Mathematical bases*. Moscow: Mir, 312.

2. Burkov, V., Irikov V. (1994). *Models and methods of management of organizational systems*. Moscow: Science, 234.

3. Kotler, F., Keler, K. L., Pavlenko, A. F. (2008). *Marketing management*. Kyiv: Vidavnistvo "Hamjest", 720.

4. Frederick, E. Webster, Jr. (2002) The Role of Marketing and the Firm. *Handbook of Marketing*. Edited by Barton A. Weitz and Robin Wensley. London: Sage Publications, 39-65.

5. Gaidaenko, T. A. (2006). Marketing management. Complete MBA course. *Principles of management decisions and Russian practice*. Moscow: Eksmo, 496.

6. Bondarjeva, T. I. (2020). Stagnation of the systemic approach to induce the organizational structure of enterprise management. *Time description of economic reform*, 4(40), 85–91.

7. Pelishenko, V. P. (2003). *Marketing management*. Kyiv: Center for Naval Literature, 200.

Стаття прийнята до друку: 29.03.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Бондарева Т. І. Структурні моделі організації маркетингової діяльності на підприємстві / Т. І. Бондарева, К. В. Баришева, К. В. Коломієць // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 1 (41). – С. 82–90.

УДК 338.439.02(470.1)
JEL Classification: D23; C5; L22

IVANOV V.¹

STRATEGIC PLANNING AND FORECASTING OF THE AGRICULTURAL SECTOR

DOI: 10.32620/cher.2021.1.11

Formulation of the problem. The most modern and effective innovation in solving the socio-economic problems of the agricultural sector is strategic planning and forecasting. Now, both in Russia and in its regions, no strategies are being developed for the development of agriculture and other areas of the agri-food sector. *The purpose of the article* is to develop methodological and practical recommendations for the strategic management of sustainable socio-economic development of agriculture in the Komi Republic. *The subject of research* is the process of strategic planning and forecasting. Analysis and synthesis, deduction and induction, abstract-logical, historical, statistical, SWOT analysis, expert assessments were used as *research methods*. *Research hypothesis.* The current tactical approach should be replaced by the strategic management of the development of the agrarian sector. *Presentation of the main material.* The content is disclosed and methodological approaches to the strategic management of agricultural development are proposed. The trends in the development of the agricultural industry, its problems and risks are investigated. A strategic analysis is given, strengths and weaknesses, opportunities and threats to the development of the agricultural sector are assessed. The goals of the Strategy have been determined, a scenario forecast of the results has been made. The priority directions of the Agriculture Development Strategy have been substantiated. The mechanism of the Strategy has been developed. *The originality and practical significance of the study* lies in the possibility of using the results in the preparation of strategies and programs for the development of the agricultural sector in the regions of the North. *Conclusions of the study.* The conducted research will ensure a steady growth in agricultural production, an increase in the living standards of peasants.

Key words:

strategic planning, agricultural sector, trends, development risks, strategic analysis, targets, forecast.

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ І ПРОГНОЗУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА

Постановка проблеми. Найбільш сучасним і ефективним нововведенням вирішення соціально-економічних проблем аграрного сектора є стратегічне планування і прогнозування. Зараз як в Росії, так і в її регіонах не розробляються стратегії розвитку сільського господарства та інших сфер агропродовольчого сектору. *Метою статті* є розробка методологічних і практичних рекомендацій щодо стратегічного управління стійким соціально-економічним розвитком сільського господарства Республіки Комі. *Предмет дослідження* – процес стратегічного планування і прогнозування. В якості *методів дослідження* застосовувалися аналіз і синтез, дедукція та індукція, абстрактно-логічний, історичний, статистичний, SWOT – аналіз, експертних оцінок. *Гіпотеза дослідження.* Чинний тактичний підхід повинен бути замінений стратегічним управлінням розвитку аграрної сфери. *Виклад основного матеріалу.* Розкрито зміст та запропоновано методологічні підходи до стратегічного управління розвитком сільського господарства. Досліджено тенденції розвитку аграрної галузі, її проблеми та ризики. Наведено стратегічний аналіз, оцінені сильні і слабкі сторони, можливості і загрози розвитку аграрного сектора. Визначено цілі Стратегії, зроблений сценарний прогноз результатів. Обґрунтовано пріоритетні напрямки Стратегії розвитку сільського господарства. Розроблено механізм Стратегії. *Оригінальність і практичне значення* одержаних результатів полягає в можливості використання результатів при підготовці стратегій і програм розвитку аграрного сектора в районах Півночі. *Висновки дослідження.* Проведене дослідження дозволить забезпечити стійке

¹ **Іванов Валентин Александрович**, д-р екон. наук, професор, головний науковий співробітник, Інститут соціально-економічних та енергетичних проблем Півночі Комі наукового центру Уральського відділення РАН, м. Сиктивкар, Республіка Комі, Росія.

Ivanov Valentin, Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Researcher, Institute of Socio-Economic and Energy Problems of the North Komi Scientific Center of the Ural Branch of the Russian Academy of Sciences, Syktyvkar, Komi Republic, Russia.

ORCID ID: 0000-0002-1934-5274

e-mail: ivanov@iespn.komisc.ru

зростання виробництва продукції сільського господарства, підвищення рівня життя селян.

Ключові слова:

стратегічне планування, аграрний сектор, тенденції, ризики розвитку, стратегічний аналіз, цільові орієнтири, прогноз.

**СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ И ПРОГНОЗИРОВАНИЕ
АГРАРНОГО СЕКТОРА**

Постановка проблемы. Наиболее современным и эффективным новшеством решения социально-экономических проблем аграрного сектора является стратегическое планирование и прогнозирование. Сейчас как в России, так и в ее регионах не разрабатываются стратегии развития сельского хозяйства и других сфер агропродовольственного сектора. *Целью статьи* является разработка методологических и практических рекомендаций по стратегическому управлению устойчивым социально-экономическим развитием сельского хозяйства Республики Коми. *Предмет исследования* – процесс стратегического планирования и прогнозирования. В качестве *методов исследования* применялись анализ и синтез, дедукция и индукция, абстрактно-логический, исторический, статистический, SWOT – анализ, экспертных оценок. *Гипотеза исследования.* Действующий тактический подход должен быть заменен стратегическим управлением развития аграрной сферы. *Изложение основного материала.* Раскрыто содержание и предложены методологические подходы к стратегическому управлению развитием сельского хозяйства. Исследованы тенденции развития аграрной отрасли, ее проблемы и риски. Приведен стратегический анализ, оценены сильные и слабые стороны, возможности и угрозы развития аграрного сектора. Определены цели Стратегии, сделан сценарный прогноз результатов. Обоснованы приоритетные направления Стратегии развития сельского хозяйства. Разработан механизм Стратегии. *Оригинальность и практическое значение исследования* заключается в возможности использования результатов при подготовке стратегий и программ развития аграрного сектора в районах Севера. *Выводы исследования.* Проведенное исследование позволит обеспечить устойчивый рост производства продукции сельского хозяйства, повышение уровня жизни крестьян.

Ключевые слова:

стратегическое планирование, аграрный сектор, тенденции, риски развития, стратегический анализ, целевые ориентиры, прогноз.

Formulation of the problem. The currently prevailing approach to solving the current problems of the socio-economic development of agriculture turned out to be ineffective. Agriculture, the leading branch of the rural economy, is going through a systemic crisis [2]. Long-term strategic planning and forecasting is an effective way of stabilization and sustainable socio-economic development of the agricultural sector.

In the countries of North America and Western Europe, long-term planning and forecasting of the agricultural sector has been widely developed. In the agrarian strategy of the United States in the XXI century. the main goals of the development of agriculture are determined: increasing quality food products; family farming development; improving the level and quality of life of the rural population [6].

Currently, both in Russia and in the Komi Republic, there are no strategies for the development of agriculture and other branches of the agro-industrial complex. I. G. Ushachev [5].

The purpose of the article is to develop methodological and practical recommendations for the strategic management of sustainable

socio-economic development of agriculture in the Komi Republic.

To achieve this goal, the following research objectives have been identified: to reveal approaches to strategic management of agriculture; assess, identify trends, key problems and risks; formulate strategic goals; make a long-term forecast of results; substantiate priority areas of development; to propose a mechanism for the implementation of the Strategy.

The sources of the article's information base were data from the regional state statistics service, the results of the All-Russian Agricultural Census (VSHP) 2016.

Analysis of recent research and publications. Strategic management as a scientific direction in relation to socio-economic systems emerged in the second half of the twentieth century, the main functions of which are the analysis of challenges and threats to the environment, setting strategic goals and choosing the most effective means to achieve goals.

Theoretical and methodological foundations of strategic management of socio-economic systems and spatial development are laid in the

works of domestic and foreign scientists [1, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11].

The strategy of agricultural development is a process of scientific substantiation and selection of long-term priorities, goals and objectives, directions and mechanisms that ensure effective use of potential, increase the competitiveness of organizations, their adaptation to changing environmental conditions.

Currently, the system of strategic planning is formed on the basis of the Decree of the President of the Russian Federation №536 "On the basics of strategic planning in the Russian Federation" and the Federal Law №172 "On strategic planning in the Russian Federation". The law considers strategic planning in the sectoral and spatial aspects. In Art. 19 of the Law "Sectoral documents of strategic planning of the Russian Federation" it is noted that sectoral documents of strategic planning determine the development of a particular sector of the economy and can be the basis for developing relevant state programs of the Russian Federation and its subjects, program target documents of state corporations, state companies and joint stock companies. companies with state participation.

Law №172-FZ also provides for the development by municipalities of a strategic plan for the development of territories. The development of this document is now optional. It is expedient to make changes in the law, assigning to municipalities the obligatory development of

strategies, programs and strategic plans for the development of rural areas. The implementation of the principles of strategic planning will contribute to the development of the economy and social sphere of rural settlements

The purpose of the article is to develop methodological and practical recommendations for strategic management of sustainable socio-economic development of agriculture in the Republic of Komi.

Presentation of the main material. The process of developing the Agricultural Development Strategy includes several successive stages. At the first stage, the development trends of the industry are considered, its state is analyzed, key socio-economic problems and risks are identified. In the second stage, a strategic (SWOT) analysis is conducted, based on a study of the external and internal environment, and the strengths and weaknesses, opportunities and threats to development are assessed. In the third stage, strategic goals are defined. In the fourth stage, a long-term forecast of results is made on the basis of scenario options for the development of the industry. At the fifth stage, the priorities of agricultural development are substantiated. At the final stage, a mechanism for implementing the Strategy is being developed to achieve the set goals.

The sequence of stages of formation of the Strategy is given in figure 1.

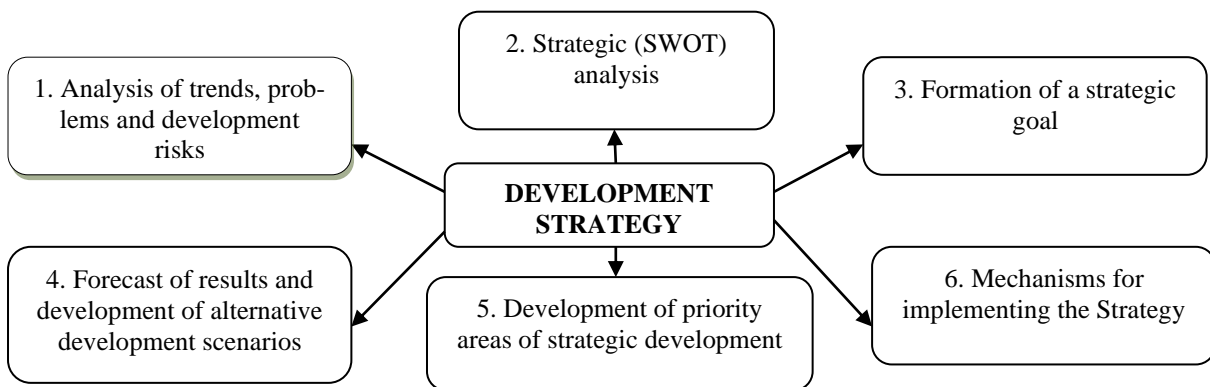

Figure 1 – Stages of strategic management of agriculture
Source: developed by the author

The development of the Strategy is based on the documents of the Russian Federation that define the state policy in the agro-industrial complex: Doctrine of food security of the Russian Federation (2020); State program of the Russian Federation "Development of agriculture and regulation of markets for agricultural prod-

ucts, raw materials and food for 2013-2025" (2012); "The concept of sustainable development of rural areas of the Russian Federation for the period up to 2020" (2010); FPC "Sustainable development of rural areas of the Russian Federation for 2014-2017 and the period until 2020" (2013); Strategy for Sustainable Development of

Rural Areas of the Russian Federation until 2030 "(2015); State Program of the Russian Federation "Comprehensive Development of Rural Areas" for 2020-2025. (2019) Strategic planning is also based on the provisions of the State Program "Development of Agriculture and Regulation of Agricultural Products Markets. Raw materials and food, development of the fishery complex of the Komi Republic and for 2020-2025 "(2019).

Agricultural sector development trends. The analysis of agriculture in Komi showed that the 1960s-1980s were the most favorable. Live-stock production during this period was characterized by positive dynamics. The highest growth rates were observed in poultry and pork. This is the result of the implementation of the program for the industrial development of poultry and pig farming.

Table 1 – Production of livestock products by municipalities of the Komi Republic, thousand tons

Products	Peripheral areas		Commuter districts		Rest districts		Urban constituencies	
	1990.	2019	1990	2019	1990	2019	1990	2019
Meat (live weight)	12,8	2,0	21,5	29,2	6,8	1,0	11,9	1,9
Milk	62,9	12,8	51,3	21,3	44,5	10,1	48,4	10,6
Egg, mln.	1,9	1,3	99,4	108,9	2,9	2,0	261,2	13,5

source: Agriculture in the Komi Republic for the corresponding years

The agrarian sector of the republic is characterized by the tendency of destruction of the material and technical base due to investment inadequacy. In the first half of the 1990s. capital investments in agriculture fell 2.1 times. In the last 20 years, there has been no sustainable investment growth, which has led to an increase in the depreciation of fixed assets.

An extremely insignificant share of agricultural producers in the Komi Republic, especially small businesses, use innovations. The 2016 agricultural census data showed that the use of innovative technologies by small enterprises in Komi is lower than in Russia. Agrarian economic entities of the republic do not use renewable energy sources. Note that in the North zone the share of agricultural organizations using wind power plants and solar panels is 6.7%, the share of farms and individual entrepreneurs is 9%.

The main factors hindering the use of innovative technologies are: the difficult financial situation of agricultural enterprises, the lack of the necessary own funds; insufficient level and ineffective mechanisms of financial support for

The market transformation of the agrarian economy was accompanied by a sharp decline in the 1990s. production of livestock products. In 2000, relative to 1990, the level of pork production was 23%, poultry meat - 42, beef and veal - 47%.

2006-2019 as a result of the modernization of technological processes at JSC "Poultry Farm Zelenetskaya", the production of poultry meat increased by 1.2 times, pork - by 1.6 times.

The highest rates of decline in the production of meat, milk and eggs were in the peripheral regions. Here, in 2019, by 1990, the level of meat volumes was 16%, milk - 20, eggs - 68%. Agricultural producers of suburban areas for 1990-2018. the increase in meat was 36% and eggs - 10% (Table 1).

agricultural producers; unavailability of a bank loan. At present, even taking into account subsidies, almost half of the republic's agricultural organizations are unprofitable. They are the ones who have a great need for investment. In 2018, the level of return on assets of agricultural organizations amounted to 3.6%, the level of unprofitableness of sold products - 1.6%. Moreover, the profitability of organizations for 2010-2018. tended to decline.

According to the 2016 agricultural census, a little more than half of farms and individual entrepreneurs receive budget support. Loans are available only to 23% of agricultural organizations and 9% of peasant farms.

Agriculture suffers from a shortage of qualified personnel. The share of managers with higher education in large and medium-sized agricultural organizations was 30%, including 45% with higher agricultural education, 20% with secondary vocational education, including 20% with agricultural education, respectively, in small enterprises - 70.8; 37.5; 16.7; 8.3%.

During the period of transformation processes, the depopulation of rural areas accelerat-

ed. 1990-2019 the average annual rate of decline in the rural population due to outflow and natural decline amounted to -1.8%. Since the mid-2000s. in the countryside, the mortality rate is growing, which exceeds the birth rate. If the existing negative demographic situation in the countryside continues, in the future, only agriculture in the suburban areas will remain, and the procurement of fodder and the cultivation of crops in remote areas will be carried out on a rotational basis.

The level of wages in agriculture is only 56% of the average republican level. In the pre-reform period, this figure reached 81%.

Rural transport engineering, social, market and information and consulting infrastructure is extremely undeveloped. On-farm paved roads account for 37%. 84% of the rural population lives in non-gasified settlements. Only 2% of personal subsidiary plots are connected to gas supply networks.

During the years of market reforms in the countryside, many objects of the social and cultural sphere were closed. In remote rural areas, the share of dilapidated and dilapidated housing is over a third.

Sustainable socio-economic development of the agricultural sector is associated with both internal and external risks. Their preservation will become a barrier to sustainable agricultural and rural development.

Strategic analysis of the development of the agricultural sector. The development of the Strategy assumes a SWOT - analysis of the development of the agricultural sector. There are favorable conditions for the development of the

agrarian sector and an increase in the coefficient of self-sufficiency in food: the availability of a sufficient amount of human resources, farmland, floodplain meadows, reindeer pastures, fishery water bodies, non-timber forest resources (berries, mushrooms, birch sap). The republic has opportunities for the production of organic products, a high genetic potential and a level of selection and breeding work in animal husbandry, a developed potential of agricultural science.

Weaknesses and threats to the development of agriculture are: unfavorable internal and external environment; unsatisfactory condition of the material and technical base; shortage and low professional level of specialists; low availability of financial resources; underdeveloped infrastructure; low income of the villagers.

Objectives and scenario forecast of the results of long-term development of the agricultural sector. The main strategic goals of the socio-economic development of agriculture in the Komi Republic are:

- ensuring sustainable growth rates of production of socially significant products;
- complete self-sufficiency of the population with local assortment of potatoes and vegetables in open ground (except for early production), a significant increase in self-sufficiency in meat and dairy products and eggs;
- bringing the level and quality of life of peasants closer to the urban population.

The expected results of the implementation of the pessimistic, baseline and optimistic scenarios for the period up to 2030 in comparison with the current state are described in Table 2.

Table 2 – Indicators of the forecast of the level of self-sufficiency of the population of the Komi Republic with products of plant growing and animal husbandry, %

Products	2019	Pessimistic		Basic		Optimistic	
		2025	2030	2025	2030	2025	2030
Potatoes	67	70	75	80	85	95	100
Vegetables	19	21	24	25	28	38	42
Meat and meat products	37	36	37	38	40	43	46
Milk and dairy products	26	25	26	27	29	31	34
Eggs and egg products	49	50	52	55	58	67	72

Source: developed by the author

The pessimistic scenario of the functioning of agriculture in the context of the persistence of unfavorable internal and external factors does not imply an acceleration in the growth rate of gross output and an increase in the level of food self-sufficiency. This option is unacceptable, since it does not provide growth in production

and an increase in the level of self-sufficiency in food, a significant increase in the income of peasants and can lead to further depopulation of rural areas.

The basic option provides some growth in production through the implementation of measures to modernize the agrarian economy

and rural infrastructure, strengthening state support for the industry. The food self-sufficiency ratio will slightly increase.

The optimistic scenario suggests a high realization of agricultural potential, an average annual growth of gross output of at least 5%, achievement of the level of self-sufficiency of the region's population with crop and livestock products, which existed in the pre-reform period. This option is based on the use of innovations, an active protectionist policy of the state, the formation of effective tools and mechanisms for strategic development, the attraction of qualified personnel to the industry, the improvement of placement, specialization, cooperation and integration in the agri-food sector, the development of all types of rural infrastructure, a significant improvement in social and living conditions, quality and standard of living of peasants.

For the optimistic scenario by 2030, the following targets have been set:

- growth of average annual growth rates of agricultural production should be at least 2-3%;
- fully provide the population with local assortment of potatoes and vegetables of open ground (except for early production), expand the production of vegetables in greenhouses, increase self-sufficiency in meat and meat products to 46%, milk and dairy products - 34, eggs - up to 72%;
- increase wages in agriculture by 2.4 times and bring it up to 70 thousand rubles.

The projected volumes of agricultural production will be in demand in the regional and local markets, as well as in the purchase of food to provide schools, hospitals and other budgetary institutions. Now grown potatoes, vegetables in open and closed ground, poultry products (broiler meat, eggs), pork are in unlimited demand by the population of the republic, and commodity producers do not experience sales problems. The products of traditional industries (reindeer husbandry, fishing, picking wild mushrooms and berries) are competitive not only regionally, but also nationally and internationally.

Strategic priorities for the development of the agricultural sector. To achieve the targets, it is necessary to determine the strategic priorities for the socio-economic development of the agricultural sector. The key strategic priority is the creation of an innovative agricultural economy based on the V and VI technological orders. Now in the agrarian production of the republic, technologies of the III and IV technological orders are mainly used.

Of particular relevance is the development of regional agricultural science, primarily the most important applied developments focused on quick returns, training and retraining of personnel, attracting specialists to work on new technologies, stimulating their consolidation in enterprises and in peasant farms, forming a network of information and consulting services as a transfer of innovation to agricultural production.

It will require the construction of livestock complexes, greenhouses and potato-vegetable stores with a controlled microclimate, shops for the processing of milk, meat, fish and wild-growing raw materials, the creation of family livestock farms, taking into account the use of new technologies.

Strengthening the material and technical base leads to an increase in investments and their financial support. The main financial sources of investment are the own funds of agricultural economic entities, preferential (at a rate of 2-3%) investment loans, subsidies for the purchase of modern technology and high-performance equipment, reimbursement of costs for the construction and reconstruction of production facilities, direct government investment, financial resources of natural resources enterprises.

One of the priorities remains the formation of a multifunctional farm in the countryside. In the coming period, all types of agricultural structures will participate in the creation of their own food base. But the main suppliers of the most capital-intensive livestock products will remain agricultural organizations integrated with the processing industry. Forecast calculations show that by 2030 the share of agricultural enterprises in gross production will increase to 70-75%. Potato and vegetable production will continue to be concentrated in households. In the forecast period, the peasant-farming system will not be able to take a worthy place in the formation of the republic's food resources.

Sustainable development of rural areas of the Komi Republic involves improving the living conditions of the population, finding the best options for combining large, medium and small businesses, increasing the role of the state and differentiating tools and mechanisms in rural development, diversifying the rural economy and developing non-agricultural activities.

One of the strategic directions is the rational intraregional distribution and specialization of agriculture, linked to the development of processing of agricultural raw materials. The priority should be the development of all types

of cooperation (agricultural, consumer) for medium and small businesses and the rural population.

The successful implementation of the Strategy is associated with the improvement of economic relations in the agricultural sector. These include:

- stable growth of budgetary support for state programs for the development of the agricultural sector and rural areas;
- redistribution of subsidies in favor of the rural periphery, small and medium-sized agricultural structures and households. For the innovative development of agricultural production in remote rural areas, it will be necessary to increase budget subsidies both for direct financial support and for technical and technological re-equipment;
- supporting investment activities by increasing direct public investment and expanding access to concessional lending;
- use of indicative planning of production volumes and product purchases by state bodies. Agricultural producers, taking into account the adjusted indicators, independently form their production programs;
- Elimination of the price scissors for agricultural products, purchased inputs and services. In this regard, state regulation of prices for material resources and tariffs for electricity will be required, which are much higher for agricultural producers than in industry;
- reduction of the tax burden on agrarian business entities;
- elimination of the monopoly of procurement, intermediary and processing structures by transferring to a cooperative basis the cycle of production, processing and sale of products;
- stimulation of domestic demand for agricultural products.

Conclusions and prospects for further research. The study of methodological and practical provisions on the strategic management of the development of the agrarian sector of the northern region allows us to draw the following conclusions and recommendations.

1. The methodological and practical provisions of the strategy for the development of the agricultural sector have been substantiated, which make it possible to replace the prevailing tactical approach to solving problems with the long-term strategic management of the leading branch of the rural economy. The strategy is a document that contributes to the sustainable socio-economic development of agriculture, the

implementation by the village and the agrarian sphere of diverse national economic functions.

2. The stages of the Strategy development were established, which exclude the assessment, trends, key problems and risks of the industry development, strategic goals were formulated, a long-term forecast of results was made based on the implementation of the pessimistic, basic and optimistic scenarios, priority areas were substantiated, a regulatory, organizational and financial mechanism was proposed strategic management of the development of the agricultural sector.

3. It is proposed to adapt the Strategy to the natural, economic and social characteristics of rural areas and municipalities. Different approaches to strategic development should be used for remote rural settlements and suburban areas.

4. The developed methodological and practical approach is advisable to use in the development and implementation of Strategies and Programs for sustainable development of the agricultural sector at the regional level and in municipalities.

References

8. Ansoff, I. (1989). *Strategic management*: abbr. per. from English / scientific. ed. and ed. foreword L.I. Evenko. Moscow, 386.
9. Ivanov, V. A., Ivanova, E. V. and Maltseva, I. S. (2019). *The agrarian sector of the northern region in the conditions of market transformation*. Syktyvkar, 250.
10. Lazhentsev, V. N., Ivanov, V. A. (2020). Strategy for Rural Development of the Northern Region. *Economy of the region*, 16, 3, 696–711.
11. Novoselov, A. S., Marshalova, A. S. and Burmatova, O. P. (2018). *Strategic management of regional and municipal development*. Novosibirsk, 496.
12. Ushachev, I. (2017). The main directions of the Strategy of sustainable socio-economic development of the agro-industrial complex of Russia. *Agro-industrial complex: economics, management*, 16, 4–13.
13. Chernyakov, B. A. (2002). *American farming: XXI century*. Moscow, 364.
14. Bennett, R. J. (2008). *Environment and Planning. Reflections on Government and Policy*. London: Sage, 3, 1, 540.
15. Blair, J. P., Carroll, M. C. (2008). *Local Economic Development: Analysis, Practices, and Globalization*. London, Sage, 328.

16. McGrath, R. J. (2013). The Rise and Fall of Radical Civil Service Reform in the US States. *Public Administration Review*, 73. 4, 638-649.

17. Seltzer, E., Carbonell, A. (2011). *Regional Planning in America: Planning Regions. Regional Planning in America: Practice and Prospect*, ed. E. Seltzer, A. Carbonell. Iimbridge: Lincoln Institute of Land Policy, 1-16.

18. Wolfe, D. A. (2013). Civic Governance, Social Learning and the Strategic Management of City-Regions. *Creating Competitiveness: Entrepreneurship and Innovation Policies for Growth*, ed. D. B. Audretsch, M. Lindenstein. Cheltenham, 6-25.

Література

1. Ансофф И. Стратегическое управление: сокр. пер. с англ. / науч. ред. и авт. предисл. Л. И. Евенко. Москва, 1989. 386 с.

2. Иванов В. А., Иванова Е. В., Мальцева И. С. *Аграрный сектор северного региона в условиях рыночной трансформации*. Сыктывкар, 2019. 250 с.

3. Лаженцев В. Н., Иванов В. А. Стратегия сельского развития северного региона. *Экономика региона*. 2020. Т. 16, вып. 3. С. 696-711.

4. Новоселов А. С., Маршалова А. С., Бурматова О. П. *Стратегическое управ-*

Стаття надійшла

до редакції : 25.01.2021 р.

ление региональным и муниципальным развитием. Новосибирск, 2018. 496 с.

5. Ушачев И. Основные направления Стратегии устойчивого социально-экономического развития АПК России. *АПК: экономика, управление*. 2017. №16. С. 4-13.

6. Черняков Б.А. *Американское фермерство: XXI век*. Москва, 2002. 364 с.

7. Bennett R. J. Environment and Planning. *Reflections on Government and Policy*. London: Sage, 2008, Vol. 3, Chapter 1, 540 p

8. Blair J. P., Carroll M. C. *Local Economic Development: Analysis, Practices, and Globalization*. London, Sage, 2008. 328 p.

9. McGrath R. J. The Rise and Fall of Radical Civil Service Reform in the US States. *Public Administration Review*. 2013. Vol. 73. Iss. 4. P. 638-649.

10. Seltzer E., Carbonell A. *Regional Planning in America: Planning Regions. Regional Planning in America: Practice and Prospect*, ed. E. Seltzer, A. Carbonell. Iimbridge: Lincoln Institute of Land Policy, 2011. P. 1-16.

11. Wolfe D. A. Civic Governance, Social Learning and the Strategic Management of City-Regions. *Creating Competitiveness: Entrepreneurship and Innovation Policies for Growth*, ed. D. B. Audretsch, M. Lindenstein. Cheltenham, 2013. P. 6-25.

Стаття прийнята

до друку: 30.03.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Ivanov V. Strategic planning and forecasting of the agricultural sector / V. Ivanov // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 1 (41). – С. 91-98.

УДК 314:37-053.9:33(470.13)

JEL Classification: C41, E66

MUSTAFAEV A.¹

FEATURES OF MANAGEMENT OF INDUSTRIES AND ENTERPRISES OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

DOI: 10.32620/cher.2021.1.12

Formulation of the problem. This article discusses the features of management of industries, enterprises and activities in the agro-industrial complex. The problem under study occupies a key position in the field of periodic improvement of agribusiness management. *The purpose of the study* is to identify and take into account the features of various factors in the management of the agro-industrial complex: natural and climatic, economic, industrial, biological and other. *The subject of the study* is a more detailed study of management in the agro-industrial complex, the disclosure of essential phenomena and functional features in the practical management. *Research methods.* Various methods are used: introduction of new methods; development of new models that take into account the aggregate features of the agro-industrial complex; scientific abstractions; analysis and synthesis; historical and logical method; system approach; observational approach. *The hypothesis of the study* is various recommendations on taking into account and using industry-specific features of the agro-industrial complex. *Presentation of the main material.* The main focus of the study is on the peculiarities of agro-industrial management. It is determined that the management mechanisms of the agro-industrial complex should take into account the characteristic features and functional properties of its industries and enterprises. *The originality and practical significance* of the study consists in the development of a single concept that will take into account industry and other specifics in the practical development of the agro-industrial complex. *Conclusions and prospects for further research* consist of a qualitative transformation of the management activities of the agro-industrial complex in the future.

Key words:

management, modernization, features, organizational, industry, cluster, features, properties, multi-functional.

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ГАЛУЗЯМИ І ПІДПРИЄМСТВАМИ АПК

Постановка проблеми. У даній статті розглянуті особливості управління галуззю-ми, підприємствами та видами діяльності в АПК. Досліджувана проблема займає ключову позицію в області періодичного вдосконалення управління АПК. *Мета дослідження* – виявлення і врахування особливостей різного роду факторів в управлінні АПК: природно-кліматичних, економічних, галузевих, біологічних та інших. *Предметом дослідження* є більш детальне вивчення управління в АПК, розкриття сутнісних явищ і функціональних особливостей в практичному управлінні його сфер і підприємств. У дослідженні застосовуються різні *методи* – впровадження нових методів в управлінні; розробка нових моделей, що враховують сукупні особливості АПК; наукові абстракції; аналіз і синтез; історичний і логічний метод; системний підхід; наглядова підхід. *Гіпотезою дослідження* є різні рекомендації про облік та використання галузевих особливостей АПК. *Виклад основного матеріалу.* Основний акцент в дослідженні зроблений на обліку особливостей в агропромисловому господарюванні. Визначено, що механізми управління АПК повинні враховувати характерні ознаки і функціональні властивості його галузей і підприємств. *Оригінальність і практична значущість* дослідження полягає в розробці єдиної концепції, яка буде враховувати галузеві та інші специфічності в практичному розвитку АПК. *Висновки і перспективи подальших досліджень* полягають в ка-кількісний перетворенні управлінської діяльності АПК на перспективу.

Ключові слова:

управління, модернізація, особливо, організаційний, галузевої, кластер, ознаки, властивості, багатофункціональний.

¹ **Мустафасєв Азіз Агасалімович**, канд. екон. наук, старший науковий співробітник Федеральної державної бюджетної установи Інститут соціально-економічних та енергетичних проблем Півночі Комі Уральського відділу Російської академії наук, м. Сиктивкар, Комі, Росія.

Mustafayev Aziz, Ph.D. in Economic, Senior Research Fellow Federal government budget institutions Sciences Institute socio-economic and the energy problems North Komi Scientific Center, Ural-division of the Russian Academy of Sciences, Syktyvkar, Komi, Russia.

ORCID ID: 0000-0002-5142-8360

e-mail: mustafaev@iespn.komisc.ru

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ОТРАСЛЯМИ И ПРЕДПРИЯТИЯМИ АПК

Постановка проблемы. В данной статье рассмотрены особенности управления отраслями, предприятиями и видами деятельности в АПК. Исследуемая проблема занимает ключевую позицию в области периодического совершенствования управления АПК. *Цель исследования* – выявление и учет особенностей различного рода факторов в управлении АПК: природно-климатических, экономических, отраслевых, биологических и иных. *Предметом исследования* является более детальное изучение управления в АПК, раскрытие сущностных явлений и функциональных особенностей в практическом управлении его сфер и предприятий. В исследовании применяются различные *методы* – внедрение новых методов в управлении; разработка новых моделей, учитывающих совокупные особенности АПК; научные абстракции; анализ и синтез; исторический и логический метод; системный подход; наблюдательный подход. *Гипотезой исследования* являются различные рекомендации об учете и использовании отраслевых особенностей АПК. *Изложение основного материала.* Основной акцент в исследовании сделан на учет особенностей в агропромышленном хозяйствовании. Определено, что механизмы управления АПК должны учитывать характерные признаки и функциональные свойства его отраслей и предприятий. *Оригинальность и практическая значимость исследования* состоит в разработке единой концепции, которая будет учитывать отраслевые и иные специфичности в практическом развитии АПК. *Выводы и перспективы дальнейших исследований* состоят в качественном преобразовании управленческой деятельности АПК на перспективу.

Ключевые слова:

управление, модернизация, особенности, организационный, отраслевой, кластер, признаки, свойства, многофункциональный.

Formulation of the problem. The degree of problemat�city of this study is closely related to a variety of theoretical and practical approaches, which are characterized taking into account the real-life features in the management processes of the agro-industrial complex. Consequently, the processes of formation of agro-industrial education and ensuring its effectiveness should be characterized by a significant number of important features: natural, climatic, social, economic, environmental, infrastructural, demographic and market, which is the relevance of the study.

One of the key issues in the analysis of the management of strategic development of the agro-industrial complex is to clarify the requirements for such development [1, p. 18]. The study shows that in the market transformation of the agro-industrial complex, a special place belongs to the organizational and management structure of its functioning. If we pay attention to the complexly organized structure, inter-farm functional nature, multi-level ties and the rapidly changing market appearance of the agro-industrial complex, we note that it is the largest inter-sectoral territorial-production complex. Consequently, the management of this complex unites the most important spheres of the economy and solves their problems in a single context. At the same time, technologically interdependent processes

and various types of activities of the agro-industrial complex should acquire a holistic and expedient character.

Therefore, the interpretation of the categories “functioning features” and “management features” of the agro-industrial complex must be sought in their essential phenomena - the classification characteristics of their features and novelty, which require solutions in a single context. Taking into account the above statements and objective circumstances of the inter-farm functioning of the agro-industrial complex, we come to the conclusion that the usefulness and efficiency of the sectoral cluster of the agro-industrial complex largely depends on the result of a multifunctional and multi-level management system. The main tool in solving agro-industrial complex management systems is monitoring the state of the control object and the progress of the implementation of its strategic tasks [2, p. 241].

There are many methods for managing the spheres and enterprises of the agro-industrial complex, and each of them requires a special choice depending on their reasonable efficiency and applicability. Naturally, both general and specific management of the agro-industrial complex contain the key aspects of its socio-economic transformation, the achievement of positive changes in the main areas of economic activity. Consequently,

management in the intersectoral management of the agro-industrial complex acquires various properties and functional characteristics. Proceeding from this, it acquires a multifunctional and multidimensional character, faces complex and difficult to solve problems. Depending on the nature of specific activities, the management of the agro-industrial complex acquires various types and forms of activity: regulatory, long-term, operational, joint, corporate and others.

The essence of the theoretical and practical significance of agro-industrial complex management is the development of a unified concept that could cover not only all aspects of expanded reproduction, but also internal and external problems of intersectoral management. Consequently, large-scale horizontal-vertical aspects of the functioning of the agro-industrial complex require periodic improvement of its control systems. This opens up all sorts of options for the systemic management of the agro-industrial complex's economic activity, ensuring the balance of economic indicators. Consequently, "balanced scorecard is an effective management tool used to consistently achieve the set goal, focused not only on internal, but also external factors affecting the functioning of the enterprise" [3, pp. 50-51].

Let us emphasize that, based on a full-fledged cluster characteristic - intersectoral integration behavior (production, processing and sale of food), the territorial location of economic entities and their productive forces, as well as climatic, socio-economic, ecological, infrastructural and other conditions of functioning - management of the agro-industrial complex has its own characteristics. It should be especially noted that today clusters are becoming an increasingly popular approach to the development of the agro-industrial complex, improving its management methods and increasing competitiveness, as well as stimulating innovative development [4, p. 145].

We must not forget that the main tasks of the agro-industrial complex management are not only to achieve a purposeful unification of its spheres and enterprises, but also to ensure the effectiveness of their main technological cycle, focused on the full satisfaction of the growing needs of the population in the necessary agri-food products. Despite all the

circumstances, the essence of the system management of the agro-industrial complex is to achieve its full-fledged cluster characteristics - to ensure effective organization, coordination and control over integration activities. The special role of this management is to transform the behavior of economic entities of the agro-industrial complex from unorganized into a systemic activity that has integrity, feasibility and purposefulness with the establishment of the necessary legal norms and rules of the game [5, p. 15].

Analysis of recent research and publications. It should be especially noted that this problem, leading to the formation of a management system in the agro-industrial complex, should take into account the existing specific features of the factors present, identify their role in various functional coordinates. This will make it possible to determine the positive or negative significance of natural, economic, social and other factors in achieving the efficiency of the agro-industrial complex. This problem, acquiring a large-scale character, requires further study of recent studies.

According to competent specialists (Ushachev I. G., Serova E. V., Petrikov A. V., Agirbov Yu. I., Shetinin V. P., Kovalenka N. Ya., Chekalin V. S., Serkov A. F., Bondarenko L. V., Kulikov I. M., Egorov E. A., etc.), the great difficulty lies in the fact that there is no systematic approach to solving this problem. This does not allow us to identify many positive properties and signs, to determine their place and role in achieving efficiency in the main technological chain of the agro-industrial complex, to give a more accurate assessment of their impact. The complexity of this problem requires in-depth developments, which can be decisive in the future development of the agro-industrial complex.

Agreeing with the opinions of major specialists, it should be said that a characteristic feature in the management of the agro-industrial complex is the use of a unified systematic approach, covering the features of natural-economic, scientific-production, market and other factors. This approach can give a complete picture not only of the ongoing changes in these areas, but also determine their role in the long-term strategic development of the agro-industrial complex. Although the as-

assessment of the impact of individual factors on the economic activity of the agro-industrial complex has a different degree of detail, their effectiveness and importance are cumulative.

Purpose of the article. The aim of the study is the disclosure of the level of controllability of the agro-industrial complex, the study of conjuncture-factor components in ensuring the effectiveness of agro-industrial spheres. The following should be selected as the main tasks: to study the dynamics of the retrospective development of the agro-industrial complex; to analyze investment in the spheres and enterprises of the agro-industrial complex; identify the state and movement of real operating assets; to study the improved characteristics of the cultivated land; determine the role of state and non-state financial markets in the development of the agro-industrial complex; to identify the state of relations between the integrated spheres of the agro-industrial complex and stakeholders; analyze the level of leasing operations, etc.

The current economic situation in most of the agro-industrial complex of the regions of Russia shows that today its production spheres, especially agricultural ones, do not have a sufficiently high level of efficiency and controllability. There are no progressive principles and necessary conditions for effective functioning, and the existing macroeconomic indicators do not have a positive impact. Consequently, with low investment activity and difficult natural and economic conditions of functioning, the management methods of the agro-industrial complex remain insufficiently effective.

The way out of this situation is not only to intensify state financial and economic assistance, but also to improve management in the agro-industrial complex, improve management methods, taking into account the use of existing features of various areas. Since a high level of control over the agro-industrial complex, having a large-scale strategic nature, is a reliable guarantor of ensuring food independence, accelerating the process of socio-economic and market transformation.

Presentation of the main research material. Let us emphasize that today many of the difficulties of ineffective management of the agro-industrial complex are its weak or-

ganizational and management activities. Untimely regulation of internal inter-sectoral relations and the integrity of the structural composition of the agro-industrial complex leads to the destruction of the balance of integration and market behavior. The main task in the management of the agro-industrial complex is to ensure the right combinations between technologically interacting areas and enterprises. Compliance with the principles of effective interaction, preservation of the integrity and purposefulness of the spheres and enterprises of the agro-industrial complex are a reliable guarantor of the stable functioning of its main technological cycle "finance-science-production-processing-storage-procurement-transportation-sale".

Based on the above statements, we note that in order to achieve sustainable development of the agro-industrial complex, it is necessary to ensure periodic improvement of its management mechanism. Any management in the agro-industrial complex should take into account the characteristic features and peculiarities of the functioning of its spheres and enterprises. At the same time, the management of the agro-industrial complex must retain the main functional attributes: planning, forecasting, organization, motivation, coordination, conducting operational accounting and control over all resources (labor, material and technical, natural, land) and their effective operation, as well as other processes of adopting appropriate management decisions. Consequently, underestimation of specific sectoral and territorial features of the agro-industrial complex, as well as priority areas of operation, creates colossal difficulties that lead to the destruction of the systemic conduct of economic activities.

Unlike other spheres of the economy, the main feature of agriculture is that it deals with wildlife, living means of production. The objective nature of this circumstance is more clearly manifested both in the development of animal husbandry and crop production. Consequently, in agriculture, the output of marketable products depends not only on changes in the main parameters of the factorial components of production spheres (labor, land and capital), but also on changes in natural and climatic factors that are absent in other sectors

of the economy. Therefore, in the management of the agro-industrial complex, calculated indicators are of great importance, taking into account the positive or negative roles of not only natural and climatic, but also environmental, demographic, infrastructural, territorial, and land factors.

These factors, being the fundamental elements of the economic system of the agro-industrial complex, are a determinant of the efficiency of agricultural production, obtaining the final result. More reliable information about these factors and their correct accounting in the economic system make it possible to assess the degree of effective agricultural management - to identify the impact of natural and climatic factors in specific territories or zones. Elimination of the imbalance territorial development of the agro-industrial complex is the task of a scientifically grounded state policy [6, p. 109]. When modeling sustainable development of agriculture, there is a need to predict a number of indicators that reflect the development of territories that have a close relationship with the natural environment [7, pp. 94, 95].

Let us emphasize that, as a unique means of production, land in agriculture is both an object and a subject of labor. Its uniqueness also lies in the fact that, unlike other means of production, the life of the cultivated land is not limited. The latter is closely related to the improvement of the quality characteristics of the used land - the construction of reclamation systems, the achievement of the normative level for the application of organic and mineral fertilizers, the use of new land cultivation technologies, the cultivation of agricultural crops, etc. Proceeding from this, management in agriculture, acquiring a specific character, becomes a peculiarly complex sphere in solving multidimensional problems. This means that when regulating the activities of agriculture, it is necessary to take into account the peculiarities of various factors (natural and climatic, scientific and industrial, biological, social, environmental, infrastructural, market, etc.), to identify the degree of their impact on socio-economic life.

The applied comprehensive measures to increase the area and improve the quality characteristics of the cultivated land - increasing

the return on a unit of land area - require the development of periodic modification of elements in the agricultural management system. Only perfect mechanisms for managing agriculture can provide it with timely and sufficient amounts of financial resources, increase the level of intensity of cultivated lands, protect them from abnormal natural and other phenomena, achieve the production of high-tech products and improve the conditions for sale. All this means that a special place in management belongs to the formation of the production and market strategy of the agro-industrial complex using domestic and international experience. This requires paying great attention to the most promising areas of development of production technology [8, p. 52].

Note that based on the existing natural climatic conditions and biological processes, the production cycle of agriculture covers a longer period of time. This cycle can reach several years, which to a greater extent increases all kinds of risks and uncertainty in the economic activity of the agro-industrial complex. Consequently, the danger of increasing the risk and uncertainty of the economic activity of the agro-industrial complex predetermines the need to create scientifically grounded long-term programs that reflect the complex of tasks of effective management. The latter will create the necessary favorable conditions that can reduce the level of risk and uncertainty. Contrary to all circumstances, the principles of effective management should focus on strengthening the integration behavior of the agro-industrial complex in the intersectoral technological processes of long-term strategic development [9, p. 21].

It is known that the seasonal nature of agricultural production and the uneven use of its material, technical, financial, labor and other resources require managers to search for more efficient options for their operation. Consequently, the characteristic features and specifics of the functioning of the agro-industrial complex require mandatory consideration of the existing features of its integration behavior. The main task at the same time is not only to achieve consistent and full-fledged functioning of the main links of the agro-industrial complex (agricultural and pro-

cessing), but also their successful transition to domestic and foreign commodity markets.

An important role in the management of the agro-industrial complex belongs to the diversity of ownership and the territorial characteristics of agricultural production. It is known that agricultural producers are divided into three categories: a) agricultural organizations; b) farm (peasant) households and c) households - personal subsidiary plots (LPH). Studies show that the above economic categories, both for objective and subjective reasons, have a strong discrepancy both in the field of financial and logistical support, and in the conduct of economic activities in general. Consequently, depending on the position occupied and the size of the economy, these categories have not only different levels of state support, but also different degrees of application and use of the necessary means of production, especially land.

A similar situation can be attributed to the unequal volumes and quality of their commercial products, the use of veterinary, agro-technological and other services, the formation of a socio-cultural environment, consumer and other services, etc. Let us emphasize that among all branches of the agro-industrial complex, a special place belongs to its main link – agriculture. As a priority, the development of agriculture requires constant regulation of its subsectors, providing them with comprehensive state financial, economic, legal and other support. The diversity of ownership and the multidimensionality of sectoral functioning, as well as the multidirectional territorial distribution of economic entities and their productive forces require the use of specific solutions in the management of the agro-industrial complex.

Based on the above statements, we note that depending on the complex organizational structure and intersectoral management, the management of the agro-industrial complex should be separated into a separate independent link. Such a link, having a separate character, should embody the following key aspects of management decisions: a) planning and forecasting the long-term activities of agro-industrial spheres; b) accounting and control over the acquired and exploited resources, especially land; c) the establishment of legal norms and economic justifications for agro-

industrial integration behavior; d) regulation of existing conflicts or inconsistencies between interrelated areas; e) establishing the principles of equitable cross-sectoral financing and functioning; f) obtaining the right to major projects, achieving a timely and sufficient amount of investment funds; g) the use of mechanisms for the timely acquisition and effective use of engineering and other industrial products; h) creating the necessary conditions for the transition to the commodity market for all categories of farms (especially small and medium-sized ones) and ensuring the successful sale of their products.

If, on the one hand, the efficiency of the agro-industrial complex depends on the classic appearance of an intersectoral cluster - a rational structure of intersectoral integration behavior - then, on the other hand, on the creation of a system of state support and the formation of optimal intersectoral pricing. Consequently, the accelerated rates of development of the productive forces and the regular improvement of production relations are a reliable guarantee of improving the management of the agro-industrial complex, the creation of a full-fledged economic system of the agro-industrial complex. Only the integrity of the structural composition of the agro-industrial complex and the efficiency of its management are able to achieve high results, increase the competitiveness of marketable products, and ensure a leading position in the domestic and foreign markets [10, p. 64].

Conclusions and perspectives of recent research. Summing up, we note that in order to achieve a systematic management of agro-industrial production and a successful transition to commodity markets, it is necessary to solve many inter- and intra-industry problems. One of these problems is the establishment of an optimal ratio between the prices of industrial products intended for agriculture and the prices of agricultural products. Consequently, the balanced development of the agro-industrial complex requires not only an accelerated rate of financing of its spheres and enterprises, achieving the production of a larger volume of marketable products, but also ensuring acceptable prices for manufactured products between interdependent spheres (agricul-

ture and industry), especially machine-building.

Naturally, progressive management methods of the agro-industrial complex can become fundamental for strengthening the economic potential of its spheres and enterprises, expanding the scale of their production and types of activities. Better management creates not only favorable conditions for effective management, but also a huge incentive to increase the competitiveness of its spheres and enterprises, and increase the corresponding income. Contrary to all the circumstances, the important tasks in the management of the agro-industrial complex are to improve the quantitative and qualitative parameters of the manufactured marketable products, to meet the needs of the population for the necessary domestic goods, and to reduce the volume of imports.

Based on the latest findings, it is of particular importance to develop comprehensive methodological recommendations that can improve the management mechanisms of the agro-industrial complex, introduce the latest achievements of scientific and technological progress into practice, expand the use of science-intensive technologies, and ensure the stability of the agro-industrial complex as a whole. In a generalized view, the correct management of the agro-industrial complex is the basis for ensuring food security, reducing all kinds of risks and economic uncertainties, increasing labor productivity and reducing the cost of production.

Naturally, ineffective management of the agro-industrial complex weakens the ties between its objects and subjects and, as a rule, this leads to many negative consequences, especially the deterioration of production and market relations, the destruction of all kinds of stakeholder ties. The deterioration of the state regulation of the agro-industrial complex slows down the processes of development of the agro-industrial complex, destroys the foundations of the systematic conduct of its sectoral activities. Naturally, the decrease in the role of the state in the development of the agro-industrial complex leads to an active decrease in the rate of growth of production, the emergence of an imbalance state of its economic entities, the destruction of their eco-

nomic potential and intersectoral integration behavior - the inhibition of the transition to a higher quality level of development in general.

Summarizing, we note that in modern conditions of effective functioning of the agro-industrial complex, a special role belongs to the formation of management systems of its economic entities. The strategic objectives of effective management of the agro-industrial complex are to preserve its full-fledged integration behavior, ensure food security and obtain a sufficient effect from the activities of its spheres and enterprises. Therefore, taking into account the objective characteristics of agro-industrial spheres - a variety of climatic, biological, socio-economic and other factors - the management of the agro-industrial complex should be effective. Any form of agro-industrial complex management should focus on the rationalization and successful implementation of intersectoral production processes - the creation of optimization options for activities between the main technologically interconnected areas that can periodically provide effective market changes.

References

1. Gnevko, V. A. (2004). Methodological foundations of strategic analysis of starting conditions and initial prerequisites for complex socio-economic development of the region. *Strategic analysis of the socio-economic development of the region: principles, main directions, problems*. Ed. by V. A. Gnevko, V. E. Rokhchin. St. Petersburg, 285.
2. Karmanovskaya, I. R. (2011). Organization of monitoring of sustainable development of regional socio-economic systems. Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference "*Problems of economic development and service sector in the region*". Syktyvkar, 361.
3. Chuvikova, V. (2009). Management System and Strategic Management Accounting. *Problems of the theory and practice of management*, 8, 50–51.
4. Naidenov, N. D., Novokshonova, E. N. (2015). Cluster approach – an actual direction of improving the management of northern territories. Collection of the All-Russian Scientific Conference "*Managerial aspects of the development of northern territories of Russia*". Syktyvkar, 312.

5. Kleiner, G. B. (1999). The policy of socio-economic stabilization: condition, content, institutions. *Ways to stabilize the Russian economy*. Moscow, 188.

6. Gadzhiev, Yu. A. (2009). Interregional differences in the socio-economic development of the North. *Macroeconomic dynamics of the northern regions of Russia*. Syktyvkar, 331.

7. Tatarkin, A. I., Lvov, D. S., Kuklin, A. A. (1999). Methods of implementation of blocks of the model of sustainable development of territories of various levels. *Modeling of sustainable development as a condition for improving economic security*. Yekaterinburg, 94–95.

8. Khmeleva, G. (2009). Management of the innovative process of the enterprise on the basis of the open innovation model. *Problems of theory and practice of management*, 3, 50–58.

9. Drews, K. O., Kulikova, E. V. (2016). Some economic aspects of implementing a risk management system in an organization. *Economics, Sociology and Law*, 5, 21–23.

10. Mustafaev, A. A. (2019). Efficiency and competitiveness of agro-industrial complex: interrelations and interdependence. Materials in the collection of articles of the International Scientific and practical Conference LII *International Scientific Readings* (in memory of I. I. Shuvalov). Moscow, 64.

Література

1. Гневко В. А. Методологические основы стратегического анализа стартовых условий и исходных предпосылок комплексного социально-экономического развития региона. *Стратегический анализ социально-экономического развития региона: принципы, основные направления, проблемы*. Под. ред. В.А. Гневко, В.Е. Рохчина. Санкт-Петербург, 2004. 285 с.

2. Кармановская И. Р. Организация мониторинга устойчивого развития региональной социально-экономической систем. Сборник V Международной научно-практической конференции «Проблемы раз-

вития экономики и сферы сервиса в регионе». Том I. Сыктывкар, 2011. 361 с.

3. Чувинова В. Система управления и стратегический управленческий учет. *Проблемы теории и практики управления*. 2009. №8. С. 50–51.

4. Найденов Н. Д., Новокшенова Е. Н. Кластерный подход – актуальное направление совершенствования управления северными территориями. Сборник Всероссийской научной конференции «Управленческие аспекты развития северных территорий России». Сыктывкар, 2015, 312 с.

5. Клейнер Г. Б. Политика социально-экономической стабилизации: условие, содержание, институты. *Пути стабилизации экономики России*. Москва, 1999. 188 с.

6. Гаджиев Ю. А. Межрегиональные различия в социально-экономическом развитии Севера. *Макроэкономическая динамика северных регионов России*. Сыктывкар, 2009. 331 с.

7. Татаркин А. И., Львов Д. С., Куклин А. А. Методы реализации блоков модели устойчивого развития территорий различного уровня. *Моделирование устойчивого развития как условие повышения экономической безопасности*. Екатеринбург, 1999. С. 94–95.

8. Хмелева Г. Управление инновационным процессом предприятия на основе модели открытых инноваций. *Проблемы теории и практики управления*. 2009. №3. С. 50-58.

9. Дреус К. О., Куликова Е. В. Некоторые экономические аспекты внедрения системы управления рисками в организации. *Экономика, социология и права*. 2016. №5. С. 21–23.

10. Мустафаев А. А. Эффективность и конкурентоспособность АПК: взаимосвязи и взаимообусловленности. Материалы в сборнике статей Международной научно-практической конференции «LII Международные научные чтения (памяти И.И. Шувалова)». Москва, 2019. С. 64.

Стаття надійшла
до редакції : 15.01.2021 р.

Стаття прийнята
до друку: 30.03.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Mustafaev A. Features of management of agricultural industries and enterprises / A. Mustafaev // *Журнал економічних реформ*. – 2021. – № 1(41). – С. 99–106.

УДК 338.48

JEL Classification: L83, M21, R58

ЗЕЛЕНКО О. О.¹, ГОТКЕВИЧ Р. А.²

ГАСТРОТУРИЗМ ЯК СКЛАДОВА ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗИ НА СХОДІ УКРАЇНИ

DOI: 10.32620/cher.2021.1.13

Постановка проблеми: Відновлення туристичної галузі після пандемії вимагає застосування нових інструментів та напрямів розвитку. Гастротуризм, як складова туристичної індустрії, набираючи обертів в Україні, має всі шанси стати родзинкою східних регіонів, багатих на гастрономічні традиції на тлі розвитку сучасних підприємств харчової промисловості. *Мета дослідження:* ідентифікація українського гастропродукту та шляхів його розвитку у східних регіонах України, що сприятиме створенню туристичної привабливості даних територій для вітчизняних, а також іноземних туристів. *Предметом дослідження є* теоретичні та практичні аспекти розвитку гастротуризму, як складової туристичної індустрії. *Методи дослідження:* у процесі здійснення наукової роботи було використано загальнонаукові та спеціальні методи наукової абстракції, індукції та дедукції, статистичного аналізу, аналогії та кількісного і якісного порівняння. *Гіпотеза дослідження:* припущено, що в основу розвитку гастрономічної складової туристичної галузі на сході України має бути покладено сукупність теоретичних засад, історичних передумов та сучасних обставин розвитку підприємницької діяльності регіону. *Виклад основного матеріалу:* Огляд теоретичних аспектів та історичних фактів розвитку гастротуризму дозволив доповнити існуючу класифікацію його видів. Аналіз тенденцій розвитку гастротуризму в Україні засвідчує, що, незважаючи на багате гастрономічне різноманіття на сході, лідерами в цій діяльності є західні регіони. *Оригінальність та практична значимість дослідження:* представлені у дослідженні об'єкти Луганської області, за бажанням самих власників, можуть стати перспективними гастрономічними атракціями Луганської області. *Висновки та перспективи подальших досліджень:* Розвиток гастротуризму сприятиме відновленню занедбаних територій сходу України, дозволить визначити альтернативний шлях їх розвитку та створити нові туристичні дестинації міжрегіонального рівня.

Ключові слова:

гастротуризм, регіон, гастробренд, туристична галузь, розвиток.

GASTROTOURISM AS A COMPONENT OF THE TOURISM INDUSTRY IN EASTERN UKRAINE

Problem statement: The recovery of the tourism industry after the pandemic requires the use of new tools and directions of development. Gastrotourism, as a component of the tourism industry, is gaining momentum in Ukraine, has every chance to become the highlight of the eastern regions, rich in gastronomic traditions against the background of the development of modern food industry enterprises. *The purpose of the study:* identification of Ukrainian gastronomic product and ways of its development in the eastern regions of Ukraine, which will help create a tourist attraction of these areas for domestic and foreign tourists. *The subject of research* is the theoretical and practical aspects of gastrotourism development as a component of the tourism industry. *Research methods:* in the process of scientific work were used general and

¹ **Зеленко Олена Олександрівна**, д-р екон. наук, професор кафедри «Міжнародна економіка і туризм», Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна.

Zelenko Olena, Doctor of Economic Science, Professor of International Economics and Tourism Department, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0003-4880-246X

e-mail: zelenko.olena@gmail.com

² **Готкевич Регіна Анатоліївна**, магістр спеціальності 242 «Туризм», Східноукраїнський Національний Університет ім. В. Даля, м. Северодонецьк, Україна.

Hotkevych Rehina, master of 242 Tourism Speciality, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-4663-4231

e-mail: uni@snu.edu.ua

special methods of scientific abstraction, induction and deduction, statistical analysis, analogy and quantitative and qualitative comparison. *Research hypothesis*: it is assumed that the development of the gastronomic component of the tourism industry in eastern Ukraine should be based on a set of theoretical foundations, historical background and current circumstances of business development in the region. *Presentation of the main material*: The review of theoretical aspects and historical facts of development of gastrotourism allowed to supplement the existing classification of its kinds. Analysis of trends in gastrotourism in Ukraine shows that, despite the rich gastronomic diversity in the east, the leaders in this activity are the western regions. *Originality and practical significance of the research*: the objects of Luhansk region presented in the research, at the request of the owners themselves, can become promising gastronomic attractions of Luhansk region. *Conclusions and prospects for further research*: gastrotourism development will contribute to the restoration of abandoned areas of eastern Ukraine, will identify an alternative way of their development and create new tourist destinations at the interregional level.

Key words:

gastrotourism, region, gastrobrand, tourism industry, development.

ГАСТРОТУРИЗМ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ НА ВОСТОКЕ УКРАИНЫ

Постановка проблемы: Восстановление туристической отрасли после пандемии требует применения новых инструментов и направлений развития. Гастротуризм, как составляющая туристической индустрии, набирая обороты в Украине, имеет все шансы стать изюминкой восточных регионов, богатых гастрономическими традициями на фоне развития современных предприятий пищевой промышленности. *Цель исследования*: идентификация украинского гастропродукта и путей его развития в восточных регионах Украины, что будет способствовать созданию туристической привлекательности данных территорий для отечественных и для иностранных туристов. *Предметом исследования* являются теоретические и практические аспекты развития гастротуризма, как составляющей туристической индустрии. *Методы исследования*: в процессе осуществления научной работы были использованы общенаучные и специальные методы научной абстракции, индукции и дедукции, статистического анализа, аналогии, количественного и качественного сравнения. *Гипотеза исследования*: предполагается, что в основу развития гастрономической составляющей туристической отрасли на востоке Украины должна быть положена совокупность теоретических основ, исторических предпосылок и современных обстоятельств развития предпринимательской деятельности региона. *Изложение основного материала*: Обзор теоретических аспектов и исторических фактов развития гастротуризма позволил дополнить существующую классификацию его видов. Анализ тенденций развития гастротуризма в Украине свидетельствует, что, несмотря на богатое гастрономическое разнообразие на востоке, лидерами в этой деятельности являются западные регионы. *Оригинальность и практическая значимость исследования*: представленные в исследовании объекты Луганской области, по желанию самих владельцев, могут стать перспективными гастрономическими достопримечательностями Луганской области. *Выводы и перспективы дальнейших исследований*: развитие гастротуризма будет способствовать восстановлению заброшенных территорий востока Украины, позволит определить альтернативный путь их развития и создать новые туристические дестинации межрегионального уровня.

Ключевые слова:

гастротуризм, регион, гастробренд, туристическая отрасль, развитие.

Постановка проблемы. Туристична галузь сьогодні – це одна з найбільш багатобіляючих галузей економіки, яка може стати стабільним джерелом доходів як для конкретного регіону, так і для національної економіки. Все більше і більше подорожуючих в світі бажають дізнатися щось нове про територію, яку відвідують, у незвичний спосіб і гастрономічна складова у даному процесі відіграє все більш помітну роль.

Сьогодні гастрономічний туризм – це один із перспективних напрямків розвитку ринку туристичних послуг, різновид спеціалізо-

ваного туризму, пов'язаний із ознайомленням та пізнанням національних кулінарних традицій світу – синтез екології, культури та виробництва. З точки зору організаторів туризму, гастрономічний тур дозволяє ознайомитись із оригінальними технологіями приготування місцевих продуктів харчування, традиціями їх споживання, володінням навичками кулінарного мистецтва, участю у фестивалях та культурних тематичних акціях.

Потенціал розвитку гастротуризму закладено майже у кожному регіоні. Особливу увагу варто приділити східним територіям України,

які перебувають у процесі постконфліктної трансформації та шукають новий, альтернативний індустріальному шлях розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості розвитку гастрономічного туризму вже достатньо висвітлені у вітчизняній науковій літературі. Дослідженням цієї проблематики займаються такі вітчизняні вчені як Антоненко В. Г., Басюк Д. І., Саркісян Г. О., Корнілова В. В., Сливенко В. А., Долгієр А. І., Хрулькова К. А. та інші.

Зокрема, привертають увагу публікації Басюк Д. І., де автор досліджуючи розвиток гастрономічного туризму в Україні, визначає сучасні тренди та аналізує ринок туристичних послуг [1]. Спираючись на досвід різних країн світу, автор обґрунтовує власні пропозиції щодо розвитку гастрономічного туризму в Україні, основними з яких є об'єднання зусиль провайдерів послуг із місцевими органами регіональної влади, а також започаткування підготовки фахівців, здатних обслуговувати такі незвичні тури.

Також викликає зацікавленість публікація Божук Т. І. та Прокопчук Л. А., де автори поєднують винний та пізнавальний або сільський туризм. Сільський туризм дає змогу туристам долучитись до повного процесу виробництва вина та культури його вживання [2]. До такого висновку приєднуються Стельмах О. А., Агеєнко О. Г., Коваленко К. Ю., які відзначають попит на гастрономічні тури в секторі етнотуризму та зеленого туризму [3].

На особливу увагу заслуговують публікації Сливенко В. А., Долгієр А. І., Хрулькова К. А., які розглянули тенденції розвитку гастрономічного туризму в Україні та запропонували свої варіанти для ефективного розвитку даного напрямку [4], а саме: розширення інфраструктури гастрономічного туризму; вдосконалення системи освіти, активне просування гастрономічного туризму на світовому туристичному ринку; організація і проведення тематичних культурно-розважальних, культурно-пізнавальних заходів, фестивалів, виставок, урочистостей в сфері гастрономічного туризму і тому інше.

Не можна не зазначити, що гастрономічний туризм, не є найпопулярнішою темою серед науковців та практиків туристичної галузі в Україні. Цей напрям активно просувається тільки останні декілька років і потребує подальших досліджень як за історико-культурним змістом, так і у просторово-географічній площині, зокрема у східній частині України.

Метою статті є ідентифікація українського гастропродукту та шляхів його розвитку у

східних регіонах України, що сприятиме створенню туристичної привабливості даних територій для вітчизняних, а також іноземних туристів.

Виклад основних результатів дослідження. Незважаючи на давню історію розвитку туризму, гостротуризм – відносно молодий напрям туристичної діяльності. У різних джерелах можна зустріти і різні терміни, якими характеризували дане явище: кулінарний туризм, гостротуризм, продовольчий туризм [5]. Саме із поняттям «кулінарний туризм», яке було запропоновано професором Люсі Лонгом у 1998 р. і започатковано даний різновид туристичної діяльності, що вже тоді передбачав поєднання вражень від подорожі із поєднанням вражень від їжі.

А вже 2003 році з'явилася організація, яка, можна сказати, є засновницею та основним промоутером гастрономічного туризму у світі – це Міжнародна асоціація кулінарного туризму (The International Culinary Tourism Association), яка задля уникнення непорозумінь у 2012 була перейменована у Всесвітню асоціацію гастрономічного туризму. У 2013 змінив свою назву і сам різновид туризму з кулінарного на гастрономічний, тому що більшість потенційних туристів вважали, що кулінарний туризм – це прерогатива обраних багатіїв [5].

Наукова теорія, як основа для розвитку даного напрямку діяльності, також почала формуватися відносно недавно. Зокрема, у 2015 році ЮНВТО запропонувала розуміти "гастрономічним туризмом" як будь-яку туристичну діяльність, пов'язану з гастрономією: відвідування виробників продуктів харчування, харчові фестивалі, фермерські ринки та продовольчі ярмарки, в тому числі в сусідніх регіонах [3].

У своєму звіті Всесвітня туристична організація підкреслює особливу важливість гастрономічних заходів для туристів, таких як фестивалі чи кулінарні свята. На другому місці для гурманів – наявність спеціалізованих маршрутів по країні і можливість відвідувати різні кулінарні майстер-класи [6, с. 13].

Узагальнюючи всі напрями, за якими розвивається гастрономічний туризм, можна представити класифікацію його різновидів за певними ознаками (таблиця 1).

За даними The World Food Travel Association, на їжу і напої під час подорожей туристи витрачають близько 25% бюджету (35% - в дорогих поїздках, трохи більше 15% - в економ-турах).

Таблиця 1 - Класифікація видів гастрономічного туризму

Класифікаційна ознака	Різновиди турів
Мета поїздки	1) розважальна 2) культурно-пізнавальна 3) формування професійних навичок
Діяльність туристів	1) кулінарні школи 2) майстер класи 3) дегустація 4) відвідування діючих виробництв 5) спостереження за змаганнями кухарів-професіоналів
Об'єкти відвідування	1) підприємства харчової промисловості 2) виноробні / броварні 3) музеї із експозиціями гастрономічного спрямування 4) заклади ресторанного господарства 5) ферми 6) сади 7) виноградники 8) гастрономічні клуби.
За певними подіями	1) продуктові фестивалі (сиру, шоколаду, тощо) 2) фестивалі різноманітних напоїв (винні, пивні, тощо) 3) українські обрядові свята
Відповідно до групи продуктів харчування	1) сирний 2) медовий 3) винний 4) море-продукти 5) кавовий 6) шоколадний 7) змішаний (сиру та вина) 8) тощо.
В залежності від географічної території	1) міський 2) сільський
За часткою у загальному туристичному продукті	1) як частина туристичної пропозиції; 2) як окремий туристичний продукт.

Джерело: складено авторами на підставі [3; 4; 5]

Смакові переваги мандрівників в гастрономічних турах можна класифікувати за чотирма основними напрямками, а саме [5]: автентична кухня - 46%; еkleктична кухня - 44%; локальні продукти - 35%; бюджетна їжа - 22%.

Експерти з The World Food Travel Association вважають, що 77% туристів, які їздять відпочити, можна так чи інакше назвати гастро туристами [7]. Такий висновок було зроблено на основі низки опосередкованих фактів-доказів [5; 8]:

93% туристів за останні 2 роки під час перебування у подорожі обов'язково приймали участь в різноманітних активностях, пов'язаних з приготуванням або дегустацією їжі;

83% туристів відзначають, що завдяки новій їжі і напоям їх поїздки запам'ятовуються більше; з одного боку – це посилення туристичного бренду країни, з іншого у насту-

пній подорожі людина підсвідомо буде прагнути отримати враження саме у такий спосіб, адже минулого разу отриманий досвід був вдалим;

81% туристів вірить, що знайомство з кухнею країни знімає культурний бар'єр, адже процес споживання їжі налаштовує на розмову і, відповідно, сприяє налагодженню міжкультурних комунікацій між відвідувачами та приймаючою стороною;

75% туристів привозять з собою з подорожей продукти харчування або напої; крім користі для економіки приймаючої країни така тенденція свідчить про те, що подорож була вдалою і людина, яка везе з собою екзотичні їстівні смаколики, прагне пролонгувати приємні емоції саме за допомогою вживання уподобаних продуктів або напоїв;

62% туристів, які побували у гастро тури (або у турі із гастрономічною складовою),

після повернення до дому купують на батьківщині продукти, які вперше спробували в подорож; у такий спосіб людина прагне повернути приємні спогади від подорожі.

Відповідно до соціологічного дослідження, що проводилося у 2016 р., найпозитивніші асоціації щодо якості їжі у туристів пов'язані з Європою, на другому місці США, далі йдуть країни Азії, Китай та Центральна і Південна Америка. Африканський континент займає останню сходинку

Окремої уваги заслуговують гастрономічні події, на основі яких формується туристичний продукт гастрономічного спрямування. Щорічно у всьому світі проводиться безліч кулінарних фестивалів. Під час їх проведення завжди відчувається наплив туристів, шеф-кухарів з усього світу. Тематика фестивалів найрізноманітніша. Наприклад, є цілий ряд фестивалів присвячених фруктам і овочам. Існують, також, незвичайні фестивалі лука: «Цибулевий ринок» в Берні (Швейцарія), цибулевий ярмарок в Веймарі (Німеччина) і цибульний фестиваль в Вальсі (Іспанія). Щороку в провінції Канвондо (Південна Корея) проходить фестиваль, присвячений унікальному грибу Сунг. Кожного року в кінці літа на острові Уайт (Великобританія) проходить часниковий фестиваль - «Isle of Wight Garlic Festival».

Не можна не відзначити також ресторанну галузь. Зокрема, згідно з недавнім звітом Research and Markets, світові продажі ресторанів тільки за 2019 р. зросли на 6,9% [9]. Окреме місце в гастрономічному туризмі займають гурмани і люди, що працюють в сфері кулінарії і їздять по різних країнах - набиратися досвіду. І велику увагу вони приділяють ресторанам із зіркою Мішлен. Заради ресторанів із зіркою Мішлен багато гурмани з'їжджаються з різних частин світу, а забронювати столик потрібно як мінімум за пару місяців. В даний час існує 137 ресторанів, нагороджених 3 зірками Мішлен.

В Україні і зараз немає ресторанів із зіркою Мішлен. Але в 2013 році, в Червоному Гіді Мішлен був згаданий одеський ресторан "La Veranda". Це перший і поки що єдиний ресторан в Україні, який був відображений в гіді [10]. Жоден ресторан в Україні так і не отримав бажаної зірки бо в Україні немає якісних доріг. Оскільки немає якісних доріг, то тут не продається 1 млн покришок Michelin на рік. А це важлива умова, за якої французький виробник шин починає видава-

ти свій червоний гід по автодорогах у тій чи іншій країні, присуджуючи «зірки» закладам гостинності.

Незважаючи на стрімке зростання кількості ресторанів, закладів швидкого харчування, кафе, пабів, барів, особливо в столиці (наприклад, у 2018 році в Києві було відкрито 195 нових ресторанів) в Україні, цей ринок залишається досить ненасичений. У Києві у закладах ресторанного господарства на одне посадкове місце претендують 30 осіб, для порівняння, в Європі на місце претендують 8 осіб [11].

Звичайно, цифри статистики відображають ситуацію до пандемії, тому у майбутньому всім закладам ресторанного господарства потрібно буде враховувати нові умови та формати роботи із дотриманням карантинних норм. Тим не менше, практика послаблення карантинних обмежень у туристичних центрах показала, що туристи втомилася сидіти вдома і як тільки з'являлася можливість, ресторани заклади вмить наповнювалися купою відвідувачів.

Але основа гастротуризму полягає не тільки у площині розвитку мережі ресторанних закладів. Сама українська кухня вважається однією з найбагатших і найрізноманітніших. Процес її останнього етапу розвитку тривав кілька століть. За цей час їй вдалося запозичити кілька іноземних страв і, вдосконаливши технологію приготування, поділитися ними зі світом. У різні часи письменники та поети говорили про страви української кухні у своїх творах. Сьогодні українські страви із задоволенням готують відомі кухарі та подають у найкращих ресторанах світу.

Мабуть, найбільш популярною стравою національної кухні українського народу є борщ, який славиться не менше французьких соусів, італійських спагеті чи японських суші. Ця страва має безліч різновидів, буває пісною або на м'ясному бульйоні. Закарпатський борщ не схожий на одеський, полтавський - на чернігівський, волинський - на київський, а львівський - на харківський і т.п. Найближчим часом ЮНВТО може зареєструвати борщ як національне надбання України. На даний час найвідоміший популяризатор української їжі і громадський діяч Євген Клопотенко проходить процедуру, щоб запатентувати на світовому рівні, що борщ - це українська страва. Це буде перший офіційний гастрономічний бренд України, визнаний на міжнародному рівні [12].

Не менш важливою гастрораскладовою для туризму є українські напої. Українці традиційно п'ють напої, отримані шляхом природного бродіння певних інгредієнтів (квас, мед, пиво), а також шляхом перегонки продуктів бродіння (горілки та виготовлені з неї настоянки). У багатьох ресторанах з українською кухнею подають самогон і настоянки власного приготування (хреновуха, настоянка на журавлині, облепіховка), а також пиво, зварене у власній броварні.

Окрему шану варто віддати виробникам вина. Цей напій в Україні офіційно виробляють близько 75 компаній. Загальна площа виноградників сьогодні становить 40 700 гектарів, з яких 25 600 гектарів відведено під виробництво вина. [13]. За даними «Винного Гіду України 2019», який був представлений на щорічному винному форумі, в країні діє 48 виноробних господарств та 183 найкращих українських вин [12].

Україна багата різноманітним натуральним якісним продуктом, чого тільки варті різновиди меду. В інших країнах світу він користується великою популярністю. Експорт меду з України за 11 місяців 2020 року досяг рекордних рівнів - 69,8 тис. тон загальною вартістю 117,5 млн. доларів США (Попередній рекорд був встановлений в 2017 році і складав - 67,8 тис. тон (133,9 млн. доларів США) [13].

Більшість пасік розташовані на півдні України та на сході. Загалом представлено 13 областей України. Найбільша кількість пасік із сертифікатом органічного виробництва виявлена в Миколаївській області - 23 пасіки, а це близько 7,5 тис. сімей бджіл [4; 14]. На другому місці - Одеська область. Там кількість пасік вдвічі менша (11) відповідно і бджолосімей менше (2,5 тис.). Луганська область посідає третє місце [4]. Український мед дуже популярний у Європі та у східних країнах, наприклад, Японія готується закупити партію меду з Луганської області [4].

Так само, вже не обов'язково їхати до Франції, аби просто поїсти равликів. Україна має власні равликові ферми, які можуть надавати подібні послуги. За останні п'ять років в Україні було створено 200 ферм равликів. Загалом вони виробляють близько 800 тон живих равликів, з яких 30 тон було експортовано у 2019 році. [11] Такі виробництва вже існують у Львівській, Луганська, Київській, Миколаївській, Донецькій та ін. областях нашої країни.

В Україні гастрономічний туризм перебуває на стадії становлення і в чистому вигляді гастрономічні тури зустрічаються достатньо рідко, хоча «смачних» назв серед усього асортименту пропозицій вже дуже багато. Але гастрономічний туризм стає все більш популярним. Україна - це країна з багатими смаковими якостями, в кожній області є своя цікава страва. Незважаючи на майже рівні можливості у сфері кулінарних доробків, кожен регіон ними скористався по-різному.

Лідером гастрономічних турів та й туризму в цілому можна вважати - м. Львів. Місто має багато ресторанів, кафе, барів і т. д. Пропозиції туристичних агенцій Львова мають в асортименті пивні тури (наприклад «Львів нетверезими очима»), в ньому можна відвідати відому Львівську броварню, музей пивоваріння, а також продегустувати різні сорти пива. Не варто забувати, що Львів так само асоціюється із кавою та шоколадом, відповідно, місто пропонує шанувальникам цього напою та смаколика цікаві туристичні пропозиції гастрономічного спрямування. Львів привабить туриста й іншими гастрономічними пропозиціями: в цьому місті можна знайти сирні тури, майстер класи по їх виготовленню. Саме тут існує три музеї із гастрономічною тематикою.

Справжнім гурманам і людям, які хочуть отримати досвід в цій сфері, слід відправитися до столиці України - до м. Києва. Тут існує дорогий, але дуже пізнавальний тур, який проводить гастроексперт - Вікторія Пархоменко (власниця мережі ресторанів Klukva&Brukva), вона навчає професійних кухарів по всій Україні. Взагалі столиця пропонує широкий асортимент гастропослуг на базі закладів ресторанного господарства, тому логічно, що тут так само проводиться велика кількість гастрофестивалів та різноманітних кулінарних заходів.

Одеса - ще одне місто з безліччю гастротурів. Одеська кухня дуже різноманітна, вона славиться своїм вином і стравами з риби єврейської кухні. Один з найбільш популярних гастротурів "Смачна Одеса" пропонує туристам відвідати три заклади в центрі, що полюбляють місцеві мешканці, але пересічному туристу знайти їх майже не можливо. Так само не слід забувати про винні тури, в яких можна відвідати заводи «Французький бульвар» і «Шабо» з дегустацією одеських вин і коньяків.

Не можна оминати увагою батьківщину галушок і вареників - Полтавщину. Саме тут причаїлося багатство української культури, тут проходить безліч національно-етнічних фестивалів. Полтавщина перш за все славиться своїми варениками самої різної форми. Але не менш відомими є різноманітні алкогольні напої: настої на травах, самогон і фруктові наливки. У Полтавській області перелік різних турів задовольнить вимоги будь-якого вибагливого туриста ("Від пуза". Етногастротур «На Полтавщину», "Гоголь-тур", "Експерсія на Полтавщину", "Хмільна Полтава").

Серед найбільших досягнень України, які заслуговують на увагу потенційний туристів можна відзначити перший в Україні офіційно зареєстрований еногастрономічний маршрут «Дорога вина і смаку Української Бессарабії», який об'єднує одразу декілька населених пунктів Одеської області. Його учасниками стали бессарабські винороби, сировари, фермери, туроператори, ресторатори і власники готелів, які зацікавлені у просуванні власного регіону та послуг. Над подібним проектом зараз працювали підприємці сфери гостинності Закарпаття, представивши

свою «Дорогу вина та смаку Закарпаття». Обидва проекти реалізуються за підтримки Євросоюзу «Підтримка розвитку системи Географічних зазначень в Україні» [15]. Закарпатська та Одеська область обрані не випадково, адже тут присутні всі необхідні складові: локальні туристичні об'єкти з історичним минулим; розвинена туристична інфраструктура (готелі, ресторани); непогана транспортна інфраструктура, яка надасть можливість вільного пересуватися від однієї локації до іншої. Для успішної реалізації обох проектів створено одноіменні з маршрутами громадські організації, покликані здійснювати контроль якості всіх складових процесу обслуговування туристів.

Щорічно в Україні проводиться маса цікавих фестивалів, присвячених самим різним сферам культури, історії ремісництва. Останнім часом було започатковано чимало гастрономічних фестивалів, та успішно проводяться старі – відомі на увесь світ. 2020 р. зробив свої корективи і більшість з них або не проводилася взагалі, або проводилася у незвичних форматах. Серед найбільш популярних фестивалів країни можна визначити такі (таблиця 2).

Таблиця 2 – Найбільш популярні гастрономічні фестивалі України

№	Назва та місце заходу	Час проведення
1	Фестиваль кави (Львів)	вересень
2	Фестиваль сиру і вина (Львівська область)	жовтень
3	Національний Сорочинський Ярмарок (Полтавська область)	серпень
4	Фестиваль національної кухні (Луцьк)	серпень
5	Свято полуниці (Одеська область)	травень
6	Закарпатське божоле (Закарпатська область)	листопад
7	Гуцульська бринза (Буркут, Закарпатська область)	вересень
8	Фестиваль вуличної їжі (Київ)	серпень
9	Kyiv Food and Wine (Київ)	жовтень
10	Фестиваль дерунів (м. Коростень, Житомирська область)	вересень

Джерело: складено авторами на основі [3; 4]

Гастрономічний туризм в Україні знаходиться на стадії формування. Проте, вже на даний момент накопичено достатній для подальшого розвитку досвід в організації гастрономічних турів на українському ринку. Лідирують у цій сфері діяльності західні області та окремі регіони на півдні країни та Київська область. Невисокою, поки що, є активність щодо розвитку гастротуризму серед східних областей України, хоча кулінарні традиції та наявна інфраструктура сфери гостинності (зокрема, у Харківській, Дніпропетровській та Запорізькій областях) дозволяють

розвивати цей напрям туризму не менш ефективно, ніж на заході країни.

Розвиток туризму на сході України завжди стримувався упередженим ставленням до регіону, що має промислову спеціалізацію. Особливої уваги потребують Луганська і Донецька області, які втратили більшу частку власних промислових підприємств та, долаючи соціально-економічну кризу, що виникла внаслідок відкритого збройного конфлікту, вимушені шукати новий шлях розвитку, переорієнтовуючись на інші сфери економічної діяльності.

Якщо говорити про гастрономічний туризм в Луганській області, то слід зауважити, що цей регіон має достатній потенціал, адже майже у кожному місті цієї області є свої гастро-об'єкти.

1. У м. Лисичанськ у 2019 була відкрита равликів ферма і вже організовані екскурсійні гастротури, де можна подивитися на равликів, сфотографуватися та спробувати їх за келихом вина [16]. Підприємство було засноване, для потреб харчової промисловості з метою реалізація м'яса равликів у промислових масштабах, але власники не відкидають можливості розвитку власного бізнесу саме як туристичної гастроатракції.

2. У м. Сватове вже не перший рік працює пасіка «Медове джерело», яка виробляє мед трьох сортів. Крім чистого меду на виробництві виготовляються медові мікси, натуральна косметика на основі меду і трав'яний чай. Пасіка вже зараз надає туристичні гастропослуги, проводить майстер-класи з викачування меду, пропонує дегустацію всієї продукції, та послуги з апітерапії [4].

3. В с. Боброво переселенка з окупованих територій вирощує нубійських кіз і виробляє різноманітні сорти крафтових сирів [18]. Перші гроші для старту бізнесу господиня отримала від норвезького фонду і заснувала своє маленьке виробництво під назвою «Еко-коза». У планах власниці не тільки гастротури із дегустацією, але і проведення майстер-класів із вялення вовни.

4. Окремої уваги заслуговують виробництва алкогольних напоїв, адже Луганщина багата пивоварнями. Тут є 4 виробника пивної індустрії: Сватівський пивоварний завод, Лисичанський пивоварений завод, «Пінта» - Кременський пивоварний завод, броварня "Шале" в м. Северодонецьку. Останній об'єкт – це не тільки броварня, але й ресторан, який є популярним закладом як серед відвідувачів, так і серед мешканців міста.

5. Не можна не пригадати смт. Марківка, де є власний сирний завод, на якому виробляється більше 20 сортів сиру. Паралельно виготовляється кисломолочна продукція, масло вершкове, 2 види м'якого кисломолочного сиру. 21 вересня 2020р. мешканці громади отримала власний бренд. В самому логотипі відображено найвизначніші ідентичності Марківщини. В них і минуле, і сучасне, і природне, а також стало майбутнє. Форма цибулини, що має свіжі нові зелені паростки, які свідчать про сучасність, про зростання, та символізує визначну історію громади (пов'язану саме з цим продуктом), заповнена елементами, що імітують сир –

те, що популяризує громаду в теперішній час. На фоні цього силует бабака, який є давнім, особливим мешканцем Марківських просторів [19].

Окрім перспективних провайдерів гастропослуг, на Луганщині є успішний досвід проведення гастрофестивалів: фестиваль вареників та фестиваль борщу в Попасній, фестиваль-ярмарок «Медові ріки Луганщини» у м. Северодонецьк та м. Рубіжне; два останні фестивалі проводяться в області вже не один рік.

Ситуація, що склалася у 2020 р., примусила багатьох туристів залишитися вдома та подорожувати в межах власної країни і області, в якій вони постійно мешкають. Не стали виключенням і мешканці Луганщини. Власне цей попит і спонукає до розробки нових екскурсійних і туристичних маршрутів в тому числі гастрономічної тематики.

Хоча б взяти ту саму Марківщину та її цибулевий бренд. У цьому містечку можна запровадити прекрасний сільський гастротур «Українська цибулька із французьким присмаком». Мешканці громади серед складових власного бренду обрали два продукти, що покладено в основу розвитку даної території. У той же час і цибуля і сир і мед (якого також тут вдосталь) – це продукти, які дуже активно використовуються у французькій кухні. Але в основі туру має бути покладена історія Марківщини та її славетні часи на початку минулого століття, коли у 1907 році саме Марківська цибуля отримала золоту медаль на виставці в Парижі і з тих часів марківчани прославилися як «цибуляшники», а Марківська цибуля і нині вважається однією з найкращих у світі. Основні місця відвідування: сільськогосподарські угіддя де вирощується цибуля; марківський сирний завод; пасіки де збирається Марківський мед. До складу дегустаційних страв можна включити страви як української так і французької кухні, зокрема: цибульники; цибулевий суп по-французьки; цибульний суп пюре; вішісуаз (холодний цибульний суп); лук по-французьки; цибулева запіканка; цибулевий салат; цибулеві оладки; цибулеві котлети; цибулеві кільця в клярі; тарталетки з цибулі; цибулевий пиріг по-французьки; цибулевий пиріг з плавленим сиром; цибулева піца; мафіни з цибулею; цибулевий соус; цибулевий конфетюр, тощо.

Значно спростило би формування туристичного потоку до цього населеного пункту, та до Луганської області загалом, започаткування щорічного фестивалю цибулі. Наразі у світі існує один відомий фестиваль цибулі, який проходить щорічно у травні, у м. Канісу на Мадейрі. В Україні подібного заходу, пов'язаного з

саме з цим продуктом не існує, тож Марківська громада має унікальний шанс ініціювати створення свого власного гастро-бренду розпочавши цей процес саме з щорічного фестивалю цибулі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Гастрономічний туризм є одним з ключових факторів туристичної привабливості території. В Україні, та й у світі в цілому, цей напрям отримав свій розвиток не так давно. Наша держава, як багатонаціональна, полікультурна, з багатою історією країна, має великий потенціал розвитку гастрономічного туризму, який може об'єднувати в собі кілька видів туризму - це пізнавальний, подієвий, діловий, тощо, і саме цю його особливість мають враховувати провайдери туристичних послуг в Україні

Для регіонів України характерні свої унікальні національно-культурні та природні особливості, які носять неповторний характер і можуть зацікавити, як вітчизняних так і іноземних гостротуристів. Україна багата своїми національними стравами, а також натуральними продуктами харчування. Але більшість туристів, які відвідують нашу країну не мають уяви, який потенціал зберігає в собі наша культура та історія, у тому числі у сфері гастрономії.

Український гостротуризм тільки набирає оберти, але тенденції його розвитку такі самі, як і в інших регіонах світу. Основою розвитку є гастрономічні події. Лідерами з цієї діяльності є Львівська, Закарпатська, Одеська, Київська області та саме м. Київ.

У проведеному дослідженні на основі огляду наявних виробництв продуктів харчування та діяльності їх власників доведено, що Луганська область так само, має всі шанси успішно розвивати послуги з гостротуризму. Представлені пропозиції щодо формування нового туристичного гостротуру у смт. Марківка дозволить прорекламувати саме містечко, як привабливу територію для туризму; сприятиме формування позитивного іміджу Луганщини, як області, безпечної для подорожей, цікавої для відвідувачів на їх погляд і смак.

Східні регіони України вже не перший рік перебувають у стані соціально-економічної кризи. Розвиток туристичної галузі та, безпосередньо, гостротуризму, сприятиме відновленню занедбаних територій, дозволить визначити альтернативний шлях їх розвитку та створити нові туристичні дестинації.

Література

1. Басюк Д. І. Інноваційний розвиток гастрономічного туризму в Україні. *Наукові праці НУХТ*. 2012. № 45. С.128-132.

2. Божук Т. І., Прокопчук Л. А. Сучасний стан і перспективи розвитку винного туризму (на прикладі закарпатської області). *Туристична індустрія: Сучасний стан та перспективи розвитку*. Матеріали 6 міжнар. наук.-практ. конф. (28-29 квітня 2011 р.). Вип. 6, Том 2, С. 171-177.

3. Стельмах О. А., Агеєнко О. Г., Коваленко К. Ю. Перспективи розвитку ресторанної галузі в етнотуризмі. *Розвиток туристичного бізнесу*. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 17-19 березня 2011 р.). Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. С.160-161.

4. Сливенко В. А. Шляхи активізації вітчизняного гостротуризму на міжнародному туристичному ринку. *Ефективна економіка*. 2019. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/1&z=7054>

5. Всё, что вы хотели знать о гостротуризме, но боялась спросить. *Travel Hunter*, 2018. URL: <http://thunter.ru/>

6. Global Culinary Tourism Market 2019-2023. Technavio. URL: <https://www.businesswire.com/news/home/20190129005605/en/Global-Culinary-Tourism-Market-2019-2023-Growing-Popularity-of-Sustainable-and-Organic-Culinary-Tourism-to-Boost-Growth-Technavio>

7. Food Tourism Research. *The World Food Travel Association*. 2020. URL: <https://worldfoodtravel.org/food-tourism-research/>

8. Tourism Statistics. *United Nations World Tourism Organizations*. 2020. URL: <https://www.e-unwto.org/toc/unwtotfb/current>

9. Food and Beverage Services. (2020). *Research and Markets*. 2020. URL: <https://www.researchandmarkets.com/categories/food-beverage>

10. 31% of MICHELIN Starred Restaurants open in Week. Explore the world of the Michelin Guide. 2021. URL: <https://guide.michelin.com/en>

11. Restaurant Operations Report. *National Restaurant Association*. 2021. URL: <https://restaurant.org/research/reports/restaurant-operations-report>

12. UA.IGotoWorld.com – найбільший туристичний портал про Україну. URL: <https://ua.igotoworld.com/>

13. Комарницький І. О. Кулінарний туризм в Україні: стан і перспективи регіонального розвитку в контексті підготовки до ЄВРО 2012. *Географія та туризм*. 2011. Вип.14. С.101-106.

14. Бджолярі сходу України розвиватимуть племінні пасіки. *Сильна пасіка*. 2021. URL: <https://pasika.pp.ua/>

15. Дорога вина та смаку Української Бессарабії. *Zruchno.Travel*. 2020. URL:

<https://zruchno.travel/Tours/Entry?lang=ua&extId=c487196a-d2a3-56ae-a558-5cfe35ce1310>

16. Равлик "Muller". URL: <https://www.facebook.com/Улитка-Muller-ЭКО-ФермаСеверодонецкЛисичанск-100774531750070/>

17. Медове Джерело. URL: <https://www.facebook.com/medovedzerelo/>

18. Бізнес у «червоній» зоні: на Донбасі підприємниця розвиває сироваріння і розводить породистих кіз. *Бізнес-Схід*. 2019. 20 березня. URL: <https://bizshid.com/article/1062-biznes-u-chervonij-zoni-na-donbasi-pidpriemnitsya-rozvivae-sirovarinnya-i-rozvodit-porodistikh-kiz>

19. Марківщина. Луганщина МОЯ. 2020. URL: <http://brand.lg.ua/news/mark-vschina>

References

1. Basyuk, D. I. (2012). *Innovative development of gastronomic tourism in Ukraine*. Scientific works of NUHT, № 45, 128-132.

2. Bozhuk, T. I., Prokopchuk, L. A. (2011). Current state and prospects of wine tourism (on the example of the Transcarpathian region). *Tourism industry: Current state and prospects of development*. Materials 6 international. scientific-practical conf. April 28-29, Issu 6, Volume 2, 171-177.

3. Stelmakh, O. A, Ageenko, O. G, Kovalenko, K. Yu. (2011). Prospects for the development of the restaurant industry in ethnotourism. *Development of tourism business*. International. science-practice. conf., March 17-19. Donetsk: DonNUET, 160-161.

4. Slivenko, V. A. (2019). Ways to intensify domestic gastrotourism in the international tourism market. *Efficient economy*. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7054>

5. Everything you wanted to know about gastrotourism, but was afraid to ask (2018). *Travel Hunter*. URL: <http://thunter.ru/>

6. Global Culinary Tourism Market 2019-2023. Technavio. URL: <https://www.businesswire.com/news/home/20190129005605/en/Global-Culinary-Tourism-Market-2019-2023-Growing-Popularity-of-Sustainable-and-Organic-Culinary-Tourism-to-Boost-Growth>

7. Food Tourism Research. (2020). The World Food Travel Association. URL: <https://worldfoodtravel.org/food-tourism-research/>

8. Tourism Statistics. (2020). United Nation World Tourism Organizations. URL: <https://www.e-unwto.org/toc/unwtotfb/current>

9. Food and Beverage Services. (2020). Research and Markets. URL: <https://www.researchandmarkets.com/categories/food-beverage>

10. 31% of MICHELIN Starred Restaurants open in Week (2021). Explore the world of the Michelin Guide. URL: <https://guide.michelin.com/en>

11. Restaurant Operations Report. (2021). National Restaurant Association. URL: <https://restaurant.org/research/reports/restaurant-operations-report>

12. UA.IGotoWorld.com – the largest tourist portal about Ukraine. URL: <https://ua.igotoworld.com/>

13. Komarnitsky, I. O. (2011). Culinary tourism in Ukraine: the state and prospects of regional development in the context of preparation for EURO 2012. *Geography and tourism*. Issue 14, 101-106.

14. Beekeepers of eastern Ukraine will develop breeding apiaries (2021). Strong apiary. URL: <https://pasika.pp.ua/>

15. The road of wine and taste of Ukrainian Bessarabia. (2020). Zruchno.Travel. URL: <https://zruchno.travel/Tours/Entry?lang=en&extId=c487196a-d2a3-56ae-a558-5cfe35ce1310>

16. Snail "Muller". URL: <https://www.facebook.com/Улитка-Muller-ЭКО-ФермаСеверодонецкЛисичанск-100774531750070/>

17. Honey Source. URL: <https://www.facebook.com/medovedzerelo/>

18. Business in the "red" zone: in the Donbass businesswoman develops cheese-making and breeds purebred goats. (2019). Business East. March 20th. URL: <https://bizshid.com/article/1062-biznes-u-chervonij-zoni-na-donbasi-pidpriemnitsya-rozvivae-sirovarinnya-i-rozvodit-porodistikh-kiz>

19. Markivshchyna. (2020). My Luhansk region. URL: <http://brand.lg.ua/news/mark-vschina>

Стаття надійшла до редакції : 15.12.2020 р.

Стаття прийнята до друку: 29.03.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Зеленко О. О. Гастротуризм як складова туристичної галузі на сході України / О. О. Зеленко, Р. А. Готкевич // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 1 (41). – С. 107–116.

УДК 351.83

JEL Classification: D73; M15

ДЕГТЯР А. О.¹, КОВАЛЬЧУК В. Г.², БУБЛІЙ М. П.³

ЦЕНТР УПРАВЛІННЯ КОМПЕТЕНЦІЯМИ: ВИРІШЕННЯ ПРОТИРІЧ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗАВДЯКИ ІНФОРМАЦІЙНИМ ТЕХНОЛОГІЯМ

DOI: 10.32620/cher.2021.1.14

Постановка проблеми. У статті досліджено центр управління компетенціями, як засіб вирішення протиріч публічного управління. Визначено, що сутність проблеми полягає в тому, що впровадження інформаційно-комунікативних технологій сприяє розвитку більш високого рівня людського мислення і мотивації його дій, а відповідно з'являються нові вимоги до стандартів якості державного управління, що тягне за собою загострення протиріч публічного управління. *Метою дослідження* є формування концептуальних засад створення та функціональної реалізації центру управління компетенціями для вирішення протиріч публічного управління, які виникли внаслідок використання сучасних інформаційних технологій. *Об'єктом даного дослідження* є протиріччя публічного управління обумовлених застосуванням інформаційних технологій та інструменти і засоби їх вирішення. В дослідженні використані загальнонаукові та спеціальні *методи*: аналізу й синтезу, логічний, діалектичний, метод узагальнення, комплексного і системного підходів. *Гіпотезою дослідження* є припущення, що протиріччя публічного управління, які обумовлені застосуванням інформаційних технологій можуть бути вирішені шляхом застосування центру управління компетенціями. *Виклад основного матеріалу.* З'ясовано, що основне протиріччя функціонування центру системи управління полягає в тому, що при суттєвій необхідності актуалізації публічного характеру управління вимагає рішення відсутність належних механізмів залучення об'єкта управління, представленого населенням тієї чи іншої території, до участі в процесі формування альтернатив, критеріїв оцінки, аналізу, вибору та втілення в життя управлінських рішень. *Оригінальність та практичне значення дослідження.* Доведено, що застосування сучасних інструментів публічного характеру управління (розвиток технологій електронного уряду; розвиток інноваційної інформаційно-комунікаційної інфраструктури з використанням можливостей державно-приватного партнерства; використання інструменту політичного маркетингу; впровадження технологій форсайт, краудсорсингу та публічного аудиту) не досить ефективно сприяє вирішенню вищевказаних протиріч. *Висновки дослідження.* В якості перспективного інструментарію пропонується центр управління компетенціями, що сприяє вирішенню протиріч, які загострюються в умовах впровадження інформаційно-комунікаційних технологій.

Ключові слова:

центр управління компетенціями, публічне управління, протиріччя публічного управління, інформаційно-комунікаційні технології, електронний уряд, державно-приватне партнерство.

¹ Дегтяр Андрій Олегович, д-р наук з держ. упр., професор, професор кафедри публічного управління та підприємництва, Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Diegtiar Andrii, Doctor of Public Administration Science, Professor, Professor of Public Administration and Entrepreneurship Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0003-3258-447X

e-mail: ADeptyar@3g.ua

² Ковальчук Вероніка Геннадіївна, д-р наук з держ. упр., професор, завідувач кафедри публічного управління та підприємництва, Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Kovalchuk Veronika, Doctor of Public Administration Science, Professor, Head of Public Administration and Entrepreneurship Department, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0001-5321-8300

e-mail: covveron@ukr.net

³ Бублій Максим Петрович, канд. наук з держ. упр., доцент кафедри економіки праці та управління персоналом, Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Харків, Україна.

Bubliy Maxim, Ph.D. in Public Administration Associate Professor of economies of labour and management by personnel Department, Kharkiv Regional Institute of Public Administration, Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0003-1060-6404

e-mail: mbubliy@gmail.com

COMPETENCE MANAGEMENT CENTER: RESOLUTION OF CONTRADICTIONS OF PUBLIC GOVERNANCE THANKS TO INFORMATION TECHNOLOGIES

Problem statement. The article examines the competence management center as a means of resolving contradictions in public administration. It is determined that the essence of the problem lies in the fact that the introduction of information and communication technologies contributes to the development of a higher level of human thinking and motivation for its actions, and accordingly there are new requirements for the quality standards of public administration, which leads to an aggravation of the contradictions of public administration. *The purpose of the study* is formation of conceptual bases of creation and functional realization of the center of management of competences for the decision of contradictions of public management which have arisen owing to use of modern information technologies. *The object of this research* is the contradictions of public administration caused by the use of information technologies and tools and means of their solution. The research uses general scientific and special *methods*: analysis and synthesis, logical, dialectical, generalization method, complex and systematic approaches. *Research methods*: in the process of scientific work were used general and special methods of scientific abstraction, induction and deduction, statistical analysis, analogy and quantitative and qualitative comparison. *The research hypothesis* is the assumption that the contradictions of public administration that are caused by the use of information technologies can be resolved by applying the competence management center. *Presentation of the main material.* It is found out that the main contradiction of the functioning of the management system is that if there is a significant need to update the public nature of management, the lack of proper mechanisms for attracting the object of management represented by the population of a particular territory to participate in the process of forming alternatives, evaluation criteria, analysis, selection and implementation of management decisions requires a solution. *Originality and practical significance of the research.* It is proved that the use of modern public management tools (development of e-government technologies; the development of innovative information and communication infrastructure using public-private partnership opportunities; the use of a political marketing tool; the introduction of foresight, crowdsourcing and public audit technologies) does not contribute effectively enough to resolving the above contradictions. *Conclusions and prospects for further research.* As a promising tool, a competence management center is proposed, which helps to resolve contradictions that are becoming more acute in the context of the introduction of information and communication technologies.

Key words:

competence management center, public administration, contradictions of public administration, information and communication technologies, e-government, public-private partnership.

ЦЕНТР УПРАВЛЕНИЯ КОМПЕТЕНЦИЯМИ: РЕШЕНИЕ ПРОТИВОРЕЧИЙ ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПОСРЕДСТВОМ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Постановка проблемы. В статье исследованы центр управления компетенциями, как средство разрешения противоречий публичного управления. Определено, что сущность проблемы заключается в том, что внедрение информационно-коммуникативных технологий способствует развитию более высокого уровня человеческого мышления и мотивации его действий, а соответственно появляются новые требования к стандартам качества государственного управления, влечет за собой обострение противоречий публичного управления. *Целью исследования* является формирование концептуальных основ создания и функциональной реализации центра управления компетенциями для решения противоречий публичного управления, возникшие в результате использования современных информационных технологий. *Объектом данного исследования* является противоречие публичного управления, обусловленных применением информационных технологий и инструменты и средства их решения. В исследовании использованы общенаучные и специальные *методы*: анализа и синтеза, логический, диалектический, метод обобщения, комплексного и системного подходов. *Гипотезой исследования* является предположение, что противоречия публичного управления, которые обусловлены применением информационных технологий могут быть решены путем применения центра управления компетенциями. *Изложение основного материала.* Установлено, что основное противоречие функционирования системы управления заключается в том, что при существенной необходимости актуализации публичного характера управления требует решения отсутствие надлежащих механизмов привлечения объекта управления, представленного населением той или иной территории, к участию в процессе формирования альтернатив, критериев оценки, анализа, выбора и осуществления управленческих решений. *Оригинальность и практическое значение исследования.* Доказано, что применение современных инструментов публичного характера управления

(развитие технологий электронного правительства, развитие инновационной информационно-коммуникационной инфраструктуры с использованием возможностей государственно-частного партнерства, использование инструмента политического маркетинга, внедрение технологий форсайт, краудсорсинга и публичного аудита) недостаточно эффективно способствует решению вышеуказанных противоречий. *Выводы исследования.* В качестве перспективного инструментария предлагается центр управления компетенциями, что способствует разрешению противоречий, которые обостряются в условиях внедрения информационно-коммуникационных технологий.

Ключевые слова:

центр управления компетенциями, публичное управление, противоречия публичного управления, информационно-коммуникационные технологии, электронное правительство, государственно-частное партнерство.

Постановка проблеми. Початок третього тисячоліття висуває нові вимоги до стандартів якості державного управління, більш високого рівня людського мислення і мотивації його дій, що тягне за собою загострення протиріч публічного управління. Тому необхідно їх розглядати, як протиріччя, що формується в процесі розвитку управлінських відносин, виникнення яких визначається протилежністю поглядів і прагнень суб'єкта і персоніфікованого об'єкта управління, між якими здійснюються управлінські інтеракції.

Причинами загострення протиріч в системі публічного управління є особливості функціонування, пов'язані зі складною організованістю її елементів, і функціонально недостатня дієвість механізму координаційної взаємодії вертикальних і горизонтальних рівнів системи. У зв'язку з цим, система публічного управління функціонує в умовах прояву безлічі протиріч, як основоположних, так і похідних від них. Необхідно сконцентруватися на одному основоположному протиріччі і похідних від нього, загострення яких має місце в контексті прикладного застосування інформаційно комунікаційних технологій, а також при формуванні системи публічного управління на основі центру управління компетенціями. Суть основного протиріччя функціонування системи управління полягає в тому, що при суттєвій необхідності актуалізації публічного характеру управління вимагає рішення відсутність належних механізмів залучення об'єкта управління, представленого населенням тієї чи іншої території, до участі в процесі формування альтернатив, критеріїв оцінки, аналізу, вибору та втілення в життя управлінських рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні аспекти діяльності публічного управління висвітлені в працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Вагомий внесок у вирішення протиріч

публічного управління зробили такі вчені, Гапоненко Н. В. [1], Ковбасюк Ю. В. [2], Круглов В. В. [3], Марченко В. В. [4], Міненко М. А. [5], Пастернак О. І. [6], Хаджирадєва С. К., [9] Воронова С. В., [9] Кравцова Н. Є. [9], Цветков В. В. [10], Горбатенко В. П. [10] та ін. Однак, незважаючи на численні дослідження, проблема вирішення протиріч публічного управління обумовлених застосуванням інформаційних технологій залишається однією з актуальних при дослідженні сучасних процесів.

Мета статті є формування концептуальних засад створення та функціональної реалізації центру управління компетенціями для вирішення протиріч публічного управління, які виникли внаслідок використання сучасних інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Узгодження різноспрямованих індивідуальних інтересів виступає необхідним елементом процесу життєдіяльності системи публічного управління. На думку окремих авторів в якості загальнозначимої характеристики поведінки речей слід виділити неможливість розгляду їх дії поза взаємозв'язку з положенням інших речей. Осмислення і аналіз плодів спільної діяльності людей уможливорює планування цілеспрямованих дій, що гарантують досягнення поставлених цілей і нівелювання негативних відхилень. Таким чином, сприйняття наслідків породжує спільність інтересів [5, с. 61]. Для виходу з проблемної ситуації, пов'язаної зі слабким ступенем залученості об'єкта управління в процес підготовки та втілення в життя управлінських рішень в контексті розвитку системи публічного управління шляхом прикладного застосування новаційних інформаційно-комунікаційних технологій необхідна передача ініціативи вирішення завдань, що мають підвищений суспільний резонанс органів державного і місцевого управління в руки

громадських структур, асоційованих дослідників поруч з об'єктом управління з закріпленням за ними певних прав і обов'язків [5, с. 63].

Події, що відбуваються у галузі управління визначають динамічне перетворення методології управління і, в значній мірі, забезпечуються динамічними змінами в технічних, організаційних системах, а також загальної логіки розвитку суспільних інститутів [9, с. 36]. У сучасних умовах швидкозмінного зовнішнього середовища традиційні адміністративно-бюрократичні моделі управління в умовах, стають недостатньо гнучкими, вимагають розвитку. На думку В. Цветкова та В. Горбатенко, бюрократизм як інститут управління спрямований на встановлення тотального контролю над іншими громадськими інститутами [10, с. 36].

Ускладнення керуючої системи є законним при зростанні і розвитку керованої системи [10, с. 47]. Така відповідність за параметром складності досягається за рахунок збільшення рівнів управління, що полягає в причинно-наслідковому зв'язку з процесом інтенсифікації централізації бюрократичної організації, контролюючий генерацію і трансляцію сигналів системи управління, формування багаторазово дубльованих підсистем, а також підвищення ступеня зв'язності організаційної структури, що має тенденцію до «розпушення».

Відповідно, така стратегія стає з часом неоптимальною, збільшуються витрати на підтримку органів управління в робочому стані, що важким тягарем лягає на державний бюджет.

Серйозніші недоліки бюрократичної моделі управління державних органів полягають у невиправдано тривалому управлінському циклі, який, до того ж, на виході породжував цілком стандартні, передбачувані рішення, що не відповідають динамічному середовищу системи державного управління [7, с. 54].

В даний час в рамках вдосконалення системи публічного управління сучасні апаратні та програмні засоби відкривають нові можливості для взаємодії між учасниками публічного процесу.

Таким чином, за результатами проведеного аналізу можна зробити висновок про те, що публічний характер управління забезпечує реалізацію поставлених цілей, виходячи з реальних можливостей і потреб соціальної

системи.

На сучасному етапі розвитку публічного характеру управління використовуються такі інструменти:

- технології електронного уряду;
- алгоритми побудови інноваційної інфраструктури в тісному взаємозв'язку з розвитком прикладних механізмів державно-приватного партнерства [3, с. 67];
- маркетингові інструменти, орієнтовані на формування позитивного образу політики органів державної влади;
- технологічні новації у сфері краудсорсингу, форсайту та публічного аудиту.

У процесі теоретичного осмислення поняття «електронний уряд» виявлено, що одні автори трактують визначення «електронного уряду», – як інформаційну взаємодію органів влади з представниками громадянського суспільства та бізнесу з використанням інформаційно-комунікаційних, мережевих технологій та інтернету [4, с. 48]; другі, – як концепцію здійснення державного управління, притаманну інформаційному суспільству. Концепція передбачає розвиток інститутів громадянського суспільства при найбільш повному використанні потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій, характеризується економічною ефективністю, стимулюванням громадської ініціативи та вдосконаленням механізмів публічного контролю [8, с. 94].

Таким чином, електронний уряд виступає як інституційно оформлена інноваційна технологія, що надає розширені можливості взаємодії представників публічного управління за допомогою застосування комунікаційних засобів зв'язку, в тому числі мережі інтернет, спрямованої на задоволення соціальних потреб, підвищення громадської ініціативи і здійснення контролю, що, в кінцевому підсумку, може сприяти вирішенню вищезазначених протиріч публічного управління.

Аналіз цілей впровадження електронного уряду дозволяють трактувати його як механізм вирішення протиріч державного управління та посилення його публічного характеру. Однією з важливих цілей електронного уряду є розширення участі громадян у вирішенні суспільно значущих завдань, задоволенні потреб населення за допомогою широкого доступу до інформації в усіх напрямках життєдіяльності суспільства та діяльності державних органів.

В останні десятиліття в якості провід-

ного вектора соціально-економічного розвитку дослідники виділяють співпрацю влади і приватних підприємницьких структур. Інститут державно-приватного партнерства шляхом об'єднання ресурсів державного і приватного секторів дозволяє досягати безліч інноваційних, соціальних, інфраструктурних цілей.

У зв'язку з цим, найбільш поширений характер набуває вдосконалення інструментів державно-приватного партнерства, що створює умови безперешкодної конкурентної боротьби, рівноправного доступу економічних суб'єктів, незалежно від їх афілійованості органам влади до суспільних благ і ресурсів, в тому числі тим, доступ до яких регламентований. На погляд автора, найважливішим критерієм повинен розглядатися суспільний інтерес, відображений інтегральним способом, а не вигода конкретних суб'єктів економічної діяльності. Така взаємодія сприятиме якісній зміні національної економіки та вирішенню суперечностей публічного управління, дозволить підвищити ефективність функціонування громадського сектору.

В рамках розвитку публічного характеру управління доцільно говорити про розвиток державно-приватного партнерства. Вищевказані концепти компліментарні, утворюють вузлові точки зростання інтеракції державних органів управління і бізнесом.

У контексті розвитку публічного характеру управління раціонально висунути наступну градацію стадії впровадження політики державно-приватного партнерства:

- виявлення напрямів, що визначають необхідність і доцільність впровадження механізмів державно-приватного партнерства;
- ідентифікація перспективних напрямків впровадження приватних бізнес-структур у механізми державно-приватного партнерства та аналіз виникаючих проблем;
- виявлення та повідомлення бізнес-структур про можливості взаємодії з докладним викладом обмежень і відповідальності сторін, потенційної вигоди;
- забезпечення умов використання необхідних ресурсів та регламентування процедур взаємодії;
- моніторинг підвищення ефективності публічного управління в контексті імперативів підвищення ефективності механізмів державно-приватного партнерства.

Одним із значущих інструментів посилення публічного характеру управління є ма-

ркетинг державної політики. Рішення, які приймаються державою, часто викликають значний резонанс і невдоволення окремих соціальних груп, якщо не виносяться на загальне обговорення і громадську консультацію. Усунути протиріччя публічного управління, знизити соціальну апатію населення без активного використання маркетингу в даний час проблематично. Відповідно до досліджень, що проводяться в системі маркетингу, доцільно розглянути такі його різновиди як державний і муніципальний маркетинг, маркетинг території. Основною метою державного маркетингу, в першу чергу, має бути максимальне задоволення потреб громадян в рамках, виділених на ці цілі суспільних витрат [11, с. 69].

Державний маркетинг, як правило, використовується для роз'яснення цілей і завдань суспільного розвитку, забезпечення стабільності в державі, формування позитивного іміджу держави. Державний маркетинг як інструмент публічного характеру управління спрямований на виявлення і формування потреб членів суспільства, створення відповідних умов і здійснення конкретних дій і заходів щодо їх задоволення.

Використання інструментів державного маркетингу необхідно з метою формування сприятливого ставлення до державної політики, що проводиться на певній території, створення ідентичності населення, що проживає на ній. У науковій літературі виділяються такі поняття як маркетинг території і муніципальний маркетинг. Деякі автори говорять про те, що «маркетинг території» являє собою діяльність з просування позитивної інформації про продукцію, що випускається на території, з розвитку інституційних умов здійснення підприємницької діяльності, підвищення якості життя населення, з наміром формування сприятливої репутації території як серед населення, так і зовні [6, с. 75].

Технологія форсайт передбачає алгоритм формування ідеального образу в перспективі, спрямованого на зростання якості рішень та їх координацію з точки зору очікуваного майбутнього результату. Згідно з визначенням Н Гапоненка, форсайт – це методичний, регулярний аналіз довгострокових перспектив економіки, технологій, інновацій, спрямований на визначення пріоритетних напрямків досліджень, що забезпечують максимальний соціально-економічний ефект [1, с. 63]. Таким чином, головна мета форсайта по-

лягає у визначенні майбутнього і розробці стратегії його досягнення.

Форсайт – це процес співпраці між державою, представниками громадянського суспільства і бізнесу, націлених на прийняття спільного, що задовольняє інтересам всіх в тій чи іншій мірі рішень, шляхом розробки та аналізу передбачуваних сценаріїв розвитку. Реалізація форсайт-проекту здійснюється на корпоративному, місцевому, регіональному, національному та глобальному рівнях. Водночас необхідна організація прозорої дискусії на відкритих майданчиках, доступних усім зацікавленим сторонам.

Краудсорсинг і публічний аудит є дієвими інструментами вирішення основоположного протиріччя публічного управління, оскільки припускають залучення громадян до процесу цілепокладання, прийняття та реалізації рішень, спрямований на задоволення споживачів державних владних послуг у контексті вирішення завдань державної важливості. Публічний аудит являє собою історично сформовану форму контролю представників громадянського суспільства і бізнес-структур за діями державних органів влади.

Впровадження інструментарію публічного аудиту та краудсорсингу дає синергетичний ефект від групової взаємодії, так як у окремого індивіда менше знань, ніж у групи людей, але головна мета технології полягає в створенні умов для агрегування і реалізації зазначених знань. При цьому, формується якісно новий економічний, соціальний, політичний простір, для якого характерні соціальна згуртованість, соціальна справедливість, Соціальні та культурні цінності; економічна, соціальна, політична стабільність. Це кардинальним чином змінює поведінку населення і його мотивацію: люди отримують можливість впливати на прийняття рішень, що безпосередньо зачіпають їх життєві інтереси, усвідомлення чого збільшує ступінь соціальної відповідальності [2, С. 350].

У процесі проведеного дослідження нами виділено ряд похідних протиріч, які проявляються в умовах публічного характеру управління за допомогою вищевказаного інструментарію. Дане протиріччя обумовлено необхідністю відповідності системи управління принципам достовірності, адекватності обсягу і якості інформації, транспарентності, з метою нівелювання загроз, пов'язаних з виникненням так званих «деформацій», а саме спотворення і зниження якості інформації,

що служить для прийняття рішень. У зв'язку з вищевикладеним необхідно акцентувати увагу на інформаційному обміні даними як середині конкретного органу влади, так і між елементами системи публічного управління в цілому, але в реальній дійсності існує навмисна чи об'єктивно виникаюча асиметрія інформації, що доповнюється великими часовими затримками її ретрансляції, в результаті чого, суб'єкт прийняття управлінських рішень часто використовує неактуальну інформацію.

Другим похідним протиріччям від основного протиріччя в умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, на наш погляд, є протиріччя між актуалізованою потребою зростання залученості учасників керуючої і керованої підсистем публічного управління в інформаційний обмін, з одного боку, і нерівномірність формування технологічної бази реалізації комунікаційних можливостей сучасного суспільства (технологічним дисбалансом), що призводить до зниження стійкості розвитку суспільства.

В якості третього істотного похідного від основоположного протиріччя, на наш погляд необхідно виділити протиріччя, пов'язане з вимогами інтерактивної участі населення в процесах прийняття і втілення в життя рішень, що мають підвищене суспільне значення, з одного боку, і шаблонами в прийнятті представниками громадськості інформаційно-комунікаційної мережі «Інтернет», як розважального середовища перш за все, з іншого і, як наслідок, зниження рівня довіри до рішень органів державного і муніципального управління в умовах здійснення їх діяльності в інтерактивному режимі.

У рамках дослідження передбачається, що вирішенню зазначених проблемних місць посприєє удосконалення системи публічного управління, шляхом впровадження інноваційного інструментарію центру управління компетенціями. У зв'язку з чим, пропонується розглянути процес залучення населення до керуючого впливу в режимі реального часу, що знаходить своє вираження в залученні інтелектуального потенціалу населення в процес прийняття і реалізації рішень. Як один з основоположних результатів створення системи публічного управління знаннями, на наш погляд, доцільно виділити синергію інтеракції інновацій та інтелектуальних ресурсів представників громадськості, залучених до публічної взаємодії суб'єктів системи управління.

Основні функції центру управління компетенціями повинні зводиться як до виявлення, накопичення та акумулювання знань у певній галузі, так і роботі з експертним співтовариством.

У зв'язку з тим, що в рамках дослідження центр управління компетенціями розглядається як інструмент системи публічного управління, а також враховуючи територіальну роз'єднаність акторів публічного управління та функціональні можливості центру управління компетенціями нами виявлено протиріччя, загострення яких можливе в процесі функціонування центру публічного управління компетенціями.

Перше – між суттєвою необхідністю координації даних та процедур на базі єдиного центру управління компетенціями та низкими технологічними можливостями учасників публічного процесу (органи влади, підприємницькі структури, населення).

Друге – між необхідністю вироблення управлінських рішень на базі центру управління компетенціями, з одного боку, і наявністю відповідальності за вироблення і реалізацію управлінських рішень в рамках діяльності компетентних державних органів, з іншого, і, як наслідок дублювання функцій між ними.

Таким чином, раціональна розробка та аналіз функціональних можливостей центру компетенцій на рівні публічного управління сприятимуть як вирішенню та недопущенню виявлених похідних протиріч, так і збереженню, генерації та акумулюванню нових знань і досвіду експертів на території всієї держави.

Резюмуючи вищевикладене слід зазначити, що основоположне протиріччя розвивається між бюрократичним характером і публічним характером управління, виступаючим його антиподом. Порівняльний аналіз бюрократичного і публічного характеру управління, модифікація якого простежується в умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, свідчить про необхідність переходу до останнього через формування та функціональної реалізації центру управління компетентностями.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження концептуальних засад створення та функціональної реалізації центру управління компетенціями як основного протиріччя сучасного публічного управління дозволило виділити похідні від нього суперечності, посилення яких обумовлено

процесом прикладного застосування інформаційно-комунікаційних технологій управління, серед яких: протиріччя між викликами зростання ступеня активності інформатизації суб'єктів публічного управління та комунікаційно-технологічними ресурсами суспільства на даний період розвитку з урахуванням технологічного дисбалансу (нерівномірності технологічного розвитку); протиріччя між вимогами до обсягу та якості, достовірності, інформації, використовуваної для прийняття важливих рішень і розвитком бар'єрів сприйняття інформації, що знижують її якість і прозорість; між потребою інтерактивної участі представників громадськості в процесі вироблення та втілення в життя управлінських рішень, і шаблонами сприйняття інформаційно-телекомунікаційної мережі «Інтернет», як сфери розваг, що тягне за собою критичне ставлення населення до рішень органів державної та муніципальної влади розміщених в цій мережі.

Застосування сучасних інструментів управління компетентностями публічного характеру : розвиток технологій електронного уряду; розвиток інноваційної інформаційно-комунікаційної інфраструктури з використанням можливостей державно-приватного партнерства; використання інструменту політичного маркетингу; впровадження технологій форсайт, краудсорсингу та публічного аудиту не досить ефективно сприяє вирішенню вищевказаних протиріч. В якості перспективного інструментарію пропонується центр управління компетенціями, що сприяє вирішенню протиріч, які загострюються в умовах впровадження інформаційно-комунікаційних технологій.

Література

1. Гапоненко Н. В. *Форсайт. Теорія. Методологія. Опыт*: монографія. Москва: Юнити-Дана, 2012. 239 с.
2. Ковбасюк Ю. В. Краудсорсинг як інструмент публічної влади. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 4. С. 349-357.
3. Круглов В. В. *Розвиток державно-приватного партнерства в Україні: механізми державного регулювання*: монографія. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2019. 252 с.
4. Марченко В. В. *Електронне урядування в органах виконавчої влади: адміністративно-правові засади* : моно-

графія. Харків : Панов, 2016. 444 с

5. Міненко М. А. *Публічне управління: теорія та методологія* : монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 404 с.

6. Пастернак О. І. *Економічний розвиток регіону: маркетингове забезпечення*: монографія. Львів: НАН України. Ін-т регіональних досліджень, 2009. 200 с.

7. *Проблеми реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні*: монографія / за заг. ред. Т.Е. Василевської. Київ: НАДУ, 2018. 256 с.

8. *Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний досвід*: монографія / За заг. ред. С. Чернова, В. Воронкової, В. Банаха, О. Сосніна, П. Жукаускаса, Й. Ввайнхардт, Р. Андрюкайтене; Запоріж. держ. інж. акад. Запоріжжя: ЗДІА, 2016. 606 с.

9. Хаджирадева С. К., Воронова С. В., Кравцова Н. Є. *Професіоналізація у сфері публічного управління: стан, проблеми, перспективи вирішення*: монографія / за заг. ред. С. К. Хаджирадевої. Миколаїв: Ємельянова Т. В., 2017. Ч. II. 165 с.

10. Цветков В. В., Горбатенко В. П. *Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства*: монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 248 с.

11. Чаплай І. В., Романенко Є. О. *Маркетинг у механізмах державного управління*: монографія. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2016. 208 с.

References

1. Gaponenko, N. V. (2012). *Foresight. Theory. Methodology. Experience*. Moscow: Unity-Dana, 239.

Стаття надійшла
до редакції : 15.02.2020 р.

2. Kovbasiuk, Yu. V. (2016). Crowdsourcing as an instrument of public authority. *Actual problems of economy*, 4, 349-357.

3. Kruhlov, V. V. (2019). *Development of state-private partnership in Ukraine: mechanisms of state regulation*. Kharkiv: Magistr, 252.

4. Marchenko, V. V. (2016). *Electronic regulation in the organs of the vicinavcha power: administrative-legal ambush*. Kharkiv: Panov, 444.

5. Minenko, M. A. (2014). *Public administration: theory and methodology*. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 404.

6. Pasternak, O. I. (2009). *Economic development of the region: marketing protection*. Lviv: NAS of Ukraine. Institute of Regional Studies, 200.

7. Vasylevska, T. E. (Ed.). (2018). *Problems of reforming the state service and service in the bodies of the local self-assembly in Ukraine*. Kyiv: NADU, 256.

8. Chernov, S., Voronkova, V., Banakh, V., Sosnin, O., Zhukauskas, P., Vvainkhardt, Y., Andriukaitene, R. (Eds.). (2016). *Public administration and administration in the minds of information support: revision and foreign information*. Zaporizhzhia: ZDIA, 606.

9. Khadzhyradieva, S. K., Voronova, S. V., Kravtsova, N. I. (2017). *Professionalism in the sphere of public administration: camp, problems, perspectives of publication*. Mykolaiv: Yemelianova T. V., 165.

10. Tsvietkov, V. V., Horbatenko, V. P. (2001). *Democracy - Management - Bureaucracy: in the context of modernization of the Ukrainian government*: monograph. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 248.

11. Chaplai I. V., Romanenko Ye. O. (2016). *Marketing at the mechanisms of state management: monograph*. Kyiv: DP «Vyd. dim «Personal», 208.

Стаття прийнята
до друку: 29.03.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Дегтяр А. О. Центр управління компетенціями, як засіб вирішення протиріч публічного управління обумовлених застосуванням інформаційних технологій / А. О. Дегтяр, В. Г. Ковальчук, М. П. Бублій // Часопис економічних реформ. – 2021. – № 1 (41). – С. 117–124.

СТАНДАРТ ВИКЛАДАЧА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ВИМОГИ ТА НАДІЇ*

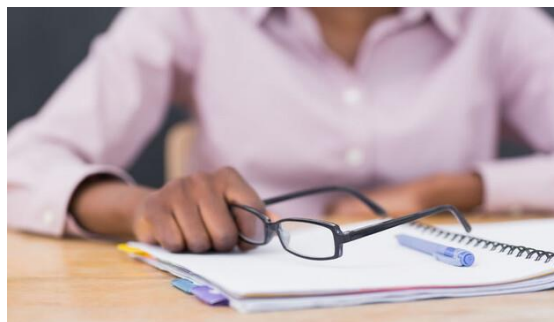
Наказ Мінекономіки № 610 від 23.03.2021 року «Про затвердження професійного стандарту на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти» запровадив нові вимоги для всіх викладачів закладів вищої освіти. Документ містить опис загальних компетенцій, якими мають володіти професори, доценти, старші викладачі, викладачі та асистенти. Затверджений документ діятиме упродовж 5 років. Рекомендована дата перегляду стандарту – березень 2026 року.

Основна змістовна частина нового стандарту : розділи 5–7. На 12 сторінках перелічені компетентності, знання, уміння й навички викладачів закладів вищої освіти, структуровані за трудовими функціями і посадами науково-педагогічних працівників. Великий обсяг цього переліку викликає запитання: чи має кожен викладач володіти усіма передбаченими стандартом для його посади уміннями та навичками?

Адже в стандарті наведено значна кількість функцій, які покладаються лише на деяких викладачів, і залучати до їхнього виконання кожного викладача без виключення немає необхідності. Це, наприклад, такі вміння : Готувати заявки на видачу патентів на винахід, корисну модель, документів, що засвідчують авторське право на твір; Координувати роботу розробників освітньої програми (очевидно, ця функція не покладається на кожного); Аналізувати результати моніторингу працевлаштування випускників освітньої програми (обов'язковість проведення такого моніторингу на сьогодні не запроваджено) тощо.

Міністерства освіти і науки України підкреслює, що «Професійний стандарт є інструментом для систематизації вмінь і навичок (створення посадових інструкцій), підготовки молодих фахівців та оцінювання діяльності викладачів закладів вищої освіти, підвищення кваліфікації та професійного розвитку».

Відповідно, «МОН рекомендує використовувати зазначений професійний стандарт при розробленні вимог до посад відповідних працівників», програм підготовки

магістрів і докторів філософії, заходів з підвищення кваліфікації і стажування викладачів.

Отже, стандарт позначає лінію підвищення кваліфікації викладачів як процес руху до певної цілі або сукупності цілей. З цього логічно випливає, що другою лінією стандарту мав би бути інструментарій оцінки рівня прогресу на шляху до означених цілей або встановлення факту того, що цілі (не) досягнуто. Однак подібних індикаторів чи роз'яснень щодо того, як ефективно організувати процедури оцінювання відповідності кваліфікації викладачів великому перелікові вимог, стандарт не містить.

Як вказано у статті 96 Кодексу законів про працю України та статті 6 Закону України «Про оплату праці», професійними стандартами або кваліфікаційними характеристиками професій працівників визначаються вимоги до кваліфікаційних та спеціальних знань працівників, їх завдання, обов'язки та спеціалізація. Згідно з п. 2 статті 40 Кодексу законів про працю України, виявлення невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі внаслідок недостатньої кваліфікації є однією з підстав звільнення працівника з ініціативи роботодавця.

Ці правові норми означають, що заклад вищої освіти як роботодавець при черговому переукладанні з викладачем трудового договору може включити до цього документа будь-які (або й всі) з кваліфікаційних вимог, визначених новим професійним стандартом. При виявленні невідповідності кваліфікації викладача цим вимогам такого викладача можна звільнити на цілком законних підставах. У цьому полягає основний ризик нового документа.

*За матеріалами: osvita.ua

Я.О. Ізмайлов, І.Г. Єгорова,
С.В. Свірко, С.Ф. Легенчук

ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ
В УМОВАХ
ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО
РОЗВИТКУ,
ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Ізмайлов Я.О., Єгорова І. Г., Свірко С. В., Легенчук С. Ф. **Облік та оподаткування в умовах інвестиційно-інноваційного розвитку, цифровізації та глобалізації економіки**: монографія. Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2021. 312 с.

Монографію присвячено проблемам ведення бухгалтерського обліку та оподаткування в умовах інвестиційно-інноваційного розвитку, цифровізації та глобалізації. Розкрито авторські підходи до систематизації термінологічного апарату з обґрунтуванням нового складу функцій і завдань, класифікації та розкриття змісту принципів бухгалтерського обліку, які відповідають глобальним умовам цифровізації. Відображено особливості економічного розвитку провідних країн світу та можливості адаптації позитивного зарубіжного досвіду в національному господарстві України. Розроблено організаційно-методичні положення бухгалтерського обліку господарської діяльності підприємств з визначенням пріоритетних об'єктів-стимуляторів.

Монографія може бути корисною для науковців, викладачів вищих навчальних закладів, докторантів, аспірантів, студентів вищих економічних навчальних закладів облікових спеціальностей, а також для економістів-практиків, яких цікавлять питання обліку та оподаткування господарської діяльності підприємств і всіх учасників економічного співробітництва в Україні та за її межами.

А.А. Гриценко

ЕКОНОМІКО-
ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ІМПЕРАТИВ
НОВОЇ
СТАТИСТИЧНОЇ
ПАРАДИГМИ

Гриценко А. А. **Економіко-інформаційний імператив нової статистичної парадигми**: монографія. Київ: ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2020. 436 с.

У монографії показано, що економіко-інформаційні перетворення вимагають формування нової статистичної парадигми з огляду на те, що сучасна статистична система сформувалась на основі індустріально-ринкової економіки, а зараз розгортається історичний перехід до інформаційно-мережевої системи господарювання, що базується на принципово інших закономірностях функціонування. З'ясовано, що натурально-господарським системам був притаманний натурально-господарський облік, індустріально-ринковим – економічна статистика, що набуває завершеної форми в системі національних рахунків, а інформаційно-мережевій економіці відповідатиме соціально-часова статистика. Для періоду формування інформаційно-мережевої економіки будуть характерні змішані форми статистичних систем, де поєднуюватимуться натурально-господарський облік, вартісно-економічна і соціально-часова статистика.

Для спеціалістів з питань соціально-економічного розвитку, якісного і кількісного аналізу економічних процесів, науковців і всіх, хто цікавиться сучасною економічною проблематикою.

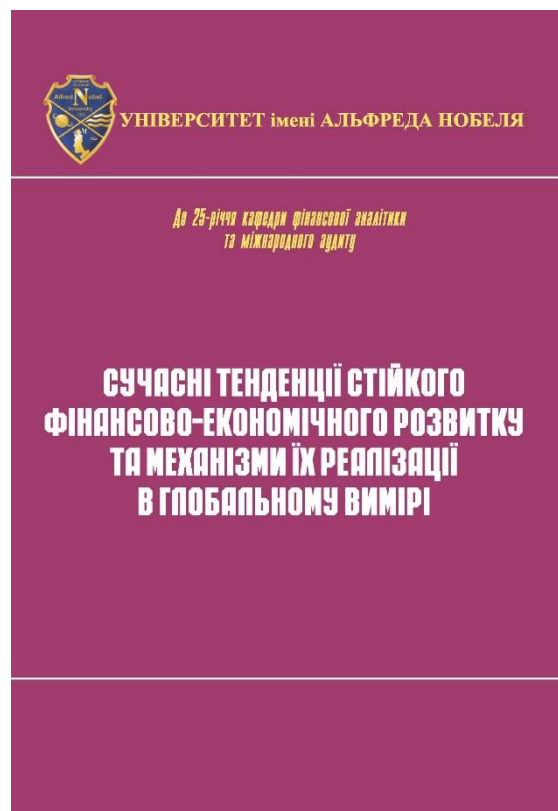

Луїна І. О. **Публічні фінанси в макроекономічній політиці зростання** : монографія. Київ: ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2020. 440 с.

Досліджено теоретичні та методологічні засади розвитку публічних фінансів у контексті реалізації макроекономічної політики зростання. Розкрито ризики платоспроможності держави та обґрунтовано напрями забезпечення довгострокової стійкості публічних фінансів. Виявлено проблеми бюджетної децентралізації, запропоновано підходи до модернізації інститутів децентралізованого управління для ефективного функціонування багаторівневих бюджетних систем та активізації економічного розвитку територій. Визначено джерела формування додаткових бюджетних ресурсів та стратегічні напрями трансформації публічних видатків для забезпечення розвитку національної економіки.

Для спеціалістів з питань макроекономічної та бюджетно-податкової політики, науковців, викладачів, аспірантів і студентів ВНЗ.

Сучасні тенденції стійкого фінансово-економічного розвитку та механізми їх реалізації в глобальному вимірі: монографія. За заг. ред. Т. М. Болгар. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2020. 220 с.

У монографії обґрунтовано теоретико-методологічні засади сучасних тенденцій стійкого фінансово-економічного розвитку та механізми їх реалізації в глобальному вимірі. Систематизовано теоретичні основи формування і впровадження стратегій стійкого фінансово-економічного розвитку, утворення та використання інвестиційних і фінансово-кредитних ресурсів. Проаналізовано новітні тенденції щодо освітнього менеджменту та впровадження нових засобів навчання.

Для науковців та практиків фінансової сфери, викладачів, аспірантів, здобувачів фінансово-економічних спеціальностей закладів вищої освіти, усіх, хто прагне поглибити свої знання з фінансової теорії та практики.

Перелік рецензентів поточного номеру журналу

- Большаков М. М.** – доктор економічних наук, професор, почесний президент Сиктивкарського лісового інституту, Санкт-Петербурзький державний лісотехнічний університет, м. Сиктивкар, Росія.
e-mail: bolshakov@sfi.komi.com
- Белопольский М. Г.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту, Приазовський державний технічний університет, м. Маріуполь, Україна.
e-mail: enterconfpstu@gmail.com
- Васильєв А. Й.** – доктор економічних наук, професор, Президент інженерної академії України, заступник директора з науково-технічної діяльності Інституту проблем машинобудування ім. А. М. Підгорного, м. Харків, Україна.
e-mail: eau.7788982@gmail.com
- Гриневич Л. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, м. Харків, Україна.
e-mail: ludmyla.grynevych@gmail.com
- Давидюк Т. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Економічний аналіз та облік», Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна.
e-mail: ekon.analiz@gmail.com
- Даніч В. М.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Економічна кібернетика та прикладна економіка», Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна.
e-mail: danichvitaly@gmail.com
- Дружиніна В. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Бізнес адміністрування, маркетингу і туризму», Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна.
e-mail: drughinina.vd@gmail.com
- Заблодська І. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу міжрегіонального співробітництва Луганської філії Інституту економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ, Україна.
e-mail: zablodin@yandex.ua
- Зінченко О. А.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів суб'єктів господарювання та інноваційного розвитку, Криворізький національний університет, м. Кривий Ріг, Україна.
e-mail: nvo.alta@gmail.com
- Ільїна Л. І.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансового менеджменту, Сиктивкарський державний університет імені Питирима Сорокіна, м. Сиктивкар, Росія.
e-mail: luiza_ilina@mail.ru
- Клюс Ю. І.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Облік і оподаткування», Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, м. Сєверодонецьк, Україна.
e-mail: docentklus@gmail.com
- Кожушко Л. Ф.** – доктор технічних наук, професор, завідувач професор кафедри менеджменту Навчально-наукового Інституту економіки та менеджменту Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне, Україна.
e-mail: l.f.kozhushko@nuwm.edu.ua
- Криворотько Ю. В.** – доктор економічних наук, завідувач кафедри «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит», БІП – Інститут правознавства, м. Мінськ, Республіка Білорусь.
e-mail: Chair2011@mail.ru
- Матюшенко І. Ю.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Міжнародні економічні відносини», Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Харків, Україна.
e-mail: imatyushenko@karazin.ua
- Мінакова С. М.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Міжнародний бізнес та фінанси», Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна.
e-mail: smmnkv@gmail.com

- Момот Т. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Фінансово-економічна безпека, облік і аудит», Харківська національна академія міського господарства ім. О. М. Беке-това, м. Харків, Україна.
e-mail: tvmomot@gmail.com
- Найдьонов М. Д.** – доктор економічних наук, професор, керівник напрямку розвитку мономіст Президіуму Комі Республіканської Асоціації незалежних експертів, м. Сиктивкар, Росія.
e-mail: ND.Naidenov@mail.ru
- Нусратуллин В. К.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Загальна економічна теорія», Башкірський державний університет, м. Уфа, Російська Федерація.
e-mail: nvk-ufa@rambler.ru
- Павлов К. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Економіка та управління», Іжевська філія Російського університету кооперації, м. Іжевськ, Російська Федерація.
e-mail: kvp_ruk@mail.ru
- Савицька Н. Л.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Маркетинг», Харківський державний університет харчування та торгівлі, м. Харків, Україна.
e-mail: natalisavitska2010@gmail.com
- Ховрак І. В.** – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і фінансів, Кременчуцький національний університет ім. Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна.
e-mail: inna.khovrak@ukr.net
- Чернова О. А.** – доктор економічних наук, професор кафедри «Інформаційна економіка» Південного федерального університету, м. Ростов-на-Дону, Російська Федерація.
e-mail: chernova.olga71@yandex.ru
- Чужмарова С. І.** – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри «Банківська справа» Сиктивкарський державний університет імені Пителима Сорокіна, м. Сиктивкар, Росія.
e-mail: swetlana_ch@bk.ru
- Шерстюк Р. П.** – доктор економічних наук, доцент, проректор з економіки та розвитку, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, м. Тернопіль, Україна.
e-mail: romsher85@gmail.com
- Шульц С. Л.** – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу регіональної економічної політики, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долінського НАН України», м. Київ, Україна.
e-mail: swetshul@i.ua

Шановні колеги, пропонуємо Вашій увазі
ВИМОГИ
щодо змісту та оформлення статей для подання в науково-виробничий журнал
«ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ»

Сфера розповсюдження науково-виробничого журналу «Часопис економічних реформ»: загальнодержавна, зарубіжна.

Наукові спеціальності, за якими можуть бути опубліковані статті:

- 051 Економіка;
- 071 Облік і оподаткування;
- 072 Фінанси, банківська справа та страхування;
- 073 Менеджмент;
- 075 Маркетинг;
- 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність;
- 232 Соціальне забезпечення;
- 241 Готельно-ресторанна справа;
- 281 Публічне управління та адміністрування.

Програмні цілі науково-виробничого журналу
«Часопис економічних реформ»:

- висвітлення проблем соціально-економічного розвитку країни;
- поглиблене вивчення методологічних та прикладних проблем сучасної економіки;
- оприлюднення результатів досліджень у галузі економіки, менеджменту, організації виробництва та підприємництва;
- поширення досвіду реформувань у всіх сферах економічної діяльності;
- надання інформаційної підтримки аспірантам, докторантам та молодим вченим.

Рукописи статей, що будуть направлятися до журналу повинні бути набрані у текстовому редакторі Microsoft Word (файл повинний мати розширення *.doc або *.rtf), написані українською мовою (або російською, чи англійською – для громадян інших країн).

Обсяг статті – від 10 сторінок формату А4 (210х297 мм). Шрифт Times New Roman Суг № 14; Міжрядковий інтервал 1,5. Поля сторінок: усі – 20 мм (без колонтитів).

Структура статті повинна відповідати Постанові Президії ВАК України № 7-05/1 від 15.01.2003 р. ("Бюлетень ВАК України" № 1/2003) та мати такі **елементи**:

- *JEL classification codes* (за Системою класифікації Американської Економічної Асоціації (АЕА). Керівництво щодо обрання коду наведено в <https://www.aeaweb.org/>)
- *Постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.
- *Аналіз останніх досліджень і публікацій*, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор;
- *Формулювання мети статті*.
- *Виклад основного матеріалу дослідження* з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
- *Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень* у цьому напрямі.

ДО РУКОПISУ ДОДАЮТЬСЯ

- **зовнішня рецензія від доктора економічних наук** (НЕ з місця працевлаштування/навчання автора), завірена відповідним чином;
- **довідка про автора (трьома мовами)**, в якій вказуються прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь і вчене звання, зазначається посада й організація (повна назва структурного підрозділу), де працює автор, контактний телефон, електронна адреса, ORCID ID, назва статті та обрана тематична рубрика;
- **довідка про зовнішнього рецензента (трьома мовами)**, у якій вказуються прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь і вчене звання, посада й організація, де працює ре-

цензент, його контактний телефон та **обов'язково** електронна адреса;

- **витяг із протоколу** засідання кафедри, факультету або Вченої ради установи з рекомендацією статті до друку;
- **угода про передачу авторських прав** (за наявності співавторів – спільна, за підписами усіх) про те, що стаття є власною розробкою автора (авторів), ніде раніше не друкувалася і не знаходиться на розгляді в інших виданнях (зразок розміщено на <https://chasopys.jimdo.com>);
- **переклад повного тексту статті англійською мовою** (відповідно п. 2.9 Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1111 від 17.10.2012 р.).

Пристатейний список літератури англійською мовою (References) повинен бути оформлений згідно APA (the American Psychological Association), приклад надається!

Окремою сторінкою наводять **анотації (вимоги до структури анотації наведені нижче), ключові слова, назва статті, прізвище, ім'я авторів** трьома мовами (українська, російська та англійська).

Формули подають у форматі *Microsoft Equation 2.0, 3.0 (4.0)*, вирівнюють по центру посередині тексту і нумерують в круглих дужках з правого краю.

Рисунки підписують і нумерують під рисунком по центру тексту.

Всі об'єкти в простих рисунках, які зроблені у Word, мають бути обов'язково згруповані.

Таблиці подають як окремі об'єкти у форматі *Word* з розмірами, приведеними до сторінки складання. Основний кегль таблиці 11, заголовок 12. Заголовки таблиць розміщують по центру сторінки, нумерація таблиць — по правому краю сторінки.

У текст статті можуть бути внесені редакційні правки без узгодження з автором.

Вимоги щодо анотації до статті:

Анотація повинна мати обсяг 1800-2000 знаків та має бути структурована українською (або мовою статті) та англійською мовами (Times New Roman, 11 пт.); Анотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура анотації повинна містити:

- Постановка проблеми (*Formulation of the problem*);
- Мета дослідження (*The purpose of the research*);
- Об'єкт дослідження (*The object of the research*);
- Методи, використані в дослідженні (*The methods of the research*);
- Гіпотеза дослідження (*The hypothesis of the research*);
- Виклад основного матеріалу (стисло) (*The statement of basic materials*);
- Оригінальність та практична значимість дослідження (*The originality and practical significance of the research*);
- Висновки та перспективи подальших досліджень (*Conclusions and perspectives of further research*).

Приклади оформлення переліку літератури в статті англійською мовою (References):
Standard for references conforms to requirements **APA (the American Psychological Association)** :
<http://www.apastyle.org/>.

Journal articles with DOI:

Author, A. A. (Year of publication). Article Title. Journal Title, vol. (no.), pages. doi.
e.g. Monasturnyi, E.A. (2006). Innovative cluster. Innovations, 2, 38-43. doi:10.1037/0278-6133.24.2.225.

Journal articles without DOI:

Author, A. A. (Year of publication). Article Title. Journal Title, vol. (no.), pages.
e.g. Monasturnyi, E.A., & Kulik, J.A. (2005). Social and economic development. Economy of Region, 3, 39-52.
Monasturnyi, E. A. & Kulik, J.A. & Nulif, K.L. (2008). Social and economic development. Economy, 3, 52-67.

Books:

Author, A. A. (Year of publication). Title of book (Edition). Location: Publisher, pages.
e.g. Monasturnyi, E. A. (2006). Innovative cluster. Moscow: Nauka, 267.
Duncan, G. J., & Brooks-Gunn, J. (Eds.). (1997). Consequences of growing up poor. New York, NY: Russell Sage Foundation, 350.
Plath, S. (2000). The unabridged journals. K. V. Kukil (Ed.). New York, NY: Anchor, 680.

Chapter in a book:

Author, A. A., & Author, B. B. (Year of publication). Title of chapter. In A. A. Editor & B. B. Editor (Eds.), Title of book (pages of chapter). Location: Publisher.
e.g. Monasturnyi, E. A. (2006). Innovative cluster. In J. A. Kulik (Ed.), Innovations (pp. 12-21). Moscow: Nauka.

Electronic sources (Web publications):

Author, A. A., & Author, B. B. (Date of publication). Title of article. Title of Online Periodical, volume number (issue number if available). Retrieved from <http://www.someaddress.com/full/url/>.
e.g. Tatarin A. I. (2013). Self-development of regional socioeconomic systems as the need for Russia's federal development. Economy of Region, 4. Retrieved from <http://economyofregion.com/archive/2013/47/2164/pdf/>.

Кожна стаття, представлена в редакцію, за наявності переліченого пакету документів, позитивної зовнішньої рецензії, друкується згідно розкладу тиражування журналу, а саме чотири рази на рік (щокварталу).

Поточний номер журналу	1	2	3	4
Термін тиражування номеру журналу та опублікування в мережі Internet	31.03	30.06	30.09	31.12
Підсумковий строк надання статті до відповідного номеру журналу	20.02	20.05	20.08	20.11
Шановні автори, будь ласка, не затримуйте строк надання матеріалів. Це стане підґрунтям якісної та швидкої публікації Вашої наукової праці!				

Головний редактор

доктор економічних наук, професор Калінеску Тетяна Василівна

Відповідальний редактор

доктор економічних наук, доцент Ліхоносова Ганна Сергіївна

Статті подаються поштою за адресою:
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
вул. Чкалова, 17, м. Харків, Україна, 61000 або надсилаються на e-mail:

a.likhonosova@gmail.com; tetyana.calinescu@gmail.com

<http://nti.khai.edu/ojs/index.php/cher>

<http://chasopys.jimdo.com>

Сподіваємося на плідну співпрацю!

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

науково-виробничий журнал

№ 1 (41), 2021

Відповідальний за випуск

С. К. Рамазанов

Оригінал-макет

Г. С. Ліхоносова

Підписано до друку 30.03.2021р.
Формат 60x84 1/8. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 12,1 Обл. вид. арк. 13,0
Наклад 50 пр. Замовлення № 121. Ціна вільна.

Видавці:

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
93406, м. Северодонецьк, Луганська обл., пр. Центральний, 59а
Телефон / факс (06452) 4-03-42
E-mail: uni.snu.edu@gmail.com
http://snu.edu.ua

Національний аерокосмічний університет
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
61070, м. Харків, вул. Чкалова, 17
Телефон / факс (057) 788-48-14
E-mail: khai@khai.edu
http://khai.edu.ua

Виготовлювач:

Видавничий центр Національного аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
61070, м. Харків, вул. Чкалова, 17
izdat@khai.edu

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 391 від 30.03.2001 р.